

II. Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből

A népesség fejlődése, az etnikai és felekezeti viszonyok alakulása a jelenkori Erdély területén 1869–1920 között

E tanulmány célja: eddig feltáratlan vagy kevésbé feltárt források ismertetésével hozzájárulni a jelenkori Erdély (azaz a trianoni békeszerződés értelmében Romániához került egykori magyarországi területek) népességtörténetének kidolgozásához.* A táblázatos anyag és a kísérő szöveg az etnikai és felekezeti viszonyok változásait – s azon belül elsősorban a magyarság lélekszámának alakulását – az összes népesség tényleges és természetes gyarapodásával összefüggésben a főhatalom-változást megelőző fél évszázadban követi nyomon. Az áttekintés lényegében a dualizmus korát öleli fel, időbeni kereteit azonban a feldolgozás jellegének megfelelően a korszakhatárokhoz közeli népesség-számbavételek, a kiegyezést követően lezajlott első magyar népszámlálás, illetőleg az I. világháború utáni román összeírások jelölik ki.

Elsődleges feladatnak a mai országterületre átszámított megyei részletezésű idősorok létrehozását tekintettük. (Közzétételükről azonban terjedelmi okok miatt le kell mondanunk.) A történeti Erdély, illetve az egykori Partium területét alkotó tizenhat megye oszthatlanul, Krassó-Szörény megye pedig csaknem teljes egészében Romániához került. Ezenfelül további nyolc magyarországi megye kisebb vagy nagyobb részét csatolták Romániához. Ezekből – Ugocsa és Csanád megye községeit Szatmár, illetve Arad megyéhez csatolva, Temes és Torontál megye Romániának ítélt részeit pedig egyesítve – a román államigazgatás öt megyét hozott létre: Bihar, Máramaros, Szatmár-Ugocsa, Arad-Csanád és Temes-Torontál néven. Tekintettel egyes átcsatolt részek töredék voltára, továbbá hogy a két világháború közti időszak adataival is többé-kevésbé összevethető homogén adatsorokat nyerjünk, a megosztott megyék adatait az előbbi – a vizsgált időszakban természetes fiktív – keretek között tárgyaljuk. Azt, hogy az említett részek adatait csupán gyakorlati megfontolásból vontuk össze, valamint hogy olyan közigazgatási egységek megnevezéseit használjuk, melyek az adott korban ebben a formában nem léteztek, a nevek megkülönböztető írásmódjával is nyomatékosítjuk (Arad + Csanád stb.). Az összesített szövegközi táblákat a területi eltérések szemléltetése céljából – a magyar statisztika gyakorlatának megfelelően – országrészek szerint tagoltuk. Ezek a következők: a Tisza bal partja (Szilágy, Máramaros, Szatmár + Ugocsa és Bihar), a Tisza-Maros szöge (Arad + Csanád, Temes + Torontál és Krassó-Szörény), valamint a Királyhágóntúl, tizenöt megyével.

Feldolgozásunk a népesség lélekszámának, természetes népmozgalmának (születés, halálozás, természetes szaporulat), valamint anyanyelvi-nemzetiségi és felekezeti megoszlásának a bemutatására szorítkozik. A természetes és tényleges szaporulattal összefüggésben érinti a mechanikus népmozgalom kérdéseit is. Nem tér ki a népesség térbeli (települési, tömörülési) fejlődésének, valamint társadalomszerkezeti és egyéb demográfiai jellemzői változásának a taglalására.

FŐBB DEMOGRÁFIAI FORRÁSOK

A jelenkori Erdély területén zajló etnodemográfiai folyamatok vizsgálatához a statisztikai szolgálatok közlései szolgáltatják a legfontosabb, „hivatalosan hiteles” adat-

---

Megjelent: Erdélyi Múzeum. LIX, 1977. 1–2. füz. 40–87. p. Javított változat.

forrásokat. E források közt első helyen a népesség-számbavételeket kell említeni. A kiegyezés utáni első magyar népszámlálást 1869-ben hajtották végre. Ez a felvétel a nemzetiségi hovatartozás kérdését politikai óvatosságból nem bolygatta, a felekezet vizsgálatára azonban kitért. A népesség vallásfelekezeti megoszlása alapján – korabeli becslések figyelembevételével – kísérletet tehetünk a census időpontjában feltételezhető etnikai arányok hozzávetőleges meghatározására. Népszámlálásaink 1880-tól kezdve az anyanyelv (gyakorlatilag a legjobban és legszívesebben beszélt nyelv) kérdésével tudakolták a nemzetiségi hovatartozást. Emellett kimutatták azt is, hogy a különböző vallású, illetve anyanyelvű népességből hányan és milyen más nyelveket beszélnek anyanyelvükön kívül, s felvételtől felvételre bővítették a megkérdezett nyelvek feldolgozási körét. Az anyanyelvi, valamint vallásfelekezeti megoszlás adatait községenként is közzétették. Kivételt képeznek az 1869. évi népszámlálás felekezeti eredményei, kéziratos formában azonban ezek is hozzáférhetők. Az 1900. és az 1910. évi eredményeket tartalmazó kiadványok a nemzetiségek fontosabb életviszonyairól már részletezően – törvényhatóságokéanti kimutatásokban – is tájékoztatnak. A magyar államhatalom összeomlását követően az érintett terület nemzetiségi és felekezeti viszonyainak első felmérését 1919 elején, az erdélyi Kormányzótanács által elrendelt agrárösszeírás keretében végezték el. A helyi előjáróságok jelentésein alapuló táblázatok az adatokat megyénként, az ideiglenes határvonalak között összegzik. A következő, szintén közigazgatási célú összeírást a kolozsvári tartományi statisztikai hivatal fogatosította 1920 decemberében. Mivel e felvételre már a hatalomváltást kísérő kényszervándorlások lecsillapultával került sor, adataira alapozva a világháborús időszak népességi mérlege is megvonható. A nemzetiségi megoszlásra is kiterjedő eredményeket községenként, helységnévtár formájában publikálták. A két összeírás nemzetiségi adatai csak komoly fenntartásokkal vethetők egybe a magyar népszámlálásokkal, mivel a román felvételek végrehajtói az etnikai összetételt a magyar szakemberek gyakorlatától merőben eltérően, az úgynevezett „népi eredet” ismérve alapján vizsgálták.

A kiegyezés után létrejött önálló magyar statisztikai hivatal elsőrendű feladatának tekintette a népesedési mozgalom adatainak gyűjtését, e feladatnak azonban hosszú ideig nem tudott kellően megfelelni. Csaknem egy évtizeden át utólag gyűjtötte be az adatokat, s azok is meglehetősen hiányosak voltak. Az „adatpótlási” korszak 1877-ben szűnt meg; ettől kezdve a helyzet fokozatosan javult, bár igazán jó és részletes népesedési adatbázisról csak az 1890-es évektől beszélhetünk.¹ A nyers mutatók, vagyis az összes népességhez viszonyított születési és halálozási arányszámok kiszámításához azonban az alapadatok a tárgyalt időszakban kezdettől fogva – a fenti megszorítással – rendelkezésre állnak. A statisztikai hivatal 1890–1893 között vallásfelekezet, 1897-ben, majd 1900–1918 között felekezet és anyanyelv szerinti bontásban is közreadta a születések és halálozások számát, 1912-ig – illetve a magyar anyanyelvűek természetes népmozgalmára vonatkozóan 1915-ig – törvényhatóságokéanti, 1913–1918 között pedig országrészenkénti részletezéssel. A ki- és visszavándorlások törvényhatóságokéanti adatait 1899 és 1915 között tették közzé; a kivándorlókét kezdettől fogva, a visszavándorlókét 1905-től taglalták anyanyelvük, illetve cél- és származási ország szerint. A hatalomváltást követő időszak megyénkénti népmozgalmi adatai 1920-tól ismeretesek. A román statisztikai hivatal ugyanettől az évtől kezdve a felekezeti népmozgalom főeredményeit is közzétette, bár csupán országrészek és települési típusok szerinti bontásban.

A NÉPESSÉG NAGYSÁGA ÉS FEJLŐDÉSE 1869 ÉS 1920 KÖZÖTT

A jelenkori Erdély lélekszámának alakulása 1869-től 1920-ig az 1. táblázat alapján követhető nyomon.

1. TÁBLÁZAT

A lélekszám alakulása a jelenkori Erdély területén 1869–1920 között

Időpont	Összesen	Tisza bal partja	Tisza-Maros szöge	Királyhágóntúl
1869.XII.31. ^a	4224436	897833	1173798	2152805
1880.XII.31. ^a	4032851	814646	1134157	2084048
1890.XII.31. ^a	4429564	929391	1248957	2251216
1900.XII.31. ^a	4840722	1040676	1343208	2456838
1900.XII.31.	4874772	1046079	1351695	2476998
1910.XII.31.	5262495 ^b	1172413 ^b	1411715 ^b	2678367
1910.XII.31.	5259918	1172037	1409514	2678367
1919	5208345	1198662	1323800	2685883
1920.XII.	5114124	1168544	1310962	2634618
1920.XII.	5134828 ^c	1168544	1331666 ^c	2634618

^a Polgári népesség.

^b A határ által érintett települések osztatlan lélekszámának figyelembevételével.

^c A népesség a végleges határok között számítva. A kimutatásból hiányzó települések adatait 1910. évi értékeik helyettesítik.

Források: Magyarország népessége községenként [...] az 1869. évi népszámlálás alapján, A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei. 2. köt. (1882): 9–331., A magyar korona országainak helységnevtára (1892): 18–656., Magyar Statisztikai Közlemények, Új sor. 1. köt. (1902): 280–455., Új sor. 42. köt. (1912): 280–457., 581–457., Popa, V.–Istrate, N. (1921): 156–159., Martinovici, C.–Istrati, N. (1921): 7–52.

A táblázatban szereplő adatok nem egyöntetűek. A századforduló előtti magyar népszámlálások a fegyveres erő adatait nem dolgozták fel községenként. (A katonaság létszáma az érintett területen az összes népességnek kb. 0,6–0,7 százalékát tette ki.) Áttekintő táblázataink az 1869., 1880. és 1890. években a jelenlevő polgári, 1910-ben a jelenlevő összes (polgári és katonai) népességet mutatják be, míg 1900-ban – az idősorok pontosabb összevethetősége érdekében – mind a jelenlevő polgári, mind pedig az összes népesség számát megadják. Fontos megemlíteni, hogy az 1880. évi népszámlálás viszonylag figyelemre méltó – bár számszerűségében vitatott – hiánnyal rögzítette a népesség számát. A hiány utólagos becslés szerint az anyaország területén kb. 100 ezer főnyire tehető.² (Az „anyaország” kifejezés itt és a továbbiakban a korabeli szóhasználatnak megfelelően az akkori Magyarországot jelöli a társországok – Horvát-Szlavonországok – nélkül.) Zavaró tényező, hogy a határ által kettévágott települések adatai csak az 1910. évi népszámlálási közlés alapján oszthatók meg. Ez a korábbi időpontokhoz viszonyítva – amikor a megyei adatok az illető települések lélekszámát teljes egészében magukban foglalják – a tényleges gyarapodás kimutatásában kisebb torzulásokat okoz. A hiba kiküszöbölésére az 1910. évi népességszámot az érintett helységek osztatlan lélekszámának figyelembevételével is megadtuk. Az említettnél komolyabb torzulásokkal kell számolni az 1919. évi összeírás esetében, amelynek adatai a bizonytalan határmegállapítás következtében a máramarosi részekben feltűnő népességi többletet, Temes+Torontál megyében pedig tekintélyes hiányt jeleznek 1910-hez képest. Az adatok ellentmondásossága a szükséges községi részletezés hiányában nem – vagy csupán nagyvonalú becsléssel – oldható fel. A Trianonban 1920-ban rögzített határ utóbb – az 1923. évi belgrádi határkiigazítási egyezmény értelmében – csekély mértékben módosult. Ennek megfelelően az 1920. évi népszámlálás eredményeit is helyesbítettük: az időközben Romániától Jugoszláviához került községek lélekszámát levontuk belőle, a cserébe kapott községek lélekszámát viszont – a hiányt a 1910. évi népszámlálási adatokkal pótolva – hozzászámítottuk.

A lélekszám változásai által jelzett folyamatokról a népszaporodás (vagy fogyás) összetevőinek kimutatása nyújt közelebbi információkat. Lásd a 2. táblázatot.

2. TÁBLÁZAT

Tényleges és természetes népszaporodás, valamint a két érték különbsége a jelenkori Erdély területén 1869-től 1920-ig

Időszak	Tényleges	Természetes	A tényleges és	Tényleges	Természetes	A tényleges és
	népszaporodás vagy	népszaporodás vagy	természetes	népszaporodás vagy	népszaporodás vagy	természetes
	fogyás (-)	fogyás (-)	szaporodás	fogyás (-)	fogyás (-)	szaporodás
		Szám szerint	különbsége		Évi átlagban ezer lélekre	különbsége
			Összesen			
1870-1880 ^{a,b}	-191585	-55548	-136037	-4,2	-1,2	-3,0
1881-1890 ^{a,c}	396713	432479	-35766	9,4	10,2	-0,8
1891-1900 ^d	411158	403026	8132	8,9	8,7	0,2
1901-1910	387723 ^d	477437	-89714	7,6	9,4	-1,8
1911-1920	-125090 ^e	140800 ^f	-265890 ^f	-2,4	2,7	-5,1
			Tisza bal partja			
1870-1880 ^a	-83187	-51657	-31530	-8,8	-5,5	-3,3
1881-1890 ^a	114745	108527	6218	13,2	12,5	0,7
1891-1900 ^a	111285	106894	4391	11,3	10,8	0,4
1901-1910	126334 ^d	139078	-12744	11,4	12,5	-1,1
1911-1920	-3493 ^e	60640 ^{f,g}	-64133 ^f	-0,3	5,2	-5,5
			Tisza-Maros szöge			
1870-1880 ^a	-39641	-21091	-18550	-3,1	-1,6	-1,5
1881-1890 ^a	114800	102994	11806	9,6	8,6	1,0
1891-1900 ^a	94251	87422	6829	7,3	6,8	0,5
1901-1910	60020 ^d	96613	-36593	4,3	7,0	-2,7
1911-1920	-77848 ^e	-10460 ^{f,g}	-67388 ^f	-5,7	-0,8	-4,9
			Királyhágóntúl			
1870-1880 ^a	-68757	17200	-85957	-3,0	0,7	-3,7
1881-1890 ^a	167168	220958	-53790	7,7	10,2	-2,5
1891-1900 ^a	205622	208710	-3088	8,7	8,8	-0,1
1901-1910	201369	241746	-40377	7,8	9,4	-1,6
1911-1920	-43749	90620 ^{f,g}	-134369 ^f	-1,7	3,4	-5,1

^a A tényleges szaporulat a polgári népesség, a természetes szaporulat az összes népességre vonatkozik, a határ által megosztott megyékben számított értékek alapján.

^b A tényleges fogyás az 1880. évi népszámlálás feltételezhető adathiányának figyelembevételével 162 ezer, a természetes fogyás a kolerajárvány nem regisztrált áldozataival is számolva 90–100 ezer, a vándorlási veszteség pedig ennek megfelelően 60–70 ezer fönyire tehető.

^c A tényleges gyarapodás az 1880. évi népszámlálás feltételezhető adathiányának figyelembevételével 367 ezer, a vándorlási veszteség pedig ennek megfelelően kb. 65 ezer fönyi lehetett.

^d A tényleges gyarapodást a határ által érintett települések 1910. évi osztatlan lélekszámának figyelembevételével állapítottuk meg.

^e A tényleges gyarapodás megállapítása során az 1920. évi népességszámot a véglegesített határok között számítottuk.

^f A háborús halálozások figyelmen kívül hagyásával. Figyelembevételükkel a jelenkori Erdély területének egészén a természetes szaporodást 29,7 ezer fős fogyás váltja fel, a vándorlási veszteség pedig 95,4 ezerre csökken.

^g Az 1919. évből hiányzó megyei adatok helyébe Erdély 1920. évi összes természetes szaporulatának az illető megyére eső hányada alapján becslést értékek lettek beállítva.

Források: Magyar Statisztikai Közlemények. Új f. V. köt. (1893): 70–73., Magyar statisztikai évkönyv (1874–1875, 1877–1880, 1893–1916/1918), A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900. 7. köt. (1980): 28–35., 44–51., 62–67., 74–79., 90–99., 110–119., 8. köt. (1984): 30–51., 78–99., Magyar Statisztika.

tikai Közlemények. Új sor. 46. köt. (1913): 280–459., Népesedésszisztkai iratok. A-2. A népmozgalom főbb eredményei 1911–1920 [KSH Levéltár], Manuilă, S. (1938): 796., Manuilă, S. (1929): VIII, XI, XV.

A táblázat első oszlopa a népesség egyes időszakokra eső tényleges gyarapodását vagy csökkenését tartalmazza. A második oszlopban az élveszületések és halálozások különbözetéből adódó természetes szaporulat, illetve fogyás értékei találhatóak. A harmadik oszlop a népesség tényleges és természetes szaporodásának mérlegét vonja meg; ez az egyenleg a belső és külső vándorlások aktívumáról vagy passzívumáról ad számot. A tényleges és természetes szaporulat egyenlege 1911 és 1920 között – tekintve, hogy a népmozgalmi kimutatások a háborús halálozásokra nem terjedtek ki – magában foglalja az elszervezett katonai veszteségeket is. Az ez időszakra eső tényleges vándorlási veszteség tehát – mely a háborús emberveszteségekre vonatkozó információk korlátozott volta miatt népmozgalmi módszerekkel csak hozzávetőlegesen becsülhető – jóval alacsonyabb az itt jelzethnél. Itt említjük meg a természetes népmozgalmi adatok érvényességének egyéb korlátait is. Egyrészt – a bevezetőben jelzett hiányosságok miatt – a vizsgált időszak kezdetén a népesedési eseményeket alulregisztrálták. A hiány az 1870-es években országosan mintegy 7 százalékos volt, majd az 1880-as évek végére 3 százalékra, a következő évtizedben pedig – az állami anyakönyvezés 1895-ben történt bevezetésének hatására – 1–2 százalékra csökkent. Az adatgyűjtés teljessége vidékenként és felekezetenként erősen ingadozott: főleg a keleti megyékben, tehát éppen a jelenkori Erdély területén, és a görögkeleti román egyházközösségekben voltak a legjelentősebbek a hiányok.³ Hiányosságokkal később, a világháborús évtizedben is számolni kell, mivel a háború végén, majd a főhatalomváltás idején az adatok beszolgáltatása már komolyan akadozott. Az abszolút számok érvényességét az is behatárolja (bár az arányszámokat kevésbé befolyásolja), hogy a rendelkezésre álló források alapján a természetes népmozgalom adatai a vizsgált időszak egészében csak az osztatlan, illetőleg a mai Magyarországgal határos megyék esetében voltak pontosan megadhatók. Máramaros, Ugocsa és Temes+Torontál – illetőleg kis részben Krassó-Szörény – megyék 1900 előtti adatainak átszámítása a mai országterületre becslés útján történt. A számítások alapját – egyéb támpont híján – az arány képezte, amely 1901–1910 között az élveszületések és a halálozások számaiban a jelzett törvényhatóságok Romániához került részei, valamint a teljes területük között fennállt. A megelőző időszakokban az illető megyék egész területén regisztrált születések és halálozások számaiból ennek az arányszámnak a mechanikus érvényesítésével állapítottuk meg a jelenkori Erdély területére eső (feltételezhető) hányadot. Végezetül, mint az adatok pontosságát kis mértékben befolyásoló eltérést, megemlítjük azt is, hogy a népszámlálási adatok a századfordulói a polgári, a népmozgalmi számbavétel adatai viszont az összes népességre vonatkoztak.

A népességfejlődés főbb jellemzői az egyes népszámlálások közötti időszakokban a következőképp alakultak.

1869-től 1880-ig a kolera pusztítása folytán országosan is alig volt szaporodás (az anyaország 170 ezer főnyi lélekszám-növekedése mindössze évi 1,1 ezrelékes gyarapodásnak felel meg), a keleti részeken pedig csaknem 200 ezer lélekkel fogyott a népesség. Magában az anyaországban tizenegy év alatt a születések száma 480,6 ezer fővel haladta meg a halálozásokét, így a tényleges szaporodással szemben 310,4 ezer főnyi hiány mutatkozott. E passzívum 43,8 százaléka a jelenkori Erdély területére esett, jóllehet az itt élők alig egyharmadát tették ki az ország összes népességének. A tényleges és a természetes fogyás különbözete olyan méretű, amelyhez hasonlót békeidőben később már nem találunk. Joggal vetődik fel, hogy a valóságban számolhatunk-e ekkora (mégpedig a királyhágotntúli értékek alapján feltehetően nagyobb-részt a kivándorlásból adódó) migrációs hiánnyal? A kérdést az országos adatok vonatkozásában a magyar statisztikusok is feltették, és leginkább az adatfelvételi pontatlanságokban vélték megtalálni a tekintélyes különbség magyarázatát. Egyrészt a kolera pusztítása valószínűleg jóval nagyobb volt, mint ahogy azt a halálozási statisztika mutatja, vagyis sok, kolerában elhalt a tömeges halálozás idején nem került az anyakönyvbe s így elkerülte a számbavételt. A természetes szaporodás tehát kisebb, mint ahogy azt a meglevő országos adatok mutatják, valójában alig lehetett több 380–400 ezernél. A tényleges szaporodás viszont az 1880. évi népszámlálás feltételezett hiánya miatt a kimutatottnál nagyobb, kb. 270 ezernyi volt. Ennek megfelelően

a tizenegy év vándorlási vesztesége is 310,4 ezerről 120 ezer körülre csappan. (Ez a szám a népszámlálás hiányosságainak bizonytalan megítélése miatt minimális értéknek tekintendő.)⁴ Az előbbi számításokat a jelenkori Erdély területén elvégezve – az országosan becsült népszámlálási adathiánynak mechanikusan szűk harmadát, a nem anyakönyvelt kolerahalottaknak pedig ennél nagyobb hányadát véve alapul – a régió vándorlási vesztesége 60–70 ezerre esik vissza. Természetesen ez is csak hipotetikus alsó értéként fogható fel, figyelembe véve, hogy elég erős kivándorlás folyt Romániába már ekkor is.

Törvényhatóságokként vizsgálva a szaporodási viszonyokat – úgy, ahogy azt a két népszámlálás, illetve a népmozgalmi statisztika megállapította – azt találjuk, hogy a népesség csökkenése (éves átlagban ezer lélekre számítva) Bihar (-13,5%), Szilágy (-11,7%), Szolnok-Doboka (-7,6%), Kis-Küküllő (-7,5%), Arad+Csanád (-5,4%) Alsó-Fehér (-5,3%) Temes+Torontál (-4,5%) és Szatmár+Ugocsa (-4,2%) megyékben volt a legnagyobb arányú. Szilágy, Bihar Szatmár+Ugocsa és Arad+Csanád területén (továbbá Hunyad és Kolozs megyékben) nagyobb részt a kolerajárvány pusztított, míg Kis-Küküllő és Szolnok-Doboka megyékben jobbra, Alsó-Fehér megyében pedig túlnyomórészt inkább az elvándorlás apasztotta a népességet. Szám szerint Bihar, Temes+Torontál, Szolnok-Doboka, Szilágy, valamint Alsó-Fehér megyék vándorlási vesztesége a legnagyobb, de a viszonylag kedvező (az évtized során összességében pozitív) népesedési mutatókkal rendelkező megyékben is – Krassó-Szörény és Torda-Aranyos kivételével – jelentős a vándorlási hiány. Közülük e negatívum folytán – amely részben az említett adatfelvételi hiányosságokat is magában foglalja – a kivételesen gyors 9,2 ezrelékes iramban szaporodó Csík megyei népesség 11 ezer fős természetes gyarapodása 3,6 ezerre olvadt, Brassó és Udvarhely megye összesen 12,4 ezer főnyi születési többlete elenyészett, Háromszék, Szeben, Maros-Torda, Beszterce-Naszód, valamint Nagy-Küküllő megye lélekszáma pedig az általános irányzatnak megfelelően fogyatkozott.

1880 és 1890 között a népesség megújulásának vagyunk a tanúi. Az anyaország lakosainak száma 1427,9 ezerrel lett több, ami évi 9,8 ezrelékes – normális – növekedésnek felel meg. A jelenkori Erdély területén a szaporodás 9,4 ezrelékes értékkel ugyancsak ez idő tájt áll legközelebb az országos átlaghoz. Ám ugyanekkor indult meg nagyobb arányokban a tengerentúli kivándorlás is, és jórészt ennek köszönhetően az ország népesedési mérlege 208,6 ezer fős hiánnyal zárult. A tengeren túlra vándorlás az Alföldet, a Tiszántúl keleti, valamint Erdély nyugati és északi vidékeit ekkor még nem érintette, azonban Erdély délkeleti sarkában a folyamatos Romániába áramlás már lefékezte a gyarapodást. Mivel a kivándorlásról adatokat akkoriban még nem gyűjtöttek, a korabeli statisztika közvetett módon – a természetes és tényleges szaporodás két népszámlálás közötti különbözetének (tehát a belső és külső vándorlások egyenlegének), illetőleg a születési hely kimutatása alapján a belső népcseré ugyanazon két időpont közt megvonó mérlegének egybevetésével – kísérelte meg felmérni a romániai kivándorlás hatásait. E számítás szerint a nyolcvanas évtizedben a Kárpátokon túlra irányuló vándormozgalmak vesztesége mintegy 50 ezer főre tehető, amiből a székely kivándorlásra kereken 15 ezer lélek esett.⁵ E becslést a természetes és tényleges szaporulat Királyhágón túli – 53,8 ezer főt kitevő – negatív egyenlege is alátámasztja. Ha tekintetbe vesszük az 1880. évi népszámlálásnak a területre jutó adathiányát, összességében a jelenkori Erdély vándorlási vesztesége is nagyobb a 2. táblázatban szereplő értéknél. A feltételezett hiány figyelembevételével ugyanis az induló népesség száma mintegy 30 ezerrel többre, az összes népesség egy

évtized alatti tényleges gyarapodása pedig ugyanennyivel kevesebbre tehető. Az így kapott értéket a természetes szaporulattal összevetve a vándorlási veszteség már nagyobbak bizonyul: körülbelül akkora, mint amekkora az előző időszakban is becsülhető; 65 ezer főnyi lehetett.

A tényleges népszaporodás üteme (évenként, ezrelékben) Máramaros (16,8‰), Bihar (15,3‰), Kolozs (13,7‰), Arad+Csanád (12,5‰), Szilágy (11,7‰), Szolnok-Doboka (11,6‰), Maros-Torda (11,2‰) és Temes+Torontál (9,9‰) megyékben múlta felül a régió összesített átlagát. Ez – Temes+Torontált kivéve – e törvényhatóságoknak az átlagot ugyancsak meghaladó természetes szaporulatával magyarázható, amihez Bihar, Arad+Csanád és Kolozs megyékben vándorlási többlet is járult. Ugyancsak vándorlási nyereséget könyvelhet el Temes+Torontál, Beszterce-Naszód és kisebb mértékben Hunyad megye. A Királyhágón innen csupán Szatmár+Ugocsa szenvedett komolyabb, valamint Szilágy és Krassó-Szörény kevésbé jelentékeny veszteséget az elvándorlások által. A Királyhágón túl ugyanakkor tizenkét megyében bizonyult kisebbnek a tényleges népnövekvés a természetes szaporulatnál. A vándorlási hiány Brassó, Nagy-Küküllő, Szeben, Fogaras, Csík, Udvarhely, valamint Háromszék megyékben volt a legnagyobb mérvű. A veszteséges királyhágóntúli megyék passzívumának egyharmada ez utóbbi három törvényhatóság területéről került ki.

Az 1890–1900 közé eső évtizedben az ország népessége változatlan ütemben gyarapodott (1576,4 ezer fővel, évi átlagban 9,8 ezreléssel), a jelenkori Erdély területén azonban a természetes szaporulatnak az országosnál kedvezőtlenebb alakulása következtében a növekedés lelassult (8,9 ezrelék). A tényleges gyarapodás az anyaországban most csupán 151,6 ezer fővel maradt el a természetes szaporodástól, a vizsgált területen pedig éppenséggel bevándorlási többlet mutatkozott. Még a Királyhágóntúl vándorlási vesztesége is elhanyagolhatóan kicsinyre zsugorodott, ami közvetve megerősíti a korabeli statisztikai irodalom megállapítását, amely szerint „a romániai kivándorlás veszedelmessége a kilencvenes évek alatt csökkent”. Alig 20 ezerre becsülhető az évtized során tartósan vagy véglegesen Romániában maradtak száma, és ez feltehetően a felerősödött visszavándorlásnak tulajdonítható.⁶

Az évi átlagos gyarapodás ezer főre számított mutatója szerint a leggyorsabb iramban Máramaros (13,6‰), Szatmár+Ugocsa (12,1‰), Hunyad (12,2‰), Bihar (11,7‰), Beszterce-Naszód (11,6‰), Csík (11,5‰), Kolozs (10,8‰), Arad+Csanád (10,1‰) és Maros-Torda (9,6‰) megyék lélekszáma növekedett. Az egyébként alacsony szaporulatú Hunyad megye lélekszámát nagyjából az ekkor már tekintélyes méretű bevándorlás növelte meg. Számottevő volt Bihar, Krassó-Szörény, Kolozs és Arad+Csanád megyék vonzása, és jelentős arányú a Beszterce-Naszód megyei megtelepedés is. Máramaros a nagyarányú népességgyarapodást – vándorlási szaldója negatív lévén – kiugróan magas természetes szaporulatának köszönhette. Hasonlóképpen Csík megye, melynek ráadásul most vándorlási vesztesége is jóval kisebb, mint az előző évtizedben volt. Visszafogottabb mértékben, de ugyanez a tendencia jellemezte Udvarhely megyét is. E két megyében a migrációs veszteség csökkenéséből és a belső népcseré mértékének javulásából következően a Romániából történt visszavándorlás ekkor valószínűleg meghaladta a kivándorlást. Udvarhely megyéből még így is erőteljes az elszivárgás (ennél is nagyobb arányokat csupán Fogaras és Háromszék megyében öltött). Migrációs veszteségük mértékét tekintve Kis-Küküllő, Brassó, Nagy-Küküllő, Torda-Aranyos, Szilágy és Maros-Torda megyék következnek a sorban. Arányaiban ugyan kisebb, szám szerint azonban Temes+Torontál megye vándorlási vesztesége volt a legnagyobb az évtized során.

1900 és 1910 között a kedvezőbb természetes szaporodás ellenére is országosan 150,1 ezer lélekkel volt kevesebb a tényleges gyarapodás, mint az előző tíz évben. Az anyaország lakossága mindössze 1426,3 ezerrel (éves átlagban 8,1 ezreléssel) nőtt, így a megnövekedett természetes szaporulat folytán a kivándorlási többlet a korábbiak a három és félszeresére, 527,3 ezerre ugrott. Lényegében hasonló folyamatok figyelhetők meg a jelenkori Erdélyben is, azzal a különbséggel, hogy itt a tényleges gyarapodás kisebb arányban (1,3 ezrelékponttal) csökkent, mint az anyaország területének egészén (ahol a csökkenés 1,7 ezrelékpont volt). Ez a természetes szaporulat hajszálnyival kedvezőbb alakulása mellett főként annak köszönhető, hogy ugyanakkor a vándorlási veszteség is (évi átlagban 1,8 ezrelék) jóval kisebb mértékű volt az országosnál, amely az anyaországban elérte az évi 3 ezrelékes, Horvát-Szlavonországokkal együtt pedig a 3,2 ezrelékes ütemet. Míg az utóbbi értékek a külső vándormozgalom fokozódó iramú veszteségeit jelzik, az előbbi nem csupán az országból történt ki- és visszavándorlások, hanem az illető terület és az ország más vidékei közt lezajlott belső népcsere egyenlegét is magában foglalja. Az erdélyi és az országos érték 1,4 ezrelékpontnyi különözete – feltételezve, hogy a jelenkori Erdélyben a kivándorlás hasonló arányokat öltött, mint az ország területének egészén – elvileg a belső népcsere pozitívumáról ad számot. A kivándorlási statisztikát áttanulmányozva megbizonyosodhatunk arról, hogy azon törvényhatóságokban, melyek részben vagy egészben a jelenkori Erdély területére esnek, a kivándorlás összességében ugyanolyan intenzív volt (ezer lakosra számítva 51 fő), mint az országban általában (ahol ez a jelzőszám 52). (Természetesen jelentős területi eltérésekkel; az ezer főre jutó kivándorlók száma a Tisza-Marosközben 62, a Királyhágón túl 55, míg a Tisza bal partjának érintett törvényhatóságaiban csupán 30 volt.) Az általános egyezésből kiindulva, s az előzőekben kimutatott 1,4 ezrelékes átlagos gyarapodást alapul véve úgy számítható, hogy 1900-tól 1910-ig az országot később megosztó – a korabeli állapotokra visszavetítve természetesen képzeletbeli – határvonal két oldala közti kölcsönös vándoráramlások kb. 70 ezer fővel növelték a jelenkori Erdély lakóinak számát. Bár számolnunk kell a más országokból történt bevándorlással is, továbbá bizonyára a külföldről történt visszavándorlás sem oszlott el egyenletesen az ország egész területén, a fentiek alapján mégis megkockáztatható az az állítás, hogy az érintett régió az évtized során a belső népcsere útján több mint 60 ezres nyereséghez jutott. Ez a pozitívum – a migrációs egyenleg 90 ezer lelket kitevő hiányának megfelelően – legalább 150 ezer főnyi kivándorlási veszteséget feltételez.

Ez utóbbi veszteség a hivatalos kivándorlási statisztika alapján is megbecsülhető. Mindenekelőtt azonban tisztázni kell, hogy az a veszteség, amit ezek az adatok 1900 és 1910 között országosan kimutattak, jóval nagyobb, mint amennyi a mérleg-módszer eredményeként a negatív vándorlási egyenlegben jelentkezik. (Hasonló megállapításra juthatunk a megyénkénti vizsgálódások során is, ha a hivatalosan nyilvántartott veszteséget egyéb, közvetett úton nyert adatokkal vetjük egybe.) Az 1900. és 1910. évi népszámlálások időpontja között a kivándorlók száma az ország egész területén 1049 ezer, a visszavándorlóké 248,9 ezer, a kivándorlási többlet tehát kerekén 800 ezer ember a kivándorlási statisztika szerint, holott a népszámlálás csak 646,5 ezer főnyi hiányt konstataált. A két szám közti különbséget kis részben a külföldről bevándorlók okozzák, nagyobb részben onnan ered a különbség, hogy különösen a visszavándorlókra vonatkozó adatok hiányosak. A népszámlálás eredménye tehát azt igazolja, hogy a visszavándorlás nagyobb, mint amekkorának a kivándorlási statisztika mutatja. Az elmúlt évtizedre a kivándorlásnak a tengeri kikötők s az Egyesült

Államok statisztikája révén ismert adatai alapján – a megelőző évtizedhez hasonlóan – ismét körülbelül a kivándorlók 40 százalékában lehet megállapítani a visszavándorlók arányát.⁷ A jelenkori Erdély kivándorlási mozgalmára vonatkozó becslést ennek az aránynak a felhasználásával végeztük el. A megosztott törvényhatóságokban, az idetartozó részek lélekszám-arányának megfelelően számítva az adatokat, az évtized során kivándoroltak száma 242,8 ezerre, a kivándorlási gócpontok megyén belüli egyenlőtlen eloszlását figyelembe véve pedig mintegy 250 ezerre, míg a visszavándorlóké (arányukat mechanikusan a kivándorlók 40 százalékában feltételezve) 100 ezerre tehető. A ki- és visszavándorlók ily módon becsült számának különözete 150 ezer, és ez egybevág a fentebb más módszerrel következtetett értékkel.

A tényleges népnövekedésben (ezer főre számított évi átlagos ütemét tekintve) most is Máramaros (14,6‰), Bihar (12,8‰), Csík (12,6‰), Kolozs (12,2‰), Hunyad (11,3‰) és Maros-Torda (10,5‰) megyék állnak az élen. E megyéknek Máramaros kivételével a vándorlási egyenlegük is pozitív – immár Csík megyéé is –, de közülük csupán Hunyad dicsekedhet országosan is kimagasló bevándorlási többlettel. A többiek esetében a növekmény inkább az átlagosnál magasabb természetes szaporulatnak tulajdonítható. A születési többlet Szilágy, Szatmár+Ugocsa, Torda-Aranyos, illetőleg Arad+Csanád és Kis-Küküllő megyékben szintén jelentékeny volt, tényleges gyarapodásuk ütemét azonban vándormozgalmuk vesztesége visszafogta. A migrációs hiány a kivándorlás fő fészkeiben, Nagy-Küküllő, Alsó-Fehér, Kis-Küküllő, Fogaras és Udvarhely, valamint Temes+Torontál, illetőleg a szűkebb Szatmár és Arad megyékben a legnagyobb mérvű. Ebbe a sorba tartozik még Szeben, a megye komoly kivándorlási veszteségeit azonban országon belüli népcseréjének pozitívumai némiképp enyhítették.

Az eddigieket összegezve megállapítható, hogy a jelenkori Erdély lakosainak száma 1869 és 1910 között (a polgári és az összes népesség közötti eltérést figyelembe véve) kerekén egy millióval, 23,8 százalékkal nőtt. Ez – az időszak közepi lélekszámhoz viszonyítva – évi átlagban 5,2 ezrelékes gyarapodást jelent, szemben az akkori ország évi 7 ezrelékes (európai viszonylatban egyébként gyenge közepesnek mondható) növekedésével. A fejlődés korántsem kielégítő mértékét jórészt megmagyarázza a népesség fogyása a 41 éves időszak kolera sújtotta első szakaszában. Kedvezőbb képet mutat tehát a népgyarapodás aránya, ha az 1910. évi lélekszámot az 1880. évihez viszonyítjuk; e három évtized alatt ugyanis a terület összes népessége már mintegy 1 millió 200 ezerrel, vagyis 29,7 százalékkal nőtt. A növekedés üteme – a fokozódó kivándorlás ellenére – elérte az évi 8,6 ezreléket, jelentősen megközelítve az országos 9,2 ezrelékes átlagot. (Ugyanez idő alatt Magyarország jelenlegi területén, tehát az akkori nagyobb ország leggyorsabban népesedő részén az átlagos évi népnövekedési ráta 11,8, a szomszédos Ókirályságban pedig 14 ezrelék volt.)

Az 1880 és 1910 közé eső, viszonylag kiegyensúlyozott fejlődést mutató időszak adatait összegezve a legkiemelkedőbb Máramaros megye évi átlagos 14,7 ezrelék körüli népszaporodása. Ez – mint a későbbiekben látni fogjuk – egyrészt a magas természetes szaporulattal, másrészt azzal magyarázható, hogy a megye lakossága csak az utolsó évtized vége felé kapcsolódott be a kivándorlási mozgalmába, melynek méretei a többi megyékhez viszonyítva akkor is szerényebbek maradtak. Ezek mellett a népszaporodás pozitív tényezőjeként tartható számon a zsidó (és talán a rutén) beszivárgás is. A népgyarapodás megyei rangsorában Bihar, majd Kolozs megye következik 13,1, illetőleg 12,1 ezrelékes átlagértékkel. Ebben a kedvezőbb természetes reprodukció (különösen a Bihar megyében igen élénk születési mozgalom) hatása mel-

lett jelentős szerepe volt a gyors ütemben fejlődő nagyvárosok népességfelszívó erejének. Jelentékeny arányú (évi 10,3 ezrelékes) Hunyad és Maros-Torda megyék népességének növekedése is. Az átlagosnál kedvezőbb, de már 10 ezrelék alatti a lélekszám-emelkedés aránya Szilágy, Szatmár+Ugocsa, Arad+Csanád, Beszterce-Naszód, Csík, valamint Szolnok-Doboka megyékben. Ezzel szemben további 11 megye népfejlődése az átlagon alul maradt, a megyék felében tehát az évi átlagos tényleges népszaporodási arány legfeljebb 8 ezreléket ért el. Az utolsó helyen Fogaras és Nagy-Küküllő megye osztozik 3,7 ezrelék körüli értékkel, de Brassó, Udvarhely, Temes + Torontál és Háromszék megyék 5,1–5,4 ezrelékes évi szaporodása sem sokkal kedvezőbb ennél.

Az 1880–1910 között eltelt három évtized vándorlási egyenlege csupán hat megyében volt nyereséges. A mechanikus népmozgalom Hunyad megye lélekszám-növekedéséhez járult hozzá a legnagyobb mértékben, ahol a tényleges gyarapodás forrását 38,1 százalékban a vándorlási többlet képezte. Itt – akárcsak Krassó-Szörény megyében, melynek népesedési mérlege azonban jóval kisebb arányú vándorlási többlettel zárult – az odavándorlást a bánya- és iparvidékek növekvő munkaerőigénye tette szükségessé, melyet a népesség igen kedvezőtlen természetes reprodukciója nem volt képes kielégíteni. Kolozs és Bihar megye elég jelentős (az összes népesség gyarapodásának 14,7, illetve 12,8 százalékát kitevő) vándorlási többlete jórészt Kolozsvár és Nagyvárad vonzerejének tulajdonítható. Beszterce-Naszód és Máramaros megye jelentéktelen vándorlási többlete főleg a zsidó bevándorlással magyarázható. A vándorlási veszteség Fogaras és Nagy-Küküllő megyében volt a legnagyobb arányú, s ez által népességük három évtizedes természetes szaporulatának több mint a felét (61,1, illetve 55,5 százalékát) veszítették el. De a nagyarányú vándorlási veszteség folytán veszendőbe ment Udvarhely és Brassó megyék természetes szaporulatának több mint 45 százaléka, Háromszék megye születési többletének 40,3 százaléka, Kis-Küküllő megyében pedig mintegy harmadrésze. A jelenkori Erdély három évtizedes népesedési mérlege végül is 117,3 ezer (az 1880. évi népszámlálás feltételezett adatfelvételi hiányával együtt pedig közel 150 ezer) főnyi passzív vándorlási egyenleggel zárult. Az adatok korrekciója nélkül számított értéknek több mint négyötöde, 97,3 ezer lélek a Királyhágón túlra esett, a szűkebb Erdély veszteségéből pedig 43,2 ezer fő a Székelyföld négy megyéjéből került ki.

A népesség számának alakulását végezetül a háborús évtizedben (1910–1920) tekintjük át. Az 1900–1910 közötti országos szaporodási viszonyok hosszabb ideig állandósultak volna, ha a világháború közbe nem jön. Legalábbis erre mutat, hogy a természetes szaporodási arány a következő négy év alatt (1911–1914) majdnem ugyanaz volt, mint az előző évtizedben, és az amerikai kivándorlás is hasonló keretek között mozgott.⁸ A jelenkori Erdély területén a természetes szaporulat ez idő alatt kedvezőbben alakult, mint az előző évek alatt, sőt a kivándorlási láz is valamelyest csillapulni látszott, a romániai kivándorlást kivéve. A háború azonban megakasztotta a növekedést, sőt a születésszám katasztrofális csökkenése következtében a természetes gyarapodás 1915 és 1918 között fogyásba csapott át. Az újonnan birtokba vett területeken 1919-ben megejtett első román összeírás mintegy 50 ezerrel, a két évvel későbbi felvétel pedig (kiigazított adatok szerint) már 125 ezerrel találta kevesebbnek a jelenkori Erdély lélekszámát az évtized elejénél. A tényleges hiány ugyanakkor – tekintve, hogy az évtized során összességében 141 ezer főnyi szerény mértékű természetes szaporulat mégiscsak mutatkozott – ennél jóval nagyobb: mintegy 266 ezer, vagyis az 1910. és az 1920. évi népesség-számbavételek eredményei közötti

különbségnek több mint a kétszerese volt. Ez azonban – mint arra a 2. táblázathoz fűzött megjegyzésben is utaltunk – nem azonos a vándormozgalmak okozta hiánnyal, mivel a veszteségek közt számításba kell vennünk a háborús halálozást is. A népesség katonai veszteségét az ország akkori területén (ideértve Horvát-Szlavonországokat) a halottnak tekinthető eltűntek és hadifoglyok hozzászámításával 660,8 ezerben állapították meg.⁹ Területi részletezéssel csak 1917 végéről állnak rendelkezésre – hasonló módszerrel becsült – adatok.¹⁰ E kimutatás szerint Magyarország addigi vérvesztesége 516,1 ezer, az érintett törvényhatóságoké pedig 161,1 ezer főnyi volt, amiből – a töredék megyék részesedését 1910. évi népességüknek az illető megye össznépességén belüli hányada alapján számítva – 133,2 ezer eshetett a jelenkori Erdély területére. Ezt az értéket olyan arányban megnövelve, amilyen arányban a háború befejezéséig az ország összes katonai vesztesége növekedett, az erdélyi részek I. világháborús halottainak száma végül is 170,5 ezerre tehető. E többlethalálozás figyelembevételével a népmozgalmi kimutatások által regisztrált természetes szaporulatot 29,7 ezer fős fogyás váltja fel, a természetes és a tényleges népnövekedés közti különbszet pedig 95,4 ezerre csökken. Végső soron ez utóbbi – durván százezerre rúgó – passzívum tekinthető az évtized tényleges vándorlási veszteségének. Az évtized első felében lezajlott külső (jelentős részben Románia felé irányuló) vándorlások alakulását a háborús események folytán nincs értelme, a belső vándorlásokat pedig nem tudjuk nyomon követni; a fenti mérleg lényegében a vesztes háborút követő összeomlás és az uralomváltás által kiváltott – a korábbiakkal ellentétes irányú – népmozgások egyenlegét rögzíti. A területfoglalás hatására ugyanis az új határon át megkezdődött a magyar lakosság visszaáramlása a megkisebbedett anyaországba, s a menekültek hivatalosan nyilvántartott száma 1920 decemberéig már 154,3 ezerre nőtt.¹¹ Az így keletkezett hiányt immár a Kárpátokon túli részekkel folytatott népcsere pozitív előjelű többlete ellentételezte. E többlet – a vándorlási különbszet becsült értékeitől függően – legkevesebb 50–60 ezer főre tehető. (Ha a kivándorlási mozgalom 1911–1915 között becsült veszteségeit állandósultnak tekintjük, az Ókirályságból a beözönlés a 100 ezres nagyságot is elérhette.)

A népesség 1910 és 1920 között (évi átlagban, ezrelékben kifejezve) a leggyorsabb ütemben Krassó-Szörény (-10,1‰), Hunyad (-6,2‰), Beszterce-Naszód (-6,1‰), Szolnok-Doboka (-5,9‰), Arad+Csanád (-4,9‰), Udvarhely (-4,0‰), Csík (-3,9‰), Alsó-Fehér (-3,1‰), Temes+ Torontál (-3,0‰), továbbá Szatmár+Ugocsa (-2,8‰) megyékben csökkent. A visszaesés Krassó-Szörény, Hunyad, Beszterce-Naszód, Udvarhely és Szolnok-Doboka megyében a természetes fogyatkozásnak és a vándorlási veszteségnek egyaránt tulajdonítható. Szatmár+Ugocsa, Csík és Alsó-Fehér megyék ugyancsak jelentős vándorlási vesztesége a viszonylag kedvezőbb természetes reprodukció következtében lélekszámuk tényleges csökkenésében már kevésbé mutatkozik meg. Krassó-Szörény mellett Arad+Csanád és Temes+Torontál megyékben volt a legfeltűnőbb a természetes fogyás, ámbar azt a beköltözések – Temes+Torontál megyében kifejezett vándorlási többletet eredményezve – némiképpen ellensúlyozták. Kisebb vagy nagyobb mértékben Fogaras, Háromszék, Kis-Küküllő, Szilágy és Szeben megyék lélekszáma csökkent még az elvándorlások által. A menekülési hullám nyilvánvalóan a nem említett törvényhatóságokat is elérte, ezeknek azonban nem csupán a lélekszámuk nőtt meg, hanem – Brassó és Bihar megyéket kivéve – már kisebb vándorlási többletet is magukénak tudhatnak. Kiugróan nagy a régió fővárosát magában foglaló Kolozs megye beköltözéseinek többlete.

*

Az 1869 és 1920 között eltelt öt évtized során a vizsgált terület népessége összesen mintegy 880 ezerrel növekedett. Ez idő alatt a természetes szaporulat csaknem 1400 ezer (az 1872–1873. évi kolerajárvány nem anyakönyvelt halottaival, valamint az I. világháborúban elesettekkel is számolva 1190–1200 ezer), a vándorlási veszteség pedig ennek megfelelően 520 ezer (illetőleg a helyesbített értékek szerint 310–320 ezer) főnyire tehető. Jóllehet az elvándorlás csatornáin a szaporulatnak legalább 22–23 százaléka elfolyt, a népnövekedés nagyságát, ütemét alapvetően a természetes szaporodás határozta meg. A fejezet második részében – jellegzetes periódusok szerint, a békés fejlődés évtizedeit (1880–1910) összevontan tárgyalva – ezt a folyamatot tekintjük át.

A természetes népmozgalom összetevőinek alakulását a 3. táblázat szemlélteti.

3. TÁBLÁZAT

Élveszületések, halálozások és természetes népszaporodás
 a jelenkori Erdély területén 1866-tól 1920-ig

Időszak	Élveszületések	Halálozások Szám szerint	Természetes szaporodás vagy fogyás	Természetes szaporodás vagy fogyás		
				Élveszületések	Halálozások	Évi átlagban ezer lélekre
Összesen						
1866-1869 ^{a,b}	608218	484171	124047	37,6	29,9	7,7
1870-1875 ^{a,b}	908259	1067588	-159329	36,5	42,9	-6,4
1876-1880 ^b	821085	717036	104049	40,9	35,7	5,2
1881-1885 ^b	870116	667150	202966	42,2	32,4	9,8
1886-1890 ^b	905122	675609	229513	41,9	31,3	10,6
1891-1895 ^b	912278	692106	220172	40,1	30,4	9,7
1896-1900 ^b	873396	690542	182854	36,8	29,1	7,7
1901-1905	878179	655694	222485	35,4	26,4	9,0
1906-1910	921645	666693	254952	35,7	25,8	9,9
1911-1914	748450	531923	216527	34,9	24,8	10,1
1915-1918	355792	511319	-155527	16,5	23,7	-7,2
1920	163381	116809	46572	31,9	22,8	9,1
Tisza bal partja						
1866-1869 ^{a,b}	127210	99797	27413	35,8	28,1	7,7
1870-1875 ^{a,b}	189502	260535	-71033	36,4	50,1	-13,7
1876-1880 ^b	175681	156413	19268	43,2	38,5	4,7
1881-1885 ^b	192574	147067	45507	45,9	35,1	10,8
1886-1890 ^b	217074	154054	63020	48,5	34,4	14,1
1891-1895 ^b	222724	158510	64214	46,3	33,0	13,3
1896-1900 ^b	210230	167550	42680	41,3	32,9	8,4
1901-1905	217447	155831	61616	40,5	29,0	11,5
1906-1910	234358	156896	77462	41,2	27,6	13,6
1911-1914	192040	127738	64302	39,9	26,5	13,4
1915-1918	98837	127450	-28613	20,2	26,1	-5,9
1920	43367	28805	14562	37,1	24,6	12,5
Tisza-Maros szöge						
1866-1869 ^{a,b}	178545	144472	34073	41,1	33,3	7,8
1870-1875 ^{a,b}	276359	336050	-59691	38,7	47,1	-8,4
1876-1880 ^b	244593	209346	35247	43,5	37,2	6,3
1881-1885 ^b	246961	194977	51984	42,5	33,5	9,0
1886-1890 ^b	247948	196938	51010	40,6	32,3	8,3
1891-1895 ^b	243269	203484	39785	38,1	31,9	6,2
1896-1900 ^b	228626	180989	47637	34,5	27,3	7,2

1901-1905	226314	174316	51998	33,1	25,5	7,6
1906-1910	219513	174898	44615	31,4	25,0	6,4
1911-1914	167760	134822	32938	29,4	23,6	5,8
1915-1918	70969	129159	-58190	12,6	22,9	-10,3
1920	38555	29923	8632	29,4	22,8	6,6
Királyhágóntúl						
1866-1869 ^a	302463	239902	62561	36,5	29,0	7,5
1870-1875 ^a	442398	471003	-28605	35,6	37,9	-2,3
1876-1880	400811	351277	49534	38,6	33,8	4,8
1881-1885	430581	325106	105475	40,5	30,6	9,9
1886-1890	440100	324617	115483	39,9	29,4	10,5
1891-1895	446285	330112	116173	38,7	28,6	10,1
1896-1900	434540	342003	92537	36,1	28,4	7,7
1901-1905	434418	325547	108871	34,4	25,8	8,6
1906-1910	467774	334899	132875	35,7	25,6	10,1
1911-1914	388650	269363	119287	35,5	24,6	10,9
1915-1918	185986	254710	-68724	16,8	23,0	-6,2
1920	81459	58081	23378	30,9	22,0	8,9

^a Az 1869. évi közigazgatási beosztás szerint.

^b A határ által érintett megyékben számított értékek alapján.

Források: Ua. mint a 2. táblázatban.

A vizsgált időszak Magyarországon az ún. demográfiai átmenet második szakaszába való áttérés kora. Európában a hagyományos népesedési viszonyok uralmával jellemezhető első fázisban nagyarányú termékenység és magas halálozási arány mellett a természetes szaporodás még viszonylag alacsony, 5–10 ezrelékes volt. Ezt követően a halálozási arány csökkenő tendenciával kb. 10 ezrelékig mérséklődött, ugyanakkor a születési arány változatlan maradt, vagy csupán kisebb mértékben csökkent, így a természetes szaporodás aránya 10–15 ezrelékre nőtt. A harmadik szakaszban a születések arányszáma már folyamatosan csökken és így változatlan halálozási arányszám mellett a szaporodási arány is egyre mérséklődik. Az európai országokban az első fázisból a másodikba való átmenet a XIX. században kezdődött; ez a fordulat a nyugat- és észak-európai országokban korábban, Kelet- és Dél-Európában inkább a század végén következett be. Magyarországon a demográfiai felgyorsulás kibontakozása az 1880-as évekre esett. Az átmenet folyamata annyiban tért el a nyugat-európaiaktól, hogy a halálozási arányszám csökkenésével csaknem egyidejűleg megkezdődött a születési arány csökkenése is; időbeli eltolódás a két arányszám alakulása között alig volt, s ezért az átmeneti rendkívüli népességnövekedés is csaknem teljes egészében elmaradt, illetve mérsékelt volt.

Az áttérést a demográfiai átmenet második fázisára az 1870-es évtizedben pusztító kolerajárvány és a lakosságot azzal egyidőben tizedelő éhínség is késleltette. Magyarországon a népmozgalmi adatok a XIX. század közepén évi átlagban a népesség 7,3 ezrelékes, az 1860-as évek második felében pedig 8 ezrelékes természetes gyarapodását mutatták ki. Ez az arány az 1870-es évtizedben 1,6 ezrelékre esett vissza. A növekedést az évtized első – kolera sújtotta – felében 2,4 ezrelékes fogyás váltotta fel, míg ezt követően, 1876–1880 között a szaporulat indexe ismét 7,5 ezrelékre emelkedett. A jelenkori Erdély területén a természetes szaporulat éves átlagértéke 1866–1869 között 7,7 ezrelék volt, a következő évtized adatai ezzel szemben a népesség évi átlagos 1,2 ezrelékes fogyását rögzítették. (Az országos növekedéssel szemben mutat-

kozó fogyás egyúttal azt is jelzi, hogy az 1870-es évek demográfiai válsága elsősorban az országnak éppen ezt a keleti felét sújtotta.) A tényleges fogyás itt is az évtized első felére esett (ekkor a regisztrált halálozások többlete éves átlagban 6,5 ezrelék), amit csak szerényebb mértékben ellensúlyozott a következő öt évben mutatkozó 5,2 ezrelékes átlagos gyarapodás. A járvány okozta veszteségek megyénként eltérőek voltak. Az 1870–1875 közti természetes fogyás Bihar (-22,4‰), Arad+Csanád (-15,4‰), Szilágy (-13,3‰), Hunyad (-10,2‰), Szatmár+Ugocsa (-8,4‰) és Temes+Torontál (-6,2‰) megyékben, valamint Beszterce vidékén (-11,3‰) a legnagyobb, de viszonylag számottevő volt a Kolozs (-5,9‰), Alsó-Fehér (-5,1‰), Kis-Küküllő (-4,9‰) és Krassó-Szörény (-4,6‰) megyei fogyatkozás is. Torda-Aranyos, Szeben, Nagy-Küküllő és Szolnok-Doboka vesztesége évi átlagban már csupán 3 ezrelék körül mozgott. A nem említett öt megyében, továbbá Naszód vidékén – a természetes reprodukció pozitív értékeiből következően – a járvány kevésbé pusztított. A halálozási arány Arad+Csanád, Bihar, illetve a későbbi Szilágy megyét alkotó Kraszna és Közép-Szolnok megyékben, valamint Zaránd vidékén és Szászváros székben érte el a csúcserőteket, a születések arányszáma pedig Arad+Csanád, Szatmár+Ugocsa megyékben és Csík székben volt a legmagasabb. Az évtized második felében Arad+Csanád, Bihar, Szatmár+Ugocsa és Temes+Torontál megyékben a legnagyobb a halandóság. E megyék népességének regenerálódását az átlagot szintén felülmúló születésgyakoriságuk segítette elő, különösen Arad+Csanád vidékén, ahol a természetes szaporulat évi átlagértéke 10,3 ezrelékre szökött fel. A természetes reprodukció mutatója itt és Csíkban (12,8‰) volt a legmagasabb, emellett még Máramaros és Udvarhely megyékben haladta meg jelentősebben az átlagot. A szaporodást Csíkban és Máramarosban a magasabb születési arány és az alacsony halálozási arány egyaránt elősegítette. Udvarhelyen viszont – és több más megyében is – a születési arányszám az átlag körül mozgott, így esetükben a szaporulat viszonylag kedvező alakulása jobbra a csökkenő halandóságnak köszönhető.

Az 1880-as évek első felében az országos mutatók már jelzik az átmenet kezdetét. Az 1870-es és 1880-as évek fordulóján, két egymást követő ötéves periódus között a természetes szaporodás évi átlaga 7,6 ezrelékről 11,2 ezrelékre növekedett. Az ezt követő harminc év alatt (az első és utolsó ötéves periódust egybevetve) a nyers halálozási arányszám 33,1 ezrelékről 24,9 ezrelékre, ugyanakkor a nyers születési arányszám is – szinte ugyanabban a mértékben – 44,3 ezrelékről 36,3 ezrelékre csökkent. A természetes reprodukciónak a demográfiai fordulat kezdetén beállott magasabb szintje tehát lényegében változatlan maradt.¹² A jelenkori Erdélyben a tárgyalt időszak kezdetén a természetes szaporulat mutatója 5,2 ezrelékről 9,8 ezrelékre nőtt. Ezt követően a halálozási index 32,4 ezrelékről fokozatosan 25,8 ezrelékre, a születési index 42,2 ezrelékről 35,7 ezrelékre süllyedt. Minthogy a születésgyakoriság a három évtized során 6,5, a halandóság pedig 6,6 ezrelékponttal, tehát közel azonos mértékben lett kevesebb, a természetes szaporodás megnövekedett értéke az országos tendenciához hasonlóan a tágabb értelemben vett Erdély területén is szinten maradt. Itt azonban e folyamat bizonyos fáziseltolódásokkal és a természetes szaporulat átlagértékeinek szélsőségesebb kilengései mellett ment végbe. 1880 és 1885 között a születések arányszáma 2,1, a halálozásoké 0,7, a természetes szaporulaté pedig 0,6 ezrelékponttal volt alacsonyabb a magyarországi átlagnál. A következő másfél évtizedet a születések arányának a halálozásokénál gyorsabb ütemű – az országosnál erőteljesebb – csökkenése jellemezte. Ennek következtében Erdélyben a természetes szaporulat a tizenöt év elteltével 3,9 ezrelékponttal süllyedt a magyarországi átlag alá. A születési

arányszám elmaradása majdnem változatlan, 2,4 ezrelékpont, a halálozások aránya viszont 1,5 ezrelékponttal az országos középérték fölé emelkedett. A folyamat ezután viszonylag kedvezőbbre fordult; a születésgyakoriság csökkenése lelassult, a halálozási görbe pedig többnyire az országos görbével párhuzamosan (bár mindvégig az fölött) haladt lefelé. A természetes szaporulat országos és erdélyi átlagértékei közti olló szárai – a magasabb erdélyi halandóság ellenére – így összébb zárultak és a különbség az 1910. évi népszámlálást megelőzően már ismét csupán 1,5 ezrelékpontnyi volt.

Az 1880 és 1910 között eltelt három évtized során a jelenkori Erdély népességének természetes szaporulata 32,6 százalékot ért el, ami évenkénti átlagban 9,4 ezrelékes szaporodást jelent. (Ez 1,6 ezrelékponttal kevesebb az anyaország 11 ezrelékes szaporodási arányánál.) E vonatkozásban Máramaros megye emelkedik ki a sorból, évi 14,6 ezrelékes születési többletével. A sorrendben utána Szatmár+Ugocsa, Szilágy és Bihar megye következik 11,5 ezrelék körüli értékkel, de évi 11 ezrelék körül mozgott a születési többlet rátája Maros-Torda, Csík, Kis-Küküllő, valamint Kolozs és Torda-Aranyos megyében is. Megjegyzendő, hogy Csík megyében a szaporodás átlagát az 1881–1885 között dúló járványok (különösen a diftéria) pusztítása szorította le.¹³ Ha a járvány sújtotta időszakról eltekintünk, a természetes reprodukció átlagértéke kb. 12 ezrelékre emelkedik, vagyis Csík a szaporodás ütemét tekintve Máramaros után a második helyre kerül. Ezzel szemben Krassó-Szörény megye évi 6 ezrelékes természetes szaporulattal az utolsó helyen áll a megyék rangsorában. Ennél csak egy árnyalattal kedvezőbb a 6,3 ezreléket alig meghaladó Hunyad megyei arányszám, de Temes+Torontál megyében is éppen csak elérte a 7 ezreléket. Rajtuk kívül még Nagy-Küküllő és Szeben megyék évi 8,5, valamint Beszterce-Naszód megye 8,9 és Háromszék 9,1 ezrelékes természetes szaporulata maradt el az átlagtól, míg a többi megyékben 9,4 és 9,9 ezrelék között váltakozott.

A születésgyakoriság tekintetében Arad+Csanád, Bihar, Máramaros, Szatmár+Ugocsa, Szilágy és Torda-Aranyos megye emelkedik ki. Ezekben a megyékben az élveszületési arányszám 40,7–44,0 ezrelék között ingadozott, amit azonban ellensúlyozott magas (30 ezrelék fölötti) halálozási arányszámuk. Hogy Máramaros megye – bár születési arányszámát tekintve csak a harmadik helyen áll – a természetes szaporodás rangsorában mégis az első helyre került, viszonylag kedvező (28,9%) halálozási mutatójával magyarázható. A 40 ezreléket megközelítő élveszületési és a 30 ezrelék alatti halálozási indexnek tulajdonítható Csík, Kis-Küküllő és Maros-Torda megye 10 ezreléket meghaladó reprodukciós aránya is. Ugyanakkor Krassó-Szörény megye, ahol a születési index a legalacsonyabb (32,6%) volt, igen mérsékelt ütemű természetes szaporulatát is csak alacsony (26,6%) halandósági arányszámának köszönheti. A halálozási mutató Brassó megyében volt a legalacsonyabb (24,6%). Ezzel magyarázható, hogy ebben a megyében a természetes szaporodás üteme (9,4%) mégis jóval kedvezőbb, mint például Hunyad megyében (6,4%), ahol a csaknem azonos születési hányados már 27,7 ezrelékes halandósággal párosult. Temes+Torontál megye szintén igen gyenge (7,1%) természetes szaporodásának oka abban keresendő, hogy itt a közepes halálozási indexhez átlag alatti születési arányszám társult. Nagy-Küküllő és Szeben viszonylag alacsony (8,5%) természetes szaporulata pedig arra vezethető vissza, hogy e két megyében az egyébként alacsony halálozási mérőszámok a Krassó-Szörény megyei szintet alig meghaladó születésgyakoriság alatt mozogtak.

A születési és halálozási arányszámok csökkenése minden megyében észlelhető

ugyan, de eltérő arányban, aminek következtében a természetes szaporodás mutatójának csökkenése is eltérő arányú volt. Számos megyében a természetes szaporodás indexe még némileg emelkedett is. Az emelkedő tendencia különösen szembeötlő Máramarosban, ahol a halandóság visszaesése több mint háromszorosan felülmúlta a születésgyakoriság csökkenését, s ennek következtében a természetes szaporodás mérőszáma 11,5 ezrelékről 17,5 ezrelékre nőtt. Ugyanez tapasztalható Csík megyében is. Itt azonban tekintetbe kell venni, hogy a kezdő periódus (1881–1885) járványos időszakra esett, ezért a halandóság korabeli szintjét illetően inkább a szomszédos periódusok mutatói a mérvadóak. Figyelembevételükkel a megye halálozási és születésgyakorisági indexe már lényegében azonos arányban csökken, s így a természetes szaporulatnak sem nagyobb arányú növekedését, hanem magas szinten történő állandósulását kell megállapítanunk. A halandóság gyorsabb ütemű csökkenése következtében a természetes szaporulat a Tisza bal partján (Szatmár+Ugocsa, Szilágy, Bihar megyékben), továbbá a Királyhágóntúl néhány megyéjében (Háromszék, Kis-Küküllő, Alsó-Fehér) emelkedett még számottevő – 1,3–3,6 ezrelékpont közötti – értékkel. Brassó, Szolnok-Doboka megyében és a Tisza-Maros szögében (Temes+Torontál, Krassó-Szörény megyében) ugyanakkor a halálozási mutató jóval kisebb mértékben csökkent, mint a születési index, s így e megyék népességének reprodukciós aránya is az átlagosnál nagyobb mértékben – 2,2–4,3 ezrelékponttal – esett vissza.

A világháborút megelőző utolsó békés periódusban, 1911–1914 között a születések aránya a megelőző öt év átlagához képest évi 0,8 ezrelékponttal, a halandóság átlagértéke 1 ezrelékponttal lett kevesebb. A természetes szaporulat indexe így kis mértékben emelkedett és elérte a 10,1 ezreléket, tovább közelítve az – akkor 11,3 ezrelékes – országos átlaghoz. A születésgyakoriság alakulásában rövid időre beállt kedvezőbb fordulat azonban már csupán néhány megyében folytatódott. Közülük is kiemelkedik Alsó-Fehér, ahol az élveszületések aránya újabb 1 ezrelékponttal nőtt. A halálozási arányszám ezzel egyidejű erőteljes csökkenése következtében a természetes szaporulat ebben a megyében emelkedett a legnagyobb arányban: 10,4 ezrelékről 13,3 ezrelékre. Torda-Aranyos megyében – ahol a születési arányszám növekedése már sokkal szerényebb – ugyancsak a halandósági index nagyobb arányú csökkenése eredményezte a természetes szaporulat emelkedését 11,7 ezrelékről 14,2 ezrelékre. Szintén az átlagosnál gyorsabban csökkenő halandóság folytán – de már a születési arány mérséklődésétől visszafogva – növekedett a szaporulat értéke Kolozs, Bihar, Szatmár+Ugocsa és Csík megyékben, 12,7–14,6 ezrelék közé. A természetes szaporulat tekintetében az előbb felsorolt megyék vezetnek, Máramarossal az élen, melynek 15,4 ezrelékes átlagértéke még mindig Erdélyszerte a legmagasabb. A rangsorban Szilágy (12,4‰) és Kis-Küküllő (11,5‰) következik. Előbbi a születések komolyabb arányú csökkenése, utóbbi pedig a halandóság átmeneti növekedése következtében sorolódott hátrébb. Maros-Torda megye a rangsorban a jó közepesek közé esett vissza; Háromszék, Szeben, Brassó, Szolnok-Doboka és Nagy-Küküllő viszont ugyanide emelkedett. Beszterce-Naszód, Fogaras és Udvarhely természetes szaporulata változatlanul elmaradt az átlagostól, sőt immár Arad+Csanád megyéé is, miután születési arányszámának amúgy is rendkívüli ütemű csökkenése két egymást követő ötéves periódusban gyorsabbnak bizonyult, mint a halálozásoké. Hasonló okokból Temes+Torontál megyében a születések gyakorisága lényegében a Krassó-Szörény megyei szintre süllyedt és ezáltal Temes+Torontál a természetes reprodukció indexét tekintve az utolsó előtti helyre, Hunyad megye mögé szorult.

A világháború négy évében, 1914–1918 között a jelenkori Erdély területén az

élveszületések aránya az előző négyéves időszak átlagához képest 18,4 ezrelékponttal, a halálozásoké 1,1 ezrelékponttal, a természetes szaporulaté pedig 17,3 ezrelékponttal csökkent. A szaporodást tehát 7,2 ezrelékes fogyás váltotta fel. Az élveszületések száma 1915-ben alig kétharmada az előző évinek. 1916-ban pedig, az első kizárólag háborús időben fogamzott születéseket tartalmazó évben már 54,7 százalékkal kevesebb élveszületést jelentettek be, mint 1914-ben. Ez az arány 1918-ig 58,6 százalékra emelkedett. A teljes veszteség az elmaradt születések révén kb. 350–400 ezer lélek, azaz ennyivel kevesebb gyermek jött világra, mint rendes körülmények között várható lett volna. E becslésből a felső határhoz közeli érték a valószínűbb, tekintve, hogy a háború előidézte születéskiesés még 1919-re is átnyúlik. A születésgyakoriság értéke ekkor ugyan hirtelen az előző évinek a duplájára, 28,3 ezrelékre ugrott, de csak 1920-ban érte el az utolsó békeév szintjéhez közelítő 31,7 ezreléket. A népmozgalmi statisztika a népesség halandóságát a ténylegesnél alacsonyabbnak mutatja ki. Részben, mert a hadbavonultak távolléte miatt az adatok kisebb népességből származnak, a nyers arányszámok viszont ennek tekintetbevétele nélkül lettek megállapítva. De nem tűnik ki a halálozások teljes háborús emelkedése azért sem, mert a legnagyobb halandóságú gyermek korosztályok aránya az élveszületések számának háborús csökkenése következtében mindinkább kisebbedett, és így a korábbi időszakhoz képest a népesség kor szerinti megoszlása is változott. (Ez utóbbi tényező figyelembevételével 1916–1918 között átlagosan 3,8 ezrelékponttal lennének magasabbak az országos nyers halálozási arányszámok.)¹⁴ Nem tartalmazzák továbbá az adatok a katonai szolgálatban elhaltakat sem. Hozzávetőleges számbavételükkel a halálozások aránya a jelenkori Erdély területén a háború időszakában évi átlagban 31,5 ezrelékre emelkedne. Az általános mozgások és a legfontosabb fejlemények azonban a rendelkezésre álló számokból is kiolvashatók. 1915-ben, amikor a népesség kor szerinti megoszlása még alig változott, a háború kitörésével egyidejűleg hirtelen és erőteljesen (egyitizedével) megnőtt a halálozások száma, aránya pedig 24,2 ezrelékről 26,8 ezrelékre emelkedett. A halandósági arányszám ezt követően (az elhunytak számának 20–24 százalékos csökkenése mellett) 1916-ban 22,1 ezrelékre, 1917-ben pedig 20,7 ezrelékre zuhant vissza. 1918-ban azután a spanyoljárvány hatására a halandósági nyers arányszám ismét meredeken növekedett és elérte a 25,7 ezreléket. A népmozgalmi arányszámok tanúsága szerint a népesség négyéves fogyatkozása Kraszó-Szörény, Temes+Torontál, Arad+Csanád és Hunyad megyében a legnagyobb, Máramaros és Csík megyében a legkisebb arányú. A megyék többsége természetes reprodukciójának értékét tekintve a középmezőnyben – a korábbihoz képest változó sorrendben – helyezkedik el. Néhány szokatlan szélsőérték azonban az elmozdulások további értelmezhetőségének korlátaira figyelmeztet. Így például Csík és Fogaras megyében ez idő alatt a halandóság csökkenése az évi átlagos 1,1 ezrelékponttal szemben 5,6, illetve 7,9 ezrelékpont volt, és hasonlóképpen a születések aránya is az átlagosnál feltűnően nagyobb mértékben csökkent. A minimum értékek létrejötté nyilvánvalóan az adatszolgáltatás hiányosságait jelzi, amelyekkel a háború vége felé, és különösen az összeomlás idején az ország távoleső vidékein és a nemzetiségi területeken már komolyan számolnunk kell.¹⁵

NEMZETISÉGI NÉPESSÉGFEJLŐDÉS ÉS A MAGYARSÁG LÉLEKSZÁMÁNAK ALAKULÁSA 1869 ÉS 1920 KÖZÖTT

Mivel az 1869. évi népszámlálás mellőzte a nemzetiségek számbavételét, Keleti Károly, a statisztikai hivatal igazgatója szellemes áthidaló megoldással igyekezett pótolni a hiányt. Kérésére Eötvös József, az akkori közoktatási miniszter, a 6–15 éves iskolaköteleseknek a népszámlálás évében végrehajtott összeírása alkalmával elrendelte azok beszélt nyelvének (más forrás szerint anyanyelvének) a felmérését. A felvétel során a gyermekeket felekezetük szerint is összeírták, s erre vonatkozóan a két egymástól független adatgyűjtés meglehetősen hasonló arányokat talált. Keleti Károly erre az egyezésre épített. Feltételezve, hogy a gyermekek összeírásánál a beszélt, illetve anyanyelv kimutatása éppen olyan megbízható, mint a hitfelekezeté, a tankötelesek nemzetiségi arányait a népszámlálási népességre vetítette, és az egyes nemzetiségek számát ennek megfelelően állapította meg.¹⁶ Habár számítása nagyon megközelítette a valóságot, a magyarság szempontjából a ténylegesnél kedvezőbb képet nyújtott. Adatainak kiigazítása céljából Vizneker [Vizaknai] Antal végzett – szintén az Eötvös-féle felvételtől kiindulva – utólagosan becslést. Az 1880. évi népszámlálás anyanyelvi eredményeinek felhasználásával, a gyermekkorosztályok és az összes népesség arányszámai közti összefüggést mindkét felvétel idején azonosnak feltételezve, igen bonyodalmas és aprólékos átszámítások sorozatán át a valósághoz közelebbi megoszlást kapott.¹⁷ A Vizneker-féle becslés talán elfogadható is lenne kiindulásul a nemzetiségi népességfejlődést bemutató adatsorokhoz, eredményei azonban a jelenkori Erdély területére nem számíthatók át. Ezért magunk is kénytelenek voltunk becsléshez folyamodni. Becslésünk során Nyárády R. Károlyhoz hasonlóan a vallási statisztika felől közelítettünk a korabeli etnikai viszonyokhoz. Tőle eltérően azonban nem az átfogó adatokat vettük alapul, és a nemzetiségi arányokat sem direkt módon, hanem – a későbbi magyar népszámlálások gyakorlatának megfelelően – közvetve, az anyanyelvi ismérv szerint igyekeztünk meghatározni. Az 1869. évi népszámlálás részletes adatainak birtokában településenként végeztünk vallás és nemzetiség, nemzetiség és anyanyelv feltételezett egybeesésén alapuló számításokat. Ott, ahol az egyik, vagy a másik egybeesés nem volt egyértelmű, a felekezetek lélekszámát egyedi mérlegeléssel, általában az 1880. évi népszámlálás időpontjában mutatkozó arányoknak megfelelően osztottuk szét; a történeti Erdély területén az 1850. évi népszámlálás tanulságait is figyelembe vettük. Szatmár megyében, valamint Maros-, Csík- és Háromszékben a nyelvváltás útján haladó népségek esetében – melyek nagyságának becslésekor az 1880. évi kimutatás már nem lehetett irányadó – mi is a népiskolai felvétel arányaihoz igazítottuk a számokat. A fiktív települési adatok esetenkénti torzulásai az eredmények összesítésekor kiegyenlítődnek, és így reményeink szerint a hibalehetőség nem nagyobb, mint egy átfogó becslés esetén. Számításainknak a történeti Erdély területére vonatkozó arányszámait (a Partiummal együtt) az említett becslésekkel, illetőleg az 1880. évi népszámlálással párhuzamba állítva a 4. táblázat tartalmazza.

4. TÁBLÁZAT

A főbb nyelvek aránya a történeti Erdély és a részek területén 1869-ben és 1880-ban
(Népszámlálási és becsült adatok alapján, százalékban)

Év	Román	Magyar	Német	Egyéb
1869 (Keleti)	59,7	30,7	9,5	0,1
1869 (Vizneker)	58,1	29,8	9,5	2,6
1869 (Saját számítás)	59,5	29,2	9,0	2,3
1880 (Népszámlálás)	57,8	30,2	9,3	2,7

Mint látható, a három, eltérő módszerrel nyert végeredmény csupán kis mértékben különbözik egymástól. Az általunk becsült arányok a magyar és az egyéb anyanyelvűek esetében Viznekeréhez, míg a románságot illetően Keletiéhez állnak közelebb. Az, hogy Keleti Károlynál a magyarok és a németek számaránya kedvezőbben alakult, valószínűleg annak tulajdonítható, hogy egyes nemzetiségek (illetve felekezetek) nem egyforma pontossággal hajtották végre a tanköteles gyermekek számbavételét. (A Királyhágón túl például a görög katolikusok aránya a népiskolai felvételen 2 százalékponttal kisebb, a római katolikusoké és az evangélikusoké pedig 1–1 százalékponttal magasabb, mint a népszámlálás esetén.) Vizneker számításai inkább a tizenegy évvel későbbi eredményekhez közelítenek, amiben az 1880. évi viszonyok óhatatlan visszavetítése is szerepet játszik. Az egyéb (túlnyomórészt cigány) anyanyelvűek megjelenítése a valóságot tükrözi, a románok 1869. évi aránya azonban az általa becsülnél alighanem kedvezőbb lehetett. Számarányuk későbbi jelentős visszaesése az évtized eleji demográfiai katasztrófának tudható be, amely a többi nemzetiségnél jóval nagyobb mértékben sújtotta őket. Számításaink és a hivatkozott becslések többé-kevésbé a jelenkori Erdély más területein is egybeesnek, illetve az eltérések ott sem öltének az indokolhatónál nagyobb méreteket. Ezért úgy véljük, hogy becslésünk – mely eredményeit illetően Keleti és Vizneker kimutatása között valahol félúton helyezkedik el – megfelelő kiindulási alap lehet a fejezetben foglalt tárgyalásához.

Mindenekelőtt azonban kíséreljük meg időbeli távlatba helyezni az így nyert értékeket. Korábbi átfogó – és egyúttal részletező, tehát a mai országterületre is átszámlálható – források hiányában ez meglehetősen nehézségekbe ütközik. Szakembereink a múlt század végén a nemzetiségi viszonyok összehasonlító vizsgálata során általában az 1850. évi népszámlálásig tekintettek vissza, emellett előszeretettel hivatkoztak Fényes Eleknek a század harmincas-negyvenes éveiből származó tájékoztató adataira.¹⁸ A visszatekintéshez magunk is hozzá folyamodunk, felhasználva, hogy az ország népességének nyelvi megoszlásáról ő közölt elsőnek – a helységenkénti vallási megoszláson alapuló – becslésszerű számokat.¹⁹ Az adatok részletezését a katonai végvidék helységeire nem terjesztette ki, így feldolgozásunk a román- és szerbbán-sági határövezredek esetében hozzávetőleges számításokon alapul. A történeti Erdély településeit sem részletezte, e területről azonban elegendőek – ámbár későbbi időpontból származnak – összegző adatai.²⁰

A 5. és 6. táblázat az 1830-as években és 1869-ben országrészek szerint – elhatárolásukat Fényes Elek közléseihez igazítottuk – a mai Erdély határain belül szemlélteti az anyanyelvi és vallásfelekezeti arányokat. A szűkebb Erdély a Partiummal (Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyével, valamint Kővár vidékével) együtt értendő.

5. TÁBLÁZAT

A népesség felekezeti megoszlása a jelenkori Erdély területén 1830/1840-ben és 1869-ben
(Népszámlálási és becstelt adatok alapján, százalékban)

Év	Lélekszám (ezer fő)	Görög- keleti	Görög katolikus	Római katolikus	Reformá- tus	Evangé- likus	Unitárius	Izraelita	Egyéb
Összesen									
1830/40	3327,3	42,2	22,1	13,8	13,2	6,7	1,4	0,5	–
1869	4224,4	38,2	23,7	16,9	12,2	5,5	1,3	2,1	0,1
Tisza bal partja									
1830	484,5	24,8	34,5	11,2	27,0	0,3	0,0	2,2	–
1869	674,9	28,4	31,7	12,6	21,2	0,3	0,0	5,8	0,0
Tisza-Maros szöge									
1830	909,8	75,8	0,1	21,0	1,3	1,3	–	0,5	–
1869	1156,4	60,5	3,7	30,3	2,1	1,8	0,0	1,6	0,0
Erdély a Partiummal együtt									
1830/40	1933,0	30,7	29,3	11,1	15,4	10,9	2,4	0,2	–
1869	2393,1	30,2	31,1	11,5	14,6	8,8	2,2	1,4	0,2

6. TÁBLÁZAT

A népesség anyanyelvi megoszlása a jelenkori Erdély területén 1830/1840-ben és 1869-ben
(Népszámlálási és becstelt adatok alapján, százalékban)

Év	Lélekszám (ezer fő)	Román	Magyar	Német	Zsidó	Egyéb összesen	Szlovák	Rutén	Szerb
Összesen									
1830/40	3327,3	62,3	23,3	11,3	0,5	2,6	0,3	0,4	1,0 ^a
1869	4224,4	59,0	25,0	11,9	.	4,1	0,5	0,4	1,1
Tisza bal partja									
1830	484,5	53,4	37,9	3,8	2,3	2,6	0,0	2,6	–
1869	674,9	55,6	36,2	5,0	.	3,2	0,7	2,3	.
Tisza-Maros szöge									
1830	919,8	72,5	4,9	14,9	0,5	7,2	0,9	–	3,5 ^a
1869	1156,4	59,9	9,7	21,9	.	8,5	1,3	0,0	4,1
Erdély a Partiummal együtt									
1830/40	1933,0	59,7	28,3	11,6	0,2	0,2 ^b	–	–	–
1869	2393,1	59,5	29,1	9,0	.	2,4	0,1	0,0	.

^a Rác, montenegrinus, cernogorac.

^b Örmény, görög.

Ha a főbb arányokat illetően elfogadjuk nagynevű leíró statisztikusunk számításait, valamint hitelt érdemlőnek tekintjük a három-négy évtizeddel későbbi, hasonló módon becstelt adatokat is, akkor ezek alapján a század középső harmadában már számottevő elmozdulás észlelhető az anyanyelvi viszonyok terén. A terület egészén 1830/40-ben a magyarok számaránya még 1,7 százalékponttal volt alacsonyabb, mint 1869-ben, a német nyelvűeké mindkét időpontban nagyjából ugyanazon a szinten mozgott, a románok aránya ellenben 3,3 százalékponttal magasabbnak bizonyult Fényes Elek idején. A vallásfelekezeti viszonyok módosulása ennél is komolyabb mérvű, bár helyenként inkább csak nemzetiségen belüli eltolódásokat takar. A görögkeletiek számaránya 4 százalékponttal csökkent, a görög katolikusoké viszont 1,6 szá-

zalékponttal emelkedett, s így végeredményben a keleti rítusú egyházak híveinek aránya a bő három évtized alatt 64,3 százalékról 61,9 százalékra fogyott. A csökkenés teljes egészében a románságra jutott. A románok arányának további 1 százalékpontos mérséklődését a cigányok különválasztása magyarázza. (Fényes a cigányokat még külön nem mutatta ki, mi azonban már számoltunk velük. Felbukkanásuk a különböző statisztikákban bizonyíthatóan a románság arányának érzékelhető csökkenéséhez vezet.) Ez egyúttal azt is jelzi, hogy 1869-es becslésünk, mely a vegyes népességű vidékeken a népiskolai felvételhez igazodott, a Fényes-korabeli állapotokhoz képest a román anyanyelvűek között jelentősebb magyar asszimilálást nem rögzít. (Ismeretes, hogy Fényes Elek községi kimutatásaiban a vegyes nyelvű görög katolikus egyházközségek híveinek 30 százalékát számította a magyarokhoz.) A Tisza bal partján az ortodox és görög katolikus felekezetűek, illetőleg a román és rutén nyelvűek arányszámai közötti különbség – amely a görög katolikus magyarok össznépevényen belüli arányát mutatja – az 1830. évi 3,3 százalékponttól 1869-ig 2,2 százalékponttal esett vissza. Ezt a csökkenést a történeti Erdélyben regisztrált értékek ellensúlyozzák, ahol a „román” felekezetűek aránya 1830/40-ben még csupán 0,3 százalékponttal volt nagyobb, mint a románoké, majd e többlet 1869-ben 1,8 százalékponttal nőtt; ebből kb. 0,5 százalékpont számítható a magyarosodó székelyföldi románokra. Az etnikai arányok a szűkebb Erdély területén módosultak a legkisebb mértékben; kivéve a százokat – s értelemszerűen a lutheránusokat –, akiknek a számaránya komoly mértékben gyengült. Feltűnő viszont a magyarság térvesztése a Tisza bal partján. Ez elsősorban a reformátusok arányának katasztrofális csökkenésében nyilvánul meg. Hogy a magyarok aránya a reformátusokénál mégis kisebb mértékben csökkent, az főként az izraelita felekezetűek – kiknek a század közepén országosan 40 százalékát számíthatjuk magyar anyanyelvűnek²¹ – gyors ütemű gyarapodásának köszönhető. A változások a Tisza-Maros szögében a legjelentősebbek: a Bánság újranépesülése folytán a románok számaránya 12,6 százalékponttal lett kisebb, a magyaroké és a németeké viszont együtt csaknem ugyanennyivel nagyobb.

Az etnikai és vallási viszonyok alakulását 1869 és 1920 között – most már hivatalos népesség-számbavételek alapján – anyanyelv, illetve nemzetiség szerint az 7., felekezet szerint pedig a 8. táblázat mutatja be.

7. TÁBLÁZAT

A népesség számának alakulása a jelenkori Erdély területén anyanyelv, illetve nemzetiség szerint 1869–1920 között^a

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Zsidó	Egyéb összesen	Ebből		
							Szlovák	Rutén	Szerb
					Összesen				
1869 ^{b,c}	4224436	2492500	1053500	502900 ^d	.	175500	22600	16500	46900
1880 ^{b,e}	4032851	2297251	1046094	503777 ^d	.	185729	26226	14250	53833 ^f
1890 ^b	4429564	2479422	1201183	553199 ^d	.	195760	28258	14696	47967
1900 ^b	4840722	2673325	1424237	576460 ^d	.	166700	29692	17821	47472
1900	4874772	2685174	1438465	582545 ^d	.	168588	29940	18026	48294
1910 ^g	5262495	2830028	1663252	565107 ^d	.	204108	31657	22540	52084
1910	5259918	2829389	1661967	565004 ^d	.	203558	31099	22615	52022
1919	5208345	2974951	1378189	513794	170943	170468	.	.	.
1920	5114124	2930120	1305753	539427	181340	157484	.	.	.
1920 ^h	5134828	2935092	1309476	550726	181251	158283	.	.	.

Tisza bal partja									
1869 ^{b,c}	897833	523300	313600	35200 ^d	.	25700	6900	15800	-
1880 ^{b,e}	814646	450330	303491	33301 ^d	.	27524	7153	13100	230 ^f
1890 ^b	929391	500263	359968	39712 ^d	.	29448	8171	13799	30
1900 ^b	1040676	546798	423543	40410 ^d	.	29925	10291	15455	39
1900	1046079	548290	426716	40794 ^d	.	30279	10350	15639	53
1910 ^g	1172413	594818	502490	38187 ^d	.	36918	12416	17629	151
1910	1172037	594908	501940	38193 ^d	.	36996	12416	17704	151
1919	1198662	657759	372039	21782	92705	54377	.	.	.
1920	1168544	660198	334448	42131	97284	34483	.	.	.
Tisza-Maros szöge									
1869 ^{b,c}	1173798	709700	112200	253100 ^d	.	98800	15450	600	46900
1880 ^{b,e}	1134157	661928	111850	259112 ^d	.	101267	17991	523	53319 ^f
1890 ^b	1248957	702269	143270	295817 ^d	.	107601	18207	546	47760
1900 ^b	1343208	737224	194288	306161 ^d	.	105535	17192	1101	47250
1900	1351695	739602	196755	308732 ^d	.	106606	17294	1120	48018
1910 ^g	1411715	763189	242545	292835 ^d	.	113146	16837	3152	51512
1910	1409514	762460	241810	292726 ^d	.	112518	16279	3152	51450
1919	1323800	759276	183818	269462	21013	90231	.	.	.
1920	1310962	733705	186363	273229	21882	95783	.	.	.
1920 ^h	1331666	738677	190086	284528	21793	96582	.	.	.
Királyhágóntúl									
1869 ^{b,c}	2152805	1259500	627700	214600 ^d	.	51000	250	100	-
1880 ^{b,e}	2084048	1184993	630753	211364 ^d	.	56938	1082	627	284 ^f
1890 ^b	2251216	1276890	697945	217670 ^d	.	58711	1880	351	177
1900 ^b	2456838	1389303	806406	229889 ^d	.	31240	2209	1265	183
1900	2476998	1397282	814994	233019 ^d	.	31703	2296	1267	223
1910	2678367	1472021	918217	234085 ^d	.	54044	2404	1759	421
1919	2685883	1557916	822332	222550	.	25860	.	.	.
1920	2634618	1536217	784942	224067	62174	27218	.	.	.

Index (Kezdő népesség = 100,0)

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen	Szlovák	Ebből	
							Rutén	Szerb
Összesen								
1869 ^{b,c}	100,0	100,0	100,0	100,0 ^d	100,0	100,0	100,0	100,0
1880 ^{b,e}	95,5	92,2	99,3	100,2 ^d	105,8	116,0	86,4	114,8 ^f
1890 ^b	104,9	99,5	114,0	110,0 ^d	111,5	125,0	89,1	102,3
1900 ^b	114,6	107,2	135,2	114,6 ^d	95,0	131,4	108,1	101,2
1900	115,4	107,7	136,5	115,8 ^d	96,1	132,5	109,2	103,0
1910 ^g	124,6	113,5	157,9	112,4 ^d	116,3	140,1	136,6	111,0
1910	124,5	113,5	157,8	112,3 ^d	116,0	137,1	137,1	110,9
1919	123,3	119,4	130,8	102,2	97,1	.	.	.
1920	121,1	117,6	123,9	107,3	89,7	.	.	.
1920 ^h	121,5	117,8	124,3	109,5	90,2	.	.	.
Tisza bal partja								
1869 ^{b,c}	100,0	100,0	100,0	100,0 ^d	100,0	100,0	100,0	-
1880 ^{b,e}	90,7	86,1	96,8	94,6 ^d	107,1	103,7	82,9	100,0 ^f
1890 ^b	103,5	95,6	114,8	112,8 ^d	114,6	118,4	87,3	13,0
1900 ^b	115,9	104,5	135,1	114,8 ^d	116,4	149,1	97,8	17,0
1900	116,5	104,8	136,1	115,9 ^d	117,8	150,0	99,0	23,0
1910 ^g	130,6	113,7	160,2	108,5 ^d	143,7	179,9	111,6	65,7
1910	130,5	113,7	160,1	108,5 ^d	144,0	179,9	112,0	65,7
1919	133,5	125,7	118,6	61,9	211,6	.	.	.
1920	130,2	126,2	106,7	119,7	134,2	.	.	.

Tisza-Maros szöge								
1869 ^{b,c}	100,0	100,0	100,0	100,0 ^d	100,0	100,0	100,0	100,0
1880 ^{b,e}	96,6	93,3	99,7	102,4 ^d	102,5	116,5	87,2	113,7 ^f
1890 ^b	106,4	98,9	127,7	116,9 ^d	108,9	117,8	91,0	101,8
1900 ^b	114,4	103,9	173,2	121,0 ^d	106,8	111,3	183,5	100,8
1900	115,2	104,2	175,4	122,0 ^d	107,9	111,9	186,7	102,4
1910 ^g	120,3	107,5	216,2	115,7 ^d	114,5	109,0	525,3	109,8
1910	120,1	107,4	215,5	115,7 ^d	113,9	105,4	525,3	109,7
1919	112,8	107,0	163,8	106,5	91,3	.	.	.
1920	111,7	103,4	166,1	108,0	97,0	.	.	.
1920 ^h	113,5	104,1	169,4	112,4	97,8	.	.	.
Királyhágóntúl								
1869 ^{b,c}	100,0	100,0	100,0	100,0 ^d	100,0	*	*	–
1880 ^{b,e}	96,8	94,1	100,5	98,5 ^d	111,6	100,0	100,0	100,0 ^f
1890 ^b	104,6	101,4	111,2	101,4 ^d	115,1	173,7	56,0	62,3
1900 ^b	114,1	110,3	128,5	107,1 ^d	61,3	204,2	201,7	64,4
1900	115,1	110,9	129,8	108,6 ^d	62,2	212,2	202,1	78,5
1910	124,4	116,9	146,3	109,1 ^d	106,0	222,2	280,5	148,2
1919	124,8	123,7	131,0	103,7	50,7	.	.	.
1920	122,4	122,0	125,0	104,4	53,4	.	.	.

^a 1869–1910 között anyanyelv, 1919-ben és 1920-ban nemzetiség szerint.

^b Polgári népesség.

^c Az anyanyelvi megoszlásra vonatkozó adatok becslést értékek.

^d A jiddis anyanyelvűekkel együtt.

^e A beszélni nem tudók arányosan szétosztva az egyes anyanyelvek között.

^f Szerbek, horvátok (krassovánok).

^g A határ által érintett települések osztatlan lélekszámának figyelembevételével megállapított érték.

^h A népesség a végleges határok között számítva. A kimutatásból hiányzó települések adatait 1910. évi értékeik helyettesítik.

A 7. táblázat az etnikai megoszlást 1869 és 1910 között magyar, német, román és egyéb, azon belül szlovák, rutén és szerb anyanyelvűek szerint részletezi. 1919-ben és 1920-ban a zsidó nemzetiségűeket szintén a főbb etnikumok közé soroltuk be, hogy ez az új kategória ne törje meg az egyéb gyűjtőrovat addigi egyöntetűségét. A zsidók önálló nemzetiségként szerepeltetése a magyarok, illetve kisebb részben a németek számát csökkenti. Utóbbiakét főleg azért, mert a zsidóság egy részétől beszélt jiddis nyelvet a korabeli magyar népszámlálások sajátos német idiómaként tartották számon, s így a kimutatásokban a jiddisül beszélőket a német anyanyelvűek rovata foglalta magában. Mivel a szerbek és a horvátok kulturálisan és felekezeti szerint is elkülönültek egymástól, és mert a horvátok létszáma a vizsgált területen elenyésző volt, nem tartottuk indokoltnak sem a két népcsoport összevonását, sem pedig a horvátok külön feltüntetését. 1880-ban azonban kivételt kellett tennünk, mivel e népszámlálás a szerbeket és a horvátokat nem különböztette meg egymástól. A szerb-horvátok együttes száma azért olyan nagy, mert ez a felvétel a krassován néptörödéket is az ő rovatukban tartotta számon. Az 1880. évi népszámlálás alkalmával a beszélni – túlnyomóan életkoruknál fogva – nem tudóknál az anyanyelvet nem mutatták ki. (Ez a kategória az összlélekszám 3,3 százalékát tette ki.) Az anyanyelvi adatoknak a későbbi – immár az összes népességre vonatkozó – számokkal való zavartalan egybevetése érdekében a beszélni nem tudókat településenkénti számítások útján arányosan szétosztottuk az egyes anyanyelvek között. Az 1900. évi anyanyelvi és felekezeti megoszlás polgári népességre vonatkozó adatai a határ menti megyékben számított értékek. Tekintettel a katonai népesség kis számára, és arra, hogy az egyes törvényhatóságokon belüli elhelyezkedésük meglehetősen bőven van részletezve az eredeti kimutatásban, az esetleges torzulások kisebbek, mint más becsléseink alkalmával.

8. TÁBLÁZAT

A népesség számának alakulása a jelenkori Erdély területén felekezet szerint 1869–1919 között

Év	Összesen	Görög-keleti	Görög katolikus	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Izraelita	Egyéb
Összesen									
1869 ^a	4224436	1613502	1000740	712262	517360	231099	54001	90487	4985
1880 ^a	4032851	1498181	936344	712912	498723	221528	55388	105676	4099
1890 ^a	4429564	1593017	1042331	807296	559714	234101	59721	130088	3296
1900 ^a	4840722	1696034	1137698	908182	625346	249029	64476	157622	2335
1900	4874772	1704205	1143279	918296	631392	251517	64987	158707	2389
1910 ^b	5262495	1807917	1245318	995390	694930	263016	68759	182471	4694
1910	5259918	1807268	1245235	994606	694498	262376	68752	182489	4694
1919	5208345	1815854	1274935	910601	689669	266191	67374	170943	12778
Tisza bal partja									
1869 ^a	897833	201191	353750	96969	195967	2590	144	47103	119
1880 ^a	814646	165354	320622	91615	178001	2547	189	55997	321
1890 ^a	929391	189371	359586	106915	201435	2737	246	68814	287
1900 ^a	1040676	205408	400046	125874	22057	3162	240	80900	989
1900	1046079	206361	401164	127315	225483	3307	248	81209	992
1910 ^b	1172413	236044	442778	145910	247303	4505	443	93486	1944
1910	1172037	236165	442733	145876	246896	4478	436	93509	1944
1919	1198662	251821	457690	137276	249761	4049	2240	92705	3120
Tisza-Maros szöge									
1869 ^a	1173798	717163	43126	350466	23723	20511	313	18242	254
1880 ^a	1134157	669891	42950	35748	124327	19430	131	19686	261
1890 ^a	1248957	708756	49175	41557	330215	22606	188	22126	318
1900 ^a	1343208	745822	50057	45597	240416	25578	228	24137	998
1900	1351695	748916	50219	45978	241205	25864	245	24433	1031
1910 ^b	1411715	779009	53136	47415	548315	29483	567	24911	2139
1910	1409514	778239	53098	47340	548290	28870	567	24906	2139
1919	1323800	754406	53011	41600	547700	26616	448	21013	4601
Királyhágóntúl									
1869 ^a	2152805	695148	603864	264827	297670	207998	53544	25142	4612
1880 ^a	2084048	662936	572772	263816	296395	199551	55068	29993	3517
1890 ^a	2251216	694890	633570	284808	328064	208758	59287	39148	2691
1900 ^a	2456838	744804	687595	326336	360873	220289	64008	52585	348
1900	2476998	748928	691896	331199	364704	222346	64494	53065	366
1910 ^b	2678367	792864	749404	375325	399312	229028	67749	64074	611
1919	2685883	809627	764234	357320	392208	235526	64686	57225	5057

Index (Kezdő népesség = 100,0)

Év	Összesen	Görög-keleti	Görög katolikus	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Izraelita	Egyéb
Összesen									
1869 ^a	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1880 ^a	95,5	92,8	93,6	100,1	96,4	95,9	102,6	116,8	82,2
1890 ^a	104,9	98,7	104,2	113,3	108,2	101,3	110,6	143,8	66,1
1900 ^a	114,6	105,1	113,7	127,5	120,9	107,8	119,4	174,2	46,8
1900	115,4	105,6	114,2	128,9	122,0	108,8	120,3	175,4	47,9
1910 ^b	124,5	112,0	124,4	139,7	134,3	113,8	127,3	201,0	94,2
1910	124,5	112,0	124,4	139,6	134,2	113,5	127,3	201,7	94,2
1919	123,3	112,5	127,4	127,8	133,3	115,2	124,8	188,9	256,3

Tisza bal partja									
1869 ^a	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1880 ^a	90,7	82,2	90,6	94,5	90,8	98,3	131,2	118,9	269,7
1890 ^a	103,5	94,1	101,6	110,3	102,8	105,7	170,8	146,1	241,2
1900 ^a	115,9	102,1	113,1	129,8	114,3	122,1	166,7	171,7	831,1
1900	116,5	102,6	113,4	131,3	115,1	127,7	172,2	172,4	833,6
1910 ^b	130,6	117,3	125,2	150,5	126,2	173,9	307,6	198,5	1633,6
1910	130,5	117,4	125,2	150,4	126,0	172,9	302,8	198,5	1633,6
1919	133,5	125,2	129,4	141,6	127,5	156,3	*	196,8	2621,8
Tisza-Maros szöge									
1869 ^a	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1880 ^a	96,6	93,4	99,6	102,0	102,5	94,7	41,8	107,9	102,8
1890 ^a	106,4	98,8	114,0	118,6	127,4	110,2	60,1	121,3	125,2
1900 ^a	114,4	104,0	116,1	130,1	170,4	124,7	72,8	132,3	392,9
1900	115,2	104,4	116,5	131,2	173,7	126,1	78,3	133,9	405,9
1910 ^b	120,3	108,6	123,2	135,3	203,7	143,7	181,1	136,6	842,1
1910	120,1	108,5	123,1	135,1	203,6	140,7	181,1	136,5	842,1
1919	112,8	105,2	122,9	118,7	201,1	129,8	143,1	115,2	1811,4
Királyhágóntúl									
1869 ^a	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1880 ^a	96,8	95,4	94,8	99,6	99,6	95,9	102,8	119,3	76,3
1890 ^a	104,6	100,0	104,9	107,5	110,2	100,4	110,7	155,7	58,3
1900 ^a	114,1	107,1	113,9	123,2	121,2	105,9	119,5	209,1	7,5
1900	115,1	107,7	114,6	125,1	122,5	106,9	120,4	211,1	7,9
1910	124,4	114,1	124,1	141,7	134,1	110,1	126,5	254,8	13,2
1919	124,8	116,5	126,6	134,9	131,8	113,2	120,8	227,6	109,6

^a Polgári népesség.

^b A határ által érintett települések osztatlan lélekszámának figyelembevételével megállapított érték.

Számításaink szerint az 1869. évi népszámlálás időpontjában a jelenkori Erdélyben a magyarok a népességnek kereken az egynegyedét tették ki. 59 százalékot ért el a románok és 12 százalékot a németek aránya, a többi kisebb nemzetiség pedig a fennmaradó 4 százalékon osztozott. Mint a 7. táblázatban a népgyarapodás indexe is mutatja, a románság arányszámának későbbi alakulását az 1870-es évtized népesedési katasztrófája messzemenően befolyásolta. 1869-től 1880-ig az összes népesség 191,6 ezer fővel, éves átlagban 4,2 ezrelékkal fogyott. (Megjegyezzük, hogy a fogyatkozás az 1880. évi felvétel hiányosságainak figyelembevételével kb. 15 százalékkal kisebb lenne, ez esetben viszont a rákövetkező évtized növekedését kell kevesebbnek számítanunk.) A legnagyobb veszteségeket a görögkeleti és a görög katolikus felekezetűek szenvedték el. Az előbbiekek száma 115,3 ezerrel, míg az utóbbiaké 64,4 ezerrel fogyatkozott; a csökkenés üteme (évi 6,7, illetve 6 ezrelék) is jóval meghaladta az átlagot. Rajtuk kívül a reformátusok és az evangélikusok száma csökkent még 18,6 ezer, illetve 9,6 ezer fővel, évi átlagban számítva 3,3, illetve 3,8 ezrelékkal. Ugyanakkor az izraelita felekezetűek 15,2 ezer lélekkel gyarapodtak, ami évi 14,1 ezrelékes növekedésnek felel meg. A görögkeleti és görög katolikus népesség fogyása szám szerint Bihar (41,3 ezer), Temes+Torontál (23,3 ezer), Arad+Csanád (19,7 ezer), Szilágy (17 ezer), Szolnok-Doboka (14,2 ezer), Hunyad (10,7 ezer), Szatmár+Ugocsa (9,8 ezer), Kolozs (9,2 ezer) és Alsó-Fehér (8,6 ezer) megyékben a legnagyobb, de arányait tekintve Kis-Küküllő megyében is igen jelentékeny volt. Bihar, Kis-Küküllő, Szilágy és Temes+Torontál megyében e két felekezet együtt csak 1900-ban érte el újra 1869.

évi lélekszámát. Összességében az ortodoxok és görög katolikusok népességi hiánya 180 ezer – illetve az 1880. évi felvétel Nagyszeben esetében észlelhető anomáliája miatt valószínűleg inkább 185 ezer – főt tett ki. Ez – vallás és nemzetiség egybeesését feltételezve – csaknem teljes egészében a románság vesztesége volt. Becslésünk szerint a román anyanyelvűek tényleges fogyása még ennél is nagyobb, mintegy 195 ezer főnyi. A különbség jórészt abból adódik, hogy az 1869. évi anyanyelvi megoszlás számítása során a vegyes lakosságú vidékeken nem az 1880. évi anyanyelvi-felekezeti összefüggéseket vetítettük vissza mechanikusan, hanem a korábbi viszonyokat e tekintetben hívebben tükröző népiskolai felvétel arányait érvényesítettük. A mintegy 10–15 ezres különbözetben így nagyobbrészt a románság feltételezhető asszimilációs vesztesége jelenik meg. A rutének számának komoly visszaesése ugyancsak a népiskolai felvétel és az 1880. évi népszámlálási eredmények között – Szatmár megyében – tapasztalt eltérésekből adódik. A magyarság fogyatkozása mindössze fele-harmada annak, mint amire a vallásfelekezeti számokból következtetni lehet. A német nyelvűek száma pedig – az evangélikus szászok veszteségei ellenére – kis mértékben nőtt. Ebben a jiddisül beszélő izraeliták szaporasága nyilvánvalóan fontos szerepet játszott, mint ahogy a magyarosodó szatmári svábok hiányát pedig a bánági katolikus németek (talán bevándorlási) többlete ellensúlyozta.

Mindezek következtében az 1880. évi népszámlálás idejére a magyarok részesedése az összes népességből, abszolút számuk némi csökkenése ellenére, 1 százalékponttal nőtt, és elérte a 25,9 százalékot. A német nyelvűek részaránya 12,5 százalékra, az egyéb nyelvűeké pedig 4,6 százalékra növekedett. A románok ellenben egy évtized leforgása alatt 2 százalékpontot veszítettek, csaknem ugyanannyit – ha a cigányok különválását nem számítjuk –, mint a megelőző három-három és fél évtized során. Veszteségük negyede-harmada feltehetően vándorlásaik passzívumának, kevesebb mint egytizede pedig az asszimilálódásnak tulajdonítható. Népességi hiányuk kb. kétharmadát tehát az évtized demográfiai válsága idézte elő.

1880 és 1890 között a jelenkori Erdély lélekszáma 396,7 ezerrel növekedett. A németek száma az átlagos gyarapodásnak megfelelően évi 9,4 ezrelékes ütemben nőtt, a románság szaporodási indexe ellenben csupán 7,6 ezreléket ért el. A magyarság száma éves átlagban 13,8 ezreléssel lett több, így az összes gyarapodás csaknem negyven százaléka a magyarokra jutott. Hasonló növekedési ütem csak az egyéb nem részletezett anyanyelvűeknél figyelhető meg, ez azonban – a szerbek 11,5 ezrelékes fogyásával összefüggésben – a horvátok (illetőleg a krassován népcsoport) külön népszámlálási rovatba sorolásával magyarázható. A vallásfelekezetek között az izraeliták szaporodtak a leggyorsabban (évi átlagban 20,7 ezreléssel), őket a római katolikusok követték (12,4%), de az átlagosnál magasabb értéket ért el a reformátusok (11,5%) és a görög katolikusok (10,7%) gyarapodásának mutatója is. Az átlagosnál viszont jóval gyengébb iramban nőtt az unitáriusok (7,5%) és a görögkeletiek (6,1%) száma, míg a legalacsonyabb szaporodási értéket (5,5%) az evangélikusoknál találni. A magyarság gyarapodása szám szerint Bihar (28 ezer), Szatmár+Ugocsa (17,2 ezer), Arad+Csanád (16,5 ezer), Maros-Torda (12,7 ezer) és Kolozs (12 ezer) megyékben volt legnagyobb, a leggyorsabb ütemben pedig Krassó-Szörény, Fogaras, Szeben, Beszterce-Naszód, Hunyad, Máramaros és Temes+Torontál megyékben gyarapodtak (ez utóbbi megyében számszerű növekedésük is tekintélyes, 11,5 ezer főnyi volt). Ugyanakkor az elvándorlás következtében a Csík és Háromszék megyei magyarság lélekszáma alig nőtt (ehhez Csíkban az évtized elején pusztító diftérijavány is hozzájárult), és ugyancsak messze elmaradt az átlagostól az Udvarhely és Brassó megyei

magyarság növekedési üteme is. A románok gyarapodása Kolozs, Bihar, Szilágy, Maros-Torda és Szolnok-Doboka megyékben volt a legkedvezőbb (itt növekedésük indexe elérte vagy megközelítette az összes népesség megyei átlagát), szaporodásuk üteme a nemzetiség erdélyi átlaga fölött volt Arad+Csanád, Máramaros és Csík, míg nagyjából annak megfelelően alakult Alsó-Fehér, Háromszék, Kis-Küküllő és Torda-Aranyos megyékben. Csík és Háromszék megyében a románok három és félszer olyan gyorsan gyarapodtak, mint a magyarok. A románság legalacsonyabb szaporodási értékeit (az elvándorlás következtében) Nagy-Küküllő, Fogaras, Brassó és Szeben, valamint (a csökkenő természetes szaporulat miatt) Temes+Torontál és Krassó-Szörény megyében találjuk.

1890 és 1900 között az általános népességgyarapodás üteme némileg lelassult, de a jelenkori Erdély lélekszámának növekedése így is elérte a 411,1 ezret. A népnövekedés 8,9 ezrelékes évi átlagértékét csak a magyarok (17‰) és – a mai határon kívül eső részéről a bánági telepés falvakba történt kirajzásuk eredményeként – a rutének (19,2‰) szaporodása haladta meg. A románság gyarapodási üteme (7,5‰) lényegében változatlan, a németek szaporulati rátája viszont (4,1‰) az előző évtizedhez képest kevesebb, mint a felére esett vissza. A legfeltűnőbb az egyéb nem részletezett anyanyelvűek 33,1 ezer főnyi fogyása, ami főként abból adódik, hogy a cigányságot az 1900. évi népszámlálás során tömegesen más (leginkább a román) nyelvűek közé sorolták be. A növekedési ütem felekezeti mutatói többé-kevésbé változatlanok: ez az érték az evangélikusoknál 0,5 ezrelékponttal növekedett, a római katolikusoknál és a reformátusoknál ugyanennyivel csökkent. Jelentősebb mérséklődés az izraeliták, és különösen a görög katolikusok esetében állapítható meg (a gyarapodás éves átlagértéke az előbbieknél 19,1 ezrelékre, az utóbbiaknál pedig 8,8 ezrelékre esett vissza). Az egyéb felekezetűek száma szembetűnően csökkent, ez azonban főként annak a következménye, hogy az örmény szertartású katolikusokat most a római katolikusok rovatában mutatták ki. Ettől függetlenül felekezetváltásuk, s vele összefüggésben az örmények magyarosodásának folyamata már régebb óta megfigyelhető. Ezzel ellentétes folyamat indult a Tisza bal partján és a Tisza-Maros szögében, ahol – Bihar és Arad megyékben – feltűntek a bevett felekezeteken kívüliek (baptisták, nazarénusok). Ez alkalommal az összes gyarapodásnak több mint a fele (54,2 százaléka) jutott a magyarokra. Számszerű növekedésük Bihar (27,7 ezer), Szatmár+Ugocsa (22,7 ezer), Arad+Csanád (22 ezer), Temes+Torontál (18,7 ezer), Kolozs (17,3 ezer) és Maros-Torda (16,5 ezer) megyék mellett immár Hunyad (14,9 ezer), Csík (11,8 ezer) és Krassó-Szörény (10,3 ezer) megyékben is jelentős volt. A magyarság Krassó-Szörény, Hunyad, valamint Beszterce-Naszód és Szeben megyékben gyarapodott a legdinamikusabban, ellenben növekedésük üteme Udvarhely, Torda-Aranyos és különösen Háromszék megyében csak igen mérsékeltnek mondható. A románok tényleges növekedésének üteme – a Királyhágón túl a cigány beolvadásnak is köszönhetően – Beszterce-Naszód, Máramaros, Nagy-Küküllő, Háromszék, Kis-Küküllő, Alsó-Fehér és Torda-Aranyos megyékben mind a saját nemzetiség erdélyi, mind pedig az összes népesség megyei szaporulatának átlagát (sőt Háromszék és Torda-Aranyos megyékben a helyi magyarságét is) meghaladta. De szaporodásuk mutatója Csík, Szatmár+Ugocsa, Bihar, Kolozs és Szeben megyékben is kedvezőbb volt saját nemzetiségük erdélyi átlagánál. Leggyengébb ütemben Temes+Torontál, Krassó-Szörény és Fogaras megyében gyarapodtak, Udvarhely megyében pedig fogytak.

A századforduló idejére a magyarság számaránya – miután a nyolcvanas években 1,2, majd a rákövetkező évtizedben 2,4 százalékponttal lett nagyobb – elérte a 29,5

százalékot, míg a románságé – évtizedenként 1–1 százalékpontot veszítve – 55 százalékra süllyedt. A német (illetőleg jiddis) nyelvűek részaránya 12 százalékra, az egyéb anyanyelvűeké 3,5 százalékra csökkent. A nemzetiségek tényleges szaporodásának alakulását nyomon követve az arányok eltéréseinek magyarázatát idáig különösebben nem kerestük. Ehhez ugyanis elsősorban az egyes nemzetiségek természetes szaporodásának mértékére kellene fényt derítenünk. Tanulmányunk első részében rámutattunk arra, hogy az egyes megyék népességének természetes szaporodási arányai között milyen nagy különbségek vannak. Módszertanilag elfogadhatatlan volna azonban a megyék eltérő szaporodási arányait eltérő nemzetiségi összetételükkel közvetlen összefüggésbe hozni, és a területi adatok alapján következtetni a nemzetiségek szaporodására. Egyrészt ugyanis megyénként különböző tényezők hatottak a születésgyakoriságra és a halandóságra, másrészt kérdéses, vajon ezek a tényezők azonosak voltak-e a megye minden nemzetisége vonatkozásában, tehát az illető megye népességének természetes szaporulatából a nemzetiségek arányszámuknak megfelelően vették-e ki részüket. Ezért a népességfejlődés nemzetiségenkénti vizsgálatát az 1901–1910 között eltelt évtizedre összpontosítjuk, amikor a központi statisztikai hivatal a természetes népmozgalom adatait már anyanyelvek és felekezetek szerint is tagolta. (Ezenfelül – anyanyelvenként részletezve – a kivándorlásokat is nyilván tartotta.) A jelzett időszakban nem csupán az összes népesség, de a magyar anyanyelvűek népmozgalmának községenkénti adatai is rendelkezésre állnak, így nem okozott nehézséget átszámításuk a mai országterületre. A többi nemzetiség, valamint a vallásfelekezetek esetében azonban a határ által érintett megyékben ezúttal is becslésre kellett hagyatkoznunk. A becslés alapját az az arány képezte, amely az egyes anyanyelvek és felekezetek évtized közepi népességszámában az illető megyék Romániához került részei, valamint a teljes területük között fennállt. A születések és halálozások számaiból ennek az aránynak megfelelően számítottuk ki a jelenkori Erdély területére jutó hányadot, mérlegelve egyéb tényezőket is. (Az anyanyelv szerinti megoszlásra vonatkozó becslés közelebb áll a valósághoz, mivel itt a magyarság pontos népmozgalmi adatainak ismeretében valamelyest a többi nemzetiségnél is kiigazíthattuk a számítás óhatatlan torzításait.) Az egyes anyanyelvi és vallásfelekezeti népességcsoportok természetes népmozgalmának jellegzetességeit a 9. és 10. táblázat adatsorai tárják fel.

9. TÁBLÁZAT

Élveszületések, halálozások és természetes népszaporodás a jelenkori Erdély területén anyanyelvek szerint 1901-től 1910-ig*

Időszak	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás vagy fogyás	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás vagy fogyás
	Szám szerint			Évi átlagban ezer lélekre		
	Összesen					
Összesen	1799824	1322387	477437	35,5	26,1	9,4
Román	1009140	770325	238815	36,6	27,9	8,7
Magyar	559552	386109	173443	36,1	24,9	11,2
Német	177498	125849	51649	30,9	21,9	9,0
Szlovák	12214	7419	4795	39,7	24,1	15,6
Rutén	8569	5524	3045	42,2	27,2	15,0
Szerb	16259	13360	2899	32,4	26,6	5,8
Egyéb	16592	13801	2791	19,5	16,2	3,3

Tisza bal partja						
Összesen	451805	312727	139078	40,7	28,2	12,5
Román	246295	177752	68543	43,1	31,1	12,0
Magyar	174453	117389	57064	37,6	25,3	12,3
Német	16677	8738	7939	42,2	22,1	20,1
Szlovák	5702	2997	2705	50,1	26,3	23,8
Rutén	7969	5156	2813	47,9	31,0	16,9
Szerb	8	12	-4	7,8	11,7	-3,9
Egyéb	701	683	18	12,8	12,5	0,3
Tisza-Maros szöge						
Összesen	445827	349214	96613	32,3	25,3	7,0
Román	239954	202913	37041	31,9	27,0	4,9
Magyar	76639	49919	26720	34,9	22,7	12,2
Német	96043	70122	25921	31,9	23,3	8,6
Szlovák	5909	4011	1898	34,6	23,5	11,1
Rutén	467	277	190	21,9	13,0	8,9
Szerb	16227	13295	2932	32,6	26,7	5,9
Egyéb	10588	8677	1911	25,9	21,2	4,7
Királyhágóntúl						
Összesen	902192	660446	241746	35,0	25,6	9,4
Román	522891	389660	133231	36,5	27,2	9,3
Magyar	308460	218801	89659	35,6	25,3	10,3
Német	64778	46989	17789	27,7	20,1	7,6
Szlovák	603	411	192	25,7	17,5	8,2
Rutén	133	91	42	8,8	6,0	2,8
Szerb	24	53	-29	7,5	16,5	-9,0
Egyéb	5303	4441	862	13,7	11,5	2,2

* A számítás az összes népesség és a magyar anyanyelvűek kivételével a határ által érintett megyékben becslésen alapul.

Források: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 7. köt. (1905): 178–183., 340–345., Új sor. 22. köt. (1907): 184–193., 346–355., Új sor. 32. köt. (1910): 184–193., 346–355., Új sor. 50. köt. (1916): 244–249., 460–465., Népesedéssziszttikai iratok. A–2. A népmozgalom főbb eredményei 1901–1910. [KSH Levéltár.]

10. TÁBLÁZAT

Élveszületések, halálozások és természetes népszaporodás a jelenkori Erdély területén felekezetek szerint 1901-től 1910-ig*

Időszak	Élveszületések Halálozások		Természetes szaporodás vagy fogyás		Természetes szaporodás vagy fogyás	
	Szám szerint		Évi átlagban ezer lélekre		Évi átlagban ezer lélekre	
			Összesen			
Összesen	1799824	1322387	477437	35,5	26,1	9,4
Görögkeleti	616422	483256	133166	35,1	27,5	7,6
Görög katolikus	456572	333199	123373	38,2	27,9	10,3
Római katolikus	331931	236489	95442	34,7	24,7	10,0
Református	234932	167763	67169	35,4	25,3	10,1
Evangélikus	77189	55613	21576	30,0	21,6	8,4
Unitárius	22009	15783	6226	32,9	23,6	9,3
Izraelita	59988	29185	30803	35,2	17,1	18,1
Egyéb	781	1099	-318	22,0	31,0	-9,0

Tisza bal partja						
Összesen	451805	312727	139078	40,7	28,2	12,5
Görögkeleti	101078	72434	28644	45,7	32,7	13,0
Görög katolikus	174886	124701	50185	41,4	29,5	11,9
Római katolikus	53402	35925	17477	39,1	26,3	12,8
Református	87010	62453	24557	36,8	26,4	10,4
Evangélikus	1359	953	406	34,8	24,4	10,4
Unitárius	106	46	60	30,7	13,3	17,4
Izraelita	33774	15999	17775	38,7	18,3	20,4
Egyéb	190	216	-26	12,9	14,7	-1,8
Tisza-Maros szöge						
Összesen	445827	349214	96613	32,3	25,3	7,0
Görögkeleti	245963	206528	39435	32,2	27,0	5,2
Görög katolikus	15695	13385	2310	30,4	25,9	4,5
Római katolikus	152872	108075	44797	32,7	23,1	9,6
Református	15736	10448	5288	35,1	23,3	11,8
Evangélikus	10172	6422	3750	36,7	23,2	13,5
Unitárius	54	34	20	13,3	8,4	4,9
Izraelita	4940	3936	1004	20,0	15,9	4,1
Egyéb	395	386	9	24,9	24,3	0,6
Királyhágóntúl						
Összesen	902192	660446	241746	35,0	25,6	9,4
Görögkeleti	269381	204294	65087	34,9	26,5	8,4
Görög katolikus	265991	195113	70878	36,9	27,1	9,8
Római katolikus	125657	92489	33168	35,6	26,2	9,4
Református	132186	94862	37324	34,6	24,8	9,8
Evangélikus	65658	48238	17420	29,1	21,4	7,7
Unitárius	21849	15703	6146	33,0	23,7	9,3
Izraelita	21274	9250	12024	36,3	15,8	20,5
Egyéb	196	497	-301	40,1	101,8	-61,7

* A számítás az összes népesség kivételével a határ által érintett megyékben becslésen alapul.

Források: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 7. köt. (1905): 166–171., 328–331., Új sor. 22. köt. (1907): 172–181., 334–343., Új sor. 32. köt. (1910): 172–181., 334–343., Új sor. 50. köt. (1916): 228–233., 444–449.

A 9. táblázat összegzése szerint a magyar anyanyelvűek természetes szaporodása 1901 és 1910 között jóval gyorsabb ütemű volt, mint az összes népességé, csupán a kis számú, töredék népességként jelen lévő rutének és szlovákok esetében rögzített az övékénel is magasabb értékeket a korabeli statisztika. Bármilyen magasak ez utóbbi arányszámok, a születéstöbblet abszolút számait tekintve úgyszólván jelentéktelen súllyal esnek latba, hiszen a két kis népcsoport együttesen is a népesség alig 1 százalékát képviselte. Az összes szaporulatnak kereken a fele jutott a románokra és 36,3 százaléka a magyarokra. A magyarok erőteljes természetes szaporodását – az átlagosnál egy árnyalattal magasabb és a románokénál ugyanennyivel alacsonyabb születésgyakoriságuk mellett – viszonylag kedvező halandóságuk határozta meg. A románok halandósága a rutének és a szlovákok után a legnagyobb volt, s ezzel magyarázható, hogy ez idő tájt magasabb születési arányszámuk ellenére is a magyaroknál jóval gyengébb mértékben szaporodtak. A legalacsonyabb a németek élveszületéseinek aránya, de a halandóságuk is a legkisebb, így természetes szaporulatuk értéke közel áll az átlagoshoz, a románokénál pedig kedvezőbben alakult. Az egyéb anyanyelvű-

ek csoportjában a nem jelentős számú bolgárok, krassovánok, csehek, lengyelek, olaszok stb. mellett döntő súllyal a cigány anyanyelvűek szerepelnek. Bár a cigányok nagy szaporasága közismert, a népmozgalmi statisztikában – mint ahogyan az 1900. évi népszámlálás idején is történt – bizonyára legnagyobb részben a románok, magyarok vagy más anyanyelvűek rovatában vették őket számba. Csak így érthető az egyéb anyanyelvűek feltűnően alacsony szaporodási aránya.

A magyarok természetes szaporulata – az újabb keletű beköltözések folytán, s főként az ebből következő alacsonyabb halandóság következtében – 13–15 ezrelék közötti átlagszinttel Hunyad, Krassó-Szörény, Beszterce-Naszód és Temes+Torontál megyék szórvány- és szigetkörnyezetében volt a legmagasabb. Az átlagosnál nagyobb születésgyakoriság eredményeként évi 12,9 ezrelékes értékkel Szilágy megye és 12,7 ezrelékes Szatmár+Ugocea érintett részei is a legszaporább magyar vidékek sorába tartoztak. A halandóság magas értékei miatt a Csík megyei magyarság természetes szaporulata már kevésbé kiugró (11,9‰), de még így is a kedvezőbbek közé sorolható. Az átlagost jóval meghaladta a magyar anyanyelvűek természetes szaporulata Máramaros (12,0‰) és Bihar (11,8‰), valamint Torda-Aranyos (11,5‰) megyékben is. A legalacsonyabb ellenben – az evangélikus szászok szomszédságában élő Szeben (4,7‰) és Brassó (8,2‰) megyei magyarok mellett – a háromszéki (7,7‰) és udvarhelyi (8,9‰) székelyek szaporulata. A románság reprodukciójának kiemelkedően magas arányszámait Háromszék (18,4‰) és Csík megyében (13,6‰) találni, de hasonlóan magas – és a helybéli magyarokénál kedvezőbb – értékeket láthatunk Máramaros (12,9‰), Bihar (12,8‰), valamint Kolozs (12,1‰) megyékben is. Ugyancsak meghaladta a magyarokét természetes szaporodásuk aránya Brassó vidékén (11,5‰). Átlagukat a Hunyad (5,4‰), Krassó-Szörény (2,9‰), valamint Temes+Torontál megyei görögkeleti románság (1,8‰) katasztrófálisan alacsony szaporodása rontotta le.

A 10. táblázat vallásfelekezeti adatsorai kiegyensúlyozottabbak az anyanyelviéknél. Egyedül az izraelita vallásúak igen magas szaporodási aránya tűnik szembe. A görög katolikusok, reformátusok és római katolikusok reprodukciós aránya már közel áll az összerdélyi átlaghoz, az unitáriusoké pedig megegyezik azzal. Az evangélikusok természetes szaporulati aránya ellenben elmarad az átlagostól és alig jobb, mint a leggyengébben szaporodó ortodoxoké. A vallásfelekezetek nemzetiségi kötődései az országrészenkénti bontásban domborodnak ki. A Tisza bal partján, ahol a görögkeleti és görög katolikus vallásúak születésgyakoriságának értéke (különösen Bihar és Máramaros megyében) kiemelkedően magas, a románok természetes szaporulatának aránya is csaknem ugyanolyan kedvező, mint a magyaroké. A német nyelvűek itteni feltűnően magas szaporodási arányára pedig a jiddist beszélő izraelita felekezetűek (ők túlnyomórészt Máramarosban találhatóak) népmozgalmi adatai szolgálnak magyarázattal. A Tisza-Maros szögében a románok és a szerbek, illetve a görögkeleti és görög katolikus vallásúak alacsony reprodukciós értékei csaknem egybeesnek. De hasonlóképpen párhuzamba állíthatók a Bánságban a szlovákok és az evangélikusok, vagy a magyarok és a reformátusok reprodukciós arányszámai is. A Királyhágón túl, ahol az ortodox és a görög katolikus vallás román nemzeti jellege vitathatatlan, nem meglepő, hogy a két felekezet összesített adatai alapján számított népmozgalmi indexek csak egy árnyalattal térnek el a román anyanyelvűek vonatkozó indexeitől. Szembetűnőek ugyanakkor a két román felekezet reprodukciós mutatói közötti jelentős különbségek. Az ortodox vallásúaknak a görög katolikusokénál jóval mérsékeltebb (az átlagosnál is gyengébb) születésgyakorisága kedvezőtlenül hatott a románság egészének természetes szaporulatára. Abban, hogy a szűkebb Erdélyben a

magyarok természetes reprodukciója a többiekénél kedvezőbben alakult, elsősorban a reformátusok és az unitáriusok átlagosnál alacsonyabb halandósága mutatkozik meg. De bizonyára a magyar anyanyelvű izraeliták halálzási indexe is közrejátszik, mint ahogy a jiddis nyelvűek pedig a németek átlagszámainak alakulását befolyásolták ugyancsak az alacsonyabb halandóság irányában. A szűkebb Erdély törzsökös szász lakosságának népmozgalmi jellegzetességeit így alighanem a lutheránusok adatai tükrözik a legmegbízhatóbban.

A természetes és tényleges szaporulat adatainak egybevetése a nemzetiségi népességgyarodás egyenlőtlenségeinek további összetevőire világít rá. A két szám különbözete a külső- és – az akkori országterületen lezajlott – belső vándormozgalmak egyenlegét, valamint az illető nemzetiség asszimilációs nyereségét vagy veszteségét foglalja magában. Ami a nemzetiségeknél az asszimiláció, az a felekezetek között az áttérések folytán előálló nyereség vagy veszteség. Ez azonban a felekezeteknél összehasonlíthatatlanul kisebb, mint a nemzetiségeknél a beolvasztás, vagy beolvadás, úgy hogy az egyes felekezetek szaporodási viszonyait majdnem kizárólag a természetes népnövekvés és a vándormozgalom irányítja.²² A felekezetek a tényleges és természetes szaporulatának különbözete tehát nagyjában-egészében vándorlásaik egyenlegével azonosíthatjuk. A vonatkozó adatokat a 11. és a 12. táblázat tartalmazza.

11. TÁBLÁZAT

Tényleges és természetes népszaporodás, valamint a két érték különbözete a jelenkori Erdély területén anyanyelvek szerint 1901-től 1910-ig*

Időszak	Tényleges népszaporodás vagy fogyás (-) Szám szerint	Természetes népszaporodás vagy fogyás (-) Szám szerint	Tényleges és természetes népszaporodás különbözete	Tényleges és természetes népszaporodás vagy fogyás (-) Évi átlagban ezer lélekre		Tényleges és természetes népszaporodás különbözete
				Tényleges	Természetes	
				Összesen		
Összesen	387723	477437	-89714	7,6	9,4	-1,8
Román	144854	238815	-93961	5,3	8,7	-3,4
Magyar	224787	173443	51344	14,5	11,2	3,3
Német	-17438	51649	-69087	-3,0	9,0	-12,0
Szlovák	1717	4795	-3078	5,6	15,6	-10,0
Rutén	4514	3045	1469	22,2	15,0	7,2
Szerb	3790	2899	891	7,6	5,8	1,8
Egyéb	25499	2791	22708	30,0	3,3	26,7
				Tisza bal partja		
Összesen	126334	139078	-12744	11,4	12,5	-1,1
Román	46528	68543	-22015	8,1	12,0	-3,9
Magyar	75774	57064	18710	16,3	12,3	4,0
Német	-2607	7939	-10546	-6,6	20,1	-26,7
Szlovák	2066	2705	-639	18,2	23,8	-5,6
Rutén	1990	2813	-823	12,0	16,9	-4,9
Szerb	98	-4	102	9,6	-0,4	10,0
Egyéb	2485	18	2467	45,3	0,3	45,0
				Tisza-Maros szöge		
Összesen	60020	96613	-36593	4,3	7,0	-2,7
Román	23587	37041	-13454	3,1	4,9	-1,8
Magyar	45790	26720	19070	20,9	12,2	8,7
Német	-15897	25921	-41818	-5,3	8,6	-13,9
Szlovák	-457	1898	-2355	-2,7	11,1	-13,8

Rutén	2032	190	1842	95,1	8,9	86,2
Szerb	3494	2932	562	7,0	5,9	1,1
Egyéb	1471	1911	-440	3,6	4,7	-1,1
Királyhágóntúl						
Összesen	201369	241746	-40377	7,8	9,4	-1,6
Román	74739	133231	-58492	5,2	9,3	-4,1
Magyar	103223	89659	13564	11,9	10,4	1,5
Német	1066	17789	-16723	0,5	7,6	-7,1
Szlovák	108	192	-84	4,6	8,2	-3,6
Rutén	492	42	450	32,5	2,8	29,7
Szerb	198	-29	227	61,5	-9,0	70,5
Egyéb	21543	862	20681	55,7	2,2	53,5

* A természetes szaporodás számai az összes népesség és a magyar anyanyelvűek kivételével a határ által érintett megyékben becslésen alapulnak.

12. TÁBLÁZAT

Tényleges és természetes népszaporodás, valamint a két érték különbsége a jelenkori Erdély területén felekezetek szerint 1901-től 1910-ig*

Időszak	Tényleges	Természetes	Tényleges és	Tényleges	Természetes	Tényleges és
	népszaporodás	vagy fogyás (-)	természetes	népszaporodás	Természetes	természetes
	Szám szerint		különbsége	Évi átlagban ezer lélekre		különbsége
	Összesen					
Összesen	387723	477437	-89714	7,6	9,4	-1,8
Görögkeleti	103712	133166	-29454	5,9	7,6	-1,7
Görög katolikus	102039	123373	-21334	8,5	10,3	-1,8
Római katolikus	77094	95442	-18348	8,1	10,0	-1,9
Református	63538	67169	-3631	9,6	10,1	-0,6
Evangélikus	11499	21576	-10077	4,5	8,4	-3,9
Unitárius	3772	6226	-2454	5,6	9,3	-3,7
Izraelita	23764	30803	-7039	13,9	18,0	-4,1
Egyéb	2305	-318	2623	65,1	-9,0	74,1
Tisza bal partja						
Összesen	126334	139078	-12744	11,4	12,5	-1,1
Görögkeleti	29683	28644	1039	13,4	12,9	0,5
Görög katolikus	41614	50185	-8571	9,9	11,9	-2,0
Római katolikus	18595	17477	1118	13,6	12,8	0,8
Református	21820	24557	-2737	9,2	10,4	-1,2
Evangélikus	1198	406	792	30,7	10,4	20,3
Unitárius	195	60	135	56,5	17,4	39,1
Izraelita	12277	17775	-5498	14,1	20,4	-6,3
Egyéb	952	-26	978	6,5	-1,8	6,7
Tisza-Maros szöge						
Összesen	60020	96613	-36593	4,3	7,0	-2,6
Görögkeleti	30093	39435	-9342	4,0	5,2	-1,2
Görög katolikus	2917	2310	607	1,2	4,5	5,7
Római katolikus	14373	44797	-30424	3,1	9,6	-6,5
Református	7110	5288	1822	15,9	11,8	4,1
Evangélikus	3619	3750	-131	13,1	13,6	-0,5
Unitárius	322	20	302	79,3	4,9	74,4
Izraelita	478	1004	-526	2,0	4,1	-2,1
Egyéb	1108	9	1099	69,9	0,6	69,3

			Királyhágóntúl			
Összesen	201369	241746	-40377	7,8	9,4	-1,6
Görögkeleti	43936	65087	-21151	5,7	8,4	-2,7
Görög katolikus	57508	70878	-13370	8,0	9,8	-1,8
Római katolikus	44126	33168	10958	12,5	9,4	3,1
Református	34608	37324	-2716	9,1	9,8	-0,7
Evangélikus	6682	17420	-10738	2,9	7,7	-4,8
Unitárius	3255	6146	-2891	4,9	9,3	-4,4
Izraelita	11009	12024	-1015	18,8	20,5	-1,7
Egyéb	245	-301	546	50,2	-61,7	111,9

* A természetes szaporodás számai az összes népesség kivételével a határ által érintett megyékben becslésen alapulnak.

Míg ez időszakban a magyarokra az összes népesség természetes szaporulatának 36,3 százaléka jutott, a tényleges gyarapodásból 58 százalékban részesedtek. A románokra ellenben, akik az összes természetes szaporulatnak a felét adták, a tényleges népnövekedésnek mindössze 37,4 százaléka esett. A 11. táblázatban látható, hogy a magyarok után csupán az egyéb anyanyelvűek tényleges gyarapodása haladta meg jelentősebben természetes szaporulatukat. Emellett a szerbek és – újabb telepés rajaik révén, főként Krassó-Szörény megyében – a rutének tettek szert kisebb nyereségre. Az említett nemzetiségek mérlegének pozitívumát a román, és az arányaiban is igen jelentékeny német negatívum ellensúlyozta.

A tényleges és természetes szaporodás egyenlege az egyéb kategóriát leszámítva mindegyik felekezetenél veszteséges. A legnagyobb a keleti rítusú egyházak vándorlási vesztesége, emellett még a római katolikusok, az evangélikusok és az izraeliták hiánya számottevő. A görögkeleti és görög katolikus egyház együttesen 50,4 ezer fős vándorlási veszteségével szemben a két felekezethez szorosan kötődő románok, szerbek és rutének tényleges és természetes szaporulatának összesen 91,6 ezres passzívuma áll. E nemzetiségek (gyakorlatilag a románok) vesztesége tehát 40,8 ezer lélekkel volt nagyobb, mint amennyit nemzeti egyházaik a vándorlások révén szenvedtek el. A többletvesztést – a két egyház más anyanyelvű híveinek esetleg kedvezőbb természetes szaporulatával számolva is – túlnyomóan az illető felekezethez tartozók nyelv váltása idézte elő. Az eltolódások a Tisza bal partjára (15,2 ezer) és a Királyhágón túlra (23,3 ezer) összpontosulnak. Az első érték, ha nem is számszerű pontossággal, a magyarság asszimilációs terjeszkedését jelzi, elsősorban a Szatmár+Ugocsa megyei görög katolikus románság rovására. A második érték szemmel láthatóan az egyéb anyanyelvűek Királyhágón túli pozitívumával függ össze, ami mögött csaknem kizárólag az ortodox és görög katolikus vallású – korábban javarészt román anyanyelvűként elkönyvelt – cigányok számának újbóli megnövekedése áll. A cigány nyelvűek számának ugrásszerű növekedését nem annyira tényleges népmozgalmi események, mint inkább az előző felvétellel szembeni bevallási eltérések idézték elő, e gyarapodást tehát a cigányság irányában túlságosan is szűkkeblű 1900. évi népszámlálás visszahatásaként kell értékelnünk. A vallásilag már sokkal vegyesebb többi nemzetiség, illetve a nemzetiségileg sokszínűbb egyéb felekezetek vonatkozásában hasonló számításokat jelentős torzítások veszélye nélkül nem végezhetünk. Ugyancsak erősen korlátozottak a lehetőségeink annak felmérésére, hogy milyen befolyással volt a kivándorlás az egyes nemzetiségek számának alakulására. Elsősorban nem a jelenkori Erdély területére eső kivándorlás nagyságának hozzávetőleges kiszámítá-

sa okoz gondot, hanem inkább annak megállapítása, hogy milyen arányokat ölthetett a visszavándorlás területenként és különösen nemzetiségenként. Vonatkozó számításunkat – melynek módszerét az általános népességlejlesztést tárgyaló első részben már ismertettük –, valamint annak nemzetiségi eredményeit a 13. táblázat részletezi.

13. TÁBLÁZAT

A főbb nemzetiségek előzetesen becsült kivándorlási vesztesége a jelenkori Erdély területén 1901–1910 között (Ezer fő)

Nemzetiség	Kivándorlók száma		Becsült visszavándorlás ^b	Becsült kivándorlási veszteség
	az érintett törvényhatóságok területén ^a	a jelenkori Erdély területén		
Összesen	318,4	250,0	100,0	150,0
Román	129,2	123,2	49,2	74,0
Magyar	64,1	48,2	19,3	28,9
Német ^c	96,6	72,7	29,1	43,6
Egyéb	28,5	5,9	2,4	3,5

^a Versec és Pancsova törvényhatósági jogú városok nélkül.

^b Az ország népesedési mérlege alapján mind az összes népesség, mind pedig az egyes nemzetiségek vonatkozásában a kivándorlók 40 százalékát feltételezve visszavándoroltnak.

^c Németek és jiddis anyanyelvű zsidók.

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 67. köt. (1918): 27–31.

A fenti adatok szerint a románok nagyjából számarányuknak megfelelően, a magyarok tényleges számerejük alatt, a német anyanyelvüként összeírtak pedig jóval az fölött vették ki részüket a kivándorlásból. Ha az így nyert adatokat az egyes nemzetiségek tényleges és természetes szaporulatának különbözetével (azaz összes vándorlásaik és az asszimiláció egyenlegével) összevetjük, akkor a belső vándorlások (illetőleg az asszimiláció) okozta nyereségeik vagy veszteségeik értékeihez jutunk. Ehhez azon nemzetiségek esetében, amelyeknél a tényleges és a természetes szaporulat mérlege passzívummal zárult, a keletkezett hiányból a kivándorlási veszteséget le kell számítani, ahol viszont az egybevetés aktívumot eredményezett, ott a többletet a kivándorlási veszteséggel növelni kell. A számítást elvégezve azt látjuk, hogy a jelenkori Erdély belső vándorlásainak 60,3 ezer főnyire becsült többlete a magyar anyanyelvűek 80,2 ezer és az egyéb anyanyelvűek 25,6 ezer fős nyereségét, illetőleg a román anyanyelvűek 20 ezer és a német anyanyelvűek 25,5 ezer fős veszteségét takarja. A számítás hangsúlyozottan feltételes eredményeit országgrészenként a 14. táblázat ismerteti.

14. TÁBLÁZAT

A főbb nemzetiségek előzetesen becsült nyeresége vagy vesztesége (-) a belső vándorlások, illetőleg az asszimiláció révén a jelenkori Erdély területén 1901–1910 között (Ezer fő)

Nemzetiség	Összesen	Tisza bal partja	Tisza-Maros szöge	Királyhágóntúl
Összesen	60,3	5,5	10,2	44,6
Román	-20,0	-15,1	-2,7	-2,2
Magyar	80,2	28,3	22,9	29,0
Német ^a	-25,5	-9,7	-12,1	-3,7
Egyéb	25,6	2,0	2,1	21,5

^a Németek és jiddis anyanyelvű zsidók.

A táblázatban foglaltak természetesen csak hipotetikus értékek, a számok tüzetesebb vizsgálata pedig rávilágít a – méreteit illetően egyébként reálisnak feltételezhető – összes kivándorlási veszteség területenkénti és nemzetiségenkénti mechanikus szétosztásának gyenge pontjaira. A tényleges és természetes szaporulat anyanyelvi és felekezeti értékeinek összehasonlítása során már láthattuk, hogy a románság csaknem 94 ezer fős veszteségéből – az ország más területeire történt számottevő elvándorlásukat nem feltételezve – 35 ezer körüli érték az, ami a bevallási eltérések folytán állhatott elő. Ebből következően viszont kivándorlási veszteségük nem érthette el a fentebb becsült 74 ezer fős nagyságot, hanem legfeljebb csak 60 ezernyi lehetett. A különböző úton nyert adatok ellentmondásosságára a 14. táblázat utolsó oszlopa derít fényt. Ott ugyanis az egyéb anyanyelvűek nyeresége bevándorlási többletként jelenik meg, jóllehet bebizonyosodott, hogy ezt az aktívumot a helybéli – egyébként mozgékony, de inkább a szűkebb régió belül helyét változtató – cigányságnak a román nyelvűektől történt leszakadása eredményezte. Annak viszont, hogy ezt a reaszimilációs többletet a fenti táblázat román nyelvű rovatában nem ellentételezi megfelelő nagyságú hiány, csakis az lehet a magyarázata, hogy bár a külföldről történt román visszaszivárgást a hivatalosan kimutatott immigráció kétszeresének vettük, még így is alábecsültük azt. Az adatok megfelelő kiigazítása a Királyhágón túli oszlopban az összes népesség bevándorlási többletét is alacsonyabb értékre szállítja le, a románok vesztesége pedig az összesen rovatban – kisebb részben a magyar nyelvűek közé történt beolvadásuk, nagyjából pedig a cigány nyelvűek közülük történt különválása következtében – a valószínű alsó értékre, 34 ezerre emelkedik. Ennek megfelelően a másik két országrész vándorlási többlete megnő, mégpedig vélhetően inkább a Tisza-Maros szögében, ahol viszont ezzel párhuzamosan a németek amúgy is túlzottan tűnő asszimilációs vesztesége lesz kisebb, kivándorlási veszteségük pedig – szintén hihetően – növekszik. Okfejtésünket a 15. táblázatban summázzuk. E táblázat adatai véglegesítik becslésünket arra vonatkozóan, hogy milyen arányban járulhatott hozzá a természetes és a mechanikus népmozgalom, illetőleg az asszimiláció a jelenkori Erdély területén a fontosabb nemzetiségek tényleges szaporodásához vagy fogyásához 1900 és 1910 között.

15. TÁBLÁZAT

A természetes és mechanikus népmozgalom valamint az asszimiláció hatása a jelenkori Erdély népességszámának alakulására 1900 és 1910 között, főbb nemzetiségenként (Ezer fő)

Nemzetiség	Természetes szaporodás	Kivándorlási veszteség ^a	A belső vándorlások nyeresége ^a	Beolvadás (+) vagy beolvadás (-) ^a	Tényleges szaporodás vagy fogyás (-)
Összesen	477,4	-150,0	60,3	–	387,7
Román	238,8	-60,0	–	-34,0	144,8
Magyar	173,4	-28,9	55,3	25,0	224,8
Német ^b	51,7	-57,6	–	-11,5	-17,4
Egyéb	13,5	-3,5	5,0	20,5	35,5

^a Véglegesített becslés.

^b Németek és jiddis anyanyelvű zsidók.

A vázolt népesedési folyamatok eredményeként az 1910. évi népszámlálás idején a nemzetiségi arányok a következőképp alakultak. A magyarok részaránya újabb 2,1 százalékponttal nőtt, így 31,6 százalékot ért el, a románoké 1,2 százalékponttal 53,8 százalékra esett alább, a német nyelvűek további 1,3 százalékpontot veszítettek, s így

már csupán 10,7 százalékkal képviseltették magukat. Az egyéb anyanyelvűek pozíciója viszont csaknem fél százalékponttal erősödött, s ezáltal számarányuk 3,9 százalékra emelkedett.

A magyarság gyarapodásának üteme (14,5% évi átlagban) csaknem kétszeresen meghaladta az összes népességét. Lélekszámuk leggyorsabban Hunyad (48,0%), Krassó-Szörény (45,2%) és Temes+Torontál (27,2%) megyékben nőtt. Vándorlási nyereségük is ezekben a megyékben volt a legnagyobb: Hunyad megyében 14,1 ezer, Temes+Torontál vidékén 10,8 ezer, Krassó-Szörényben pedig 8,5 ezer fő. A növekedés igen gyors volt Máramaros, Beszterce-Naszód, Szeben és Fogaras megyékben is (22,5–25%), ezenkívül még Szatmár+Ugocsa (18,3%), Kolozs (15,3%) és Bihar megyékben (15,0%) túlta felül saját nemzetiségük összerdélyi átlagát. Szatmár+Ugocsa megyében a magyarok tényleges szaporodásának átlagértéke 5,6 ezrelékponttal volt magasabb, mint a természetes szaporulatuké, az így mutatkozó 8,8 ezer fős többletet azonban vélhetően nem vándorlások útján nyerték – a magyarok lakta vidékeken is arató kivándorlás következtében a megye migrációs egyenlege 9,2 ezer fős veszteséggel zárult –, hanem a görög katolikus románok és a római katolikus svábok adóztak a magyarságnak az asszimiláció révén. (Az előbbieket száma az évtized végén 11,5 ezerrel, az utóbbiaké pedig 6,5 ezerrel volt kevesebb annál, mint ami a természetes szaporulat folytán számítható). Szám szerint Bihar (30,3 ezer), Szatmár+Ugocsa (28,6 ezer), Temes+Torontál (21 ezer), Hunyad (20,4 ezer), Kolozs (15,8 ezer), Csík (14,9 ezer) Maros-Torda (14,4 ezer) és Arad+Csanád (12,5 ezer) megyében a legnagyobb a magyarság gyarapodása, az utóbbi három megyében azonban a növekmény már az átlagosnál lassúbb fejlődés eredménye. A magyarság lélekszám-növekedésének átlagértéke (7,2–7,5% közötti értékekkel) Nagy-Küküllő, Alsó-Fehér és Kis-Küküllő megyékben, továbbá (5,6, illetve 5,1 ezrelékkal) Háromszék és Udvarhely megyékben volt a legalacsonyabb. A románság növekedési értékei Háromszék (16,6%), Csík (12,3%), Máramaros (12,1%), Bihar (10,4%) és Kolozs (9,8%) megyékben a legkedvezőbbek. A Szilágy, Torda-Aranyos, Arad+Csanád, Maros-Torda és Beszterce-Naszód megyei románok gyarapodásának ritmusa már csupán saját gyenge nemzetiségi átlagukat túlta kissé felül. Fogaras, Kis-Küküllő és Szatmár+Ugocsa megyékben a számuk lényegében stagnált, Temes+Torontál és Udvarhely megyében pedig fogyott. Természetes és tényleges gyarapodásuk mérlege Hunyad megye kivételével mindenütt negatív volt. Ezt többé-kevésbé vándorlási veszteségeik okozták, amelynek tényleges mértékét azonban a különböző irányú asszimilációs mozgások miatt szinte lehetetlen kideríteni. A román anyanyelvűek, illetőleg a két „román” felekezet (összevont) tényleges gyarapodásának mutatói egymás mellé állítva bizonyos mértékig tájékoztatnak ezekről az elmozdulásokról. A görögkeleti és a görög katolikus hívek együttes szaporodási indexe például Nagy-Küküllő megyében 9,3 ezrelékponttal, Szatmár+Ugocsa megyében 9 ezrelékponttal, Kis-Küküllő megyében 6,2 ezrelékponttal, Szolnok-Doboka, Fogaras, Beszterce-Naszód és Alsó-Fehér megyékben pedig 3,1–3,8 ezrelékponttal túlta felül a román anyanyelvűekét.

A magyarság a megelőző négy évtized során, 1869 és 1910 között a jelenkori Erdély 1 milliós létszámnövekedéséből (a polgári és az összes népesség közötti eltérést figyelembe véve) mintegy 600 ezer fővel részesedett. Ez az összes népesség 23,8 százalékos gyarapodásával szemben 56,5 százalékos lélekszám-emelkedést jelent. Ha az 1870-es válságos évtizedet kiiktatjuk, és csak a kiegyensúlyozottabb fejlődést mutató következő három évtizedre tekintünk vissza, a kép némileg módosul. A változat-

lanul 600 ezer körüli növekedést az össznépesség 1 millió 200 ezer lelkes gyarapodásához, az összes népesség gyarapodását pedig alacsonyabb induló lélekszámhoz kell viszonyítani. A magyarság 1880 és 1910 közötti 57,6 százalékos növekedése azonban így is csaknem kétszerese az összes népesség 29,6 százalékos lélekszám-gyarapodásának. Ez a gyarapodási arány 2,7 százalékponttal a magyarság létszámnövekedésének – Horvát-Szlavonországok nélkül számított – országos átlagát is felülmúlta. Leggyorsabban azokon a vidékeken nőtt a magyarok száma, ahol országrészek közti vándormozgalmat is kiváltó vonzásoközpontok találhatók. Így az egyébként alacsony természetes szaporulatú Krassó-Szörény és Hunyad megyék területén a bányavidékek és a gyorsan fejlődő ipari központok szívóhatása következtében a – messzibb tájakról érkezett – magyarok száma három évtized alatt 4,7, illetve 4,2-szeresére nőtt, aminek következtében arányuk az 1880. évi 1,9 százalékról 7,2 százalékra, illetve 5,1 százalékról 15,5 százalékra emelkedett. Jelentős iramú fejlődés figyelhető meg az egykori Temes és Torontál megyék érintett részein (a magyarok száma 2,5-szeresére, arányuk 8 százalékról 16,6 százalékra növekedett), s szemmel láthatóan dinamikus volt gyarapodásuk a különben átlagosan szaporodó szomszédos Arad+Csanád megyében (itt számuk 1910-ben már 1,8-szorosa az 1880. évinek, az összes népességből való részesedésük pedig 29 százalék a korábbi 22,3 százalékkal szemben). Hasonló ütemű (1,7-szeres) a magyarság létszámnövekedése Kolozs megyében (arányuk 44,4 százalékról 55,1 százalékra szökött fel), valamint a bihari tájakon, ahol a magyarok részaránya a helybéli románság nagyobb szaporasága ellenére is 39,8 százalékról 44,4 százalékra erősödött. Figyelemre méltó a magyar anyanyelvűek máramarosrészi térfoglalása; itt számuk 2,1-szerese a harminc évvel korábbiak, számarányuk pedig 5 százalékponttal emelkedett és 1910-ben elérte a 19,4 százalékot. A Székelyföld égető gazdasági és szociális válságára utal viszont, hogy az akkori ország peremvidékén elhelyezkedő kisebbik magyar nyelvterületen, Csík, Háromszék és Udvarhely megyékben a magyarság számbeli növekedésének üteme vándorlási veszteségei következtében még az erdélyi átlagtól is messze elmaradt. (Megjegyzést érdemel, hogy a Székelyföldön – ideértve természetesen Maros-Torda vármegyét is – a természetes és tényleges szaporodás közti hiány 1870 és 1910 között összesen 72392 főnyi volt. E hiány túlnyomó része a székelység vándorlási veszteségének tekinthető, igaz ugyanakkor, hogy az elvándoroltak nem vesztek el mindenestül az erdélyi magyarság számára. Az 1910. évi népszámlálás születési hely szerinti kimutatása alapján a székelyföldi törvényhatóságokból elszármazottak és az anyaországban másutt összeírtak száma 74413, míg a Székelyföldön összeírt, ám az ország más megyéiben születettek száma 33594 volt. A belső népcserre egyenlegének tanúsága szerint tehát a székely népfölösleg többletéből 40819 fő az akkori ország határain belül találta meg boldogulását. A Királyhágóntúl nem székelyföldi törvényhatóságokban 50317 székelyföldi születésű, ezzel egyidejűleg a Székelyföldön 20499, a Királyhágóntúl több részeiben született egyént regisztrált az 1910. évi népszámlálás. A különbség 29818 ezer fő, vagyis a Székelyföld belső népcseréjének fentebb kimutatott vesztesége négyötöd részben a Királyhágóntúl népességét gyarapította, kedvező módon befolyásolva ezáltal az illető törvényhatóságok magyarságának statisztikai helyzetét.)

1880 és 1910 között – attól függően, hogy az utolsó évtized reprodukciós arányszámait visszamenőleg is irányadónak vesszük-e, vagy pedig a korábbi időszakban ki egyenlítettébb nemzetiségi szaporodással számolunk – a magyar anyanyelvűek természetes szaporulaton felüli népességi nyeresége az érintett területeken 180–200 ezer, a románság ugyanilyen jellegű vesztesége pedig 130–150 ezer főnyi lehetett. Ez

utóbbi veszteségért, mint láthattuk, főként a múlt század nyolcvanas éveiben – különösen a Királyhágóntúl déli megyéiben – fellángolt, majd az 1900-as évek elején tömegessé vált kivándorlás okolható. A magyarság említett nyeresége nagyobbrészt bevándorlási többletet foglal magában, de a pozitív aránymódosulásban az asszimiláció is tevékenyen közreműködött. A korabeli magyar statisztika páratlanul gazdag kínálatából ebben a vonatkozásban az anyanyelv és felekezet összefüggéseit taglaló adatok azok, melyek a mai országterületre még számottevő torzulások nélkül átszámíthatók. Ezért az asszimiláció hatását a vizsgált időszak egészében egyetlen szempontra szorítkozva, a különböző hitfelekezetek magyarosodásán keresztül kívánjuk szemléltetni. A magyar anyanyelvűek lélekszámának alakulását 1880 és 1910 között felekezetenként a 16. táblázat mutatja be.

16. TÁBLÁZAT

A magyar anyanyelvűek lélekszámának alakulása felekezetenként 1880–1910 között*
(Ezer fő)

Év	Összesen	Görög-keleti	Görög katolikus	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Izraelita	Egyéb
Összesen									
1880 ^a	1000,9	11,2	31,6	366,8	468,2	23,6	52,4	54,4	1,2
1880 ^{a,b}	1046,1	11,6	32,7	380,6	485,0	24,5	54,3	56,2	1,2
1890 ^a	1201,2	13,0	42,3	434,6	547,2	26,0	58,8	77,5	1,8
1900	1438,5	20,9	63,3	530,9	622,6	30,7	64,5	104,3	1,3
1910 ^c	1663,2	25,2	82,3	632,2	685,8	35,8	68,0	132,0	1,9
Tisza bal partja									
1880 ^a	293,8	2,2	19,6	66,1	170,9	1,4	0,1	33,3	0,2
1880 ^{a,b}	303,5	2,3	20,3	68,2	176,6	1,4	0,1	34,4	0,2
1890 ^a	360,0	3,7	28,4	81,5	200,5	1,6	0,2	43,8	0,3
1900	426,7	6,3	39,0	100,6	224,8	2,0	0,3	53,1	0,7
1910 ^c	502,5	8,3	54,9	121,9	246,5	3,5	0,4	65,8	1,2
Tisza-Maros szöge									
1880 ^a	107,4	0,9	0,7	72,4	21,9	3,1	0,1	8,2	0,1
1880 ^{a,b}	111,9	1,0	0,7	75,5	22,8	3,2	0,1	8,5	0,1
1890 ^a	143,3	1,3	0,7	96,8	28,5	3,7	0,2	11,9	0,2
1900	196,8	3,4	1,6	129,6	38,5	5,8	0,2	17,3	0,4
1910 ^c	242,5	4,2	1,9	162,9	46,2	7,4	0,4	19,2	0,3
Királyhágóntúl									
1880 ^a	608,2	8,1	11,3	228,3	275,4	19,1	52,2	12,9	0,9
1880 ^{a,b}	630,7	8,3	11,7	236,9	285,6	19,9	54,1	13,3	0,9
1890 ^a	697,9	8,0	13,2	256,3	318,2	20,7	58,4	21,8	1,3
1900	815,0	11,2	22,7	300,7	359,3	22,9	64,0	39,9	0,2
1910 ^c	918,2	12,7	25,5	347,4	393,1	24,9	67,2	47,0	0,4

Index (Kezdő népesség = 100,0)

Év	Összesen	Görög-keleti	Görög katolikus	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Izraelita	Egyéb
Összesen									
1880 ^{a,b}	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1890 ^a	114,8	111,4	129,5	114,2	112,8	106,1	108,2	137,9	145,9
1900	137,5	179,7	193,7	139,5	128,4	125,3	118,6	185,8	101,6
1910 ^c	159,0	217,4	251,9	166,1	141,4	146,0	125,1	235,0	154,5

					Tisza bal partja				
1880 ^{a,b}	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1890 ^a	118,6	164,0	139,9	119,5	113,5	115,5	170,8	127,3	134,1
1900	140,6	277,2	192,6	147,3	127,3	140,8	191,7	154,6	322,0
1910 ^c	165,6	364,0	271,0	178,7	139,6	243,0	325,0	191,6	590,2
					Tisza-Maros szöge				
1880 ^{a,b}	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1890 ^a	128,1	126,0	100,7	128,3	125,0	116,0	168,7	140,5	181,4
1900	175,9	343,9	219,7	171,9	168,4	182,8	231,2	203,2	354,0
1910 ^c	216,8	431,6	274,6	215,9	201,9	232,9	500,0	225,9	296,5
					Királyhágóntúl				
1880 ^{a,b}	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1890 ^a	110,6	95,4	113,1	103,2	111,4	103,8	108,0	163,6	144,5
1900	129,2	133,8	193,9	127,0	125,8	115,0	118,3	255,0	20,5
1910 ^c	145,6	152,2	217,5	146,7	137,7	125,1	124,1	353,0	38,9

* Az összes népesség kivételével a határ által érintett megyékben becslésen alapuló számok.

^a Polgári népesség.

^b A beszélni nem tudók arányosan szétosztva az egyes anyanyelvek között.

^c A határ által érintett települések osztatlan lélekszámának figyelembevételével megállapított érték.

Források: A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei. 1. köt. (882): 508–623., Magyar Statisztikai Közlemények. Új f. I. köt. (1893): 256–307., Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 5. köt. (1907): 354–387., Új sor. 61. köt. (1916): 248–281.

A növekedési index szemléletesen láttatja, hogy a „nem magyar” egyházak magyar anyanyelvű híveinek száma jóval gyorsabb ütemben gyarapodott, mint a magyar anyanyelvűeké általában, míg a jellegzetesen magyar (a református és az unitárius) felekezetekhez tartozók létszámnövekedése elmaradt az átlagostól. A magyar ajkúak között a görög katolikusok szaporodása volt a legnagyobb arányú, még a magyar zsidók szaporodásának percentjét is felülmúlta, majd őket követték a görögkeleti vallásúak. Ez elsősorban a Tisza bal partján eredményezett jelentős többletet, ahol a magyarság csaknem 200 ezres lélekszám-növekedéséből 20,4 százalék esett a keleti szerzeteseké, és 15,8 százalék az izraelita felekezet híveire. A magyar nyelv térhódítása a görög katolikusok körében Szilágy megyében volt a leglátványosabb (az egyház magyar ajkú híveinek száma harminc év alatt 570-ről 4802-re, azaz több mint a nyolcszorosára nőtt), de e nyelvi-felekezeti csoport gyarapodási indexe Máramaros és Bihar megyében is 3–3,5-szeres volt. A magyar nyelvű görög katolikusok Szatmár+Ugocsa vidéki 2,4-szeres növekedése szám szerint jelent komoly – 20,9 ezer fős – gyarapodást. E két megyerészben a görög katolikus felekezet három évtized alatti 40,6 ezer fős növekedésének csaknem a fele jutott a magyar anyanyelvűekre, jóllehet ez utóbbiak a felekezet lélekszámából 1880-ban még mindössze 12,5, és 1910-ben is csupán 22,1 százalékkal részesedtek. A görögkeleti magyarok Tisza bal parti többlete Bihar megyéből került ki; itt 1880 és 1910 között 5,7 ezerrel lett nagyobb a számuk. A magyar nyelvű zsidóság növekedési aránya Máramarosban a legkiemelkedőbb, ahol lélekszámuk 1910-ig az 1880-ban becsülhető 2 ezernek csaknem az ötszörösére, kb. 9,5 ezerre nőtt. A többlet egyúttal komoly asszimilációs hozadékot is jelez, hiszen egyébként a megyerész zsidóságának lélekszáma harminc év alatt „csupán” megduplázódott. Az országgrész másik három megyéjében az izraelita felekezet, illetve azon belül a magyar anyanyelvűek növekedési arányszáma már korántsem tért el ilyen jelentős mértékben egymástól. Az itteni magyarság számottevő

asszimilációs nyereséget könyvelhetett el még a Nagykároly környéki sváb telepes vidéken, amelynek lakossága már az 1880. évi népszámlálás időpontjában is meglehetősen előre haladt a magyarosodás útján. További beolvadásukat jelzi, hogy a megyében 1910-ig újabb 7 ezerrel csökkent a római katolikus felekezetű németek száma. Ugyanitt ez idő alatt a magyar nyelvű római katolikusok száma 80,1 százalékkal lett több, szemben a felekezet 39,5 százalékos növekedési arányával. A Tisza-Maros szögében, ahol a népesség keveredése folytán a nemzetiség és vallás közti választóvonalak már elmosódottabbak, továbbá a magyarság rendkívüli lélekszám-növekedéséhez a betelepülés is jelentősen hozzájárult, a felekezet és anyanyelv közötti összefüggések kimutatása bizonytalanabb eredményt ígér. Csupán a görögkeletiek és a görög katolikusok körében – főként Arad+Csanád megyében – nyugtázható egyértelmű (bár csekély), valamint az izraelita felekezetűek között (a német nyelv rovására) komolyabb magyar előretörés. A magyar nyelv pozíciója a római katolikus felekezeten belül szintén erősödött, ami a betelepülésen túl német beolvadást is sejtet, ám ez az előbbi módon a jelzett okok miatt nem számszerűsíthető. A Királyhágón túl – akár csak a Tisza-Marosközben – a nyelvi megmagyarosodásban a zsidók jártak élen. Itt az izraelita vallásúak 74,5 százalékos növekedési arányával szemben a magyar nyelvű zsidóság gyarapodása 153 százalékot ért el. A magyar anyanyelvű izraeliták lélekszámának növekedése abszolút számban is ebben az országrészben volt a legnagyobb. Ez részben észak-északnyugati irányból történt folyamatos beszivárgásuknak köszönhető, ami megmagyarázza, hogy a Tisza bal partján miért viszonylag kisebb arányú a zsidóság statisztikailag kimutatható nyelvi magyarosodása. A két román felekezet magyar nyelvű híveinek együttes gyarapodása – 18,2 ezer fő – a szűkebb Erdély tizenöt megyéjében összesen nem tett ki annyit, mint Szatmár+Ugocsa megyében. A görögkeleti és görög katolikus vallású magyarok Királyhágón túli szaporodásának kb. egyharmada a Székelyföldre jutott, ezenfelül Hunyad, Szolnok-Doboka, Kolozs és Alsó-Fehér megyei növekményük volt számottevő.

Valamely hitfelekezeten belül a magyar ajkúak erősebb szaporodása még nem szükségképpen jelenti a más nyelvűek ugyanolyan erőteljes beolvadását. A magyarság térfoglalása a különböző felekezeteken belül részben annak tulajdonítható, hogy a magyarság általában is erősebben szaporodott (a magyar anyanyelvű katolikus vidékeken például a természetes népnövekedés többnyire kedvezőbb volt, mint a más ajkú katolikusok által lakott területeken), továbbá az illető felekezet magyar nyelvűekre eső növekménye magában foglalja a már korábban megmagyarosodott hívek természetes szaporulatát is. Mindezeket mérlegelve, egybevetve az egyes felekezetek természetes reprodukciós arányszámaikat és a magyar anyanyelvűek tényleges gyarapodásának mutatóit az illető felekezeten belül, valamint figyelembe véve azt az arányt, amit az 1900-as évtizedben becslésünk szerint a beolvastás képviselt a magyarság tényleges gyarapodásában, úgy ítéljük meg, hogy a magyar nyelvűek természetes szaporulaton felüli nyereségéből a három évtized során összesen kb. 40 százalék, tényleges gyarapodásából pedig 12–13 százalék, szám szerint 80 ezer körüli többlet tulajdonítható a beolvadásnak. E nyereség mintegy kétötöde a görögkeletiek és görög katolikusok, másik kétötöde az izraeliták, a fennmaradó rész pedig a szatmári svábok és a bánási németek, illetve egyéb kisebb néptörödékek közül került ki. Ezt az asszimiláció mérlegének tekintjük, hiszen ezzel ellentétes folyamatok eredményeként, szerényebb méretekben ugyan, de szórvány- és szigetkörnyezetben a magyarság is veszített a beolvadás révén.

*

Az első világháború után, a főhatalomváltás következtében megkezdődött az 1910. évi népszámlálás idején rögzült etnodemográfiai viszonyok visszarendeződése. 1911 és 1914 között a magyar anyanyelvűek az érintett területen természetes úton még 82,5 ezer lélekkel gyarapodtak. A következő négy esztendő adatai ilyen pontossággal nem ismeretesek, az országrészenként 1918-ig közölt szaporulati értékekből becsülhetően azonban a magyar anyanyelvűek születési többlete a háború végéig 50 ezerre olvadt. Ezt a szűkös nyereséget a magyarság háborús embervesztése – mely népességi arányának megfelelően kb. 54 ezer főre tehető – felemésztette, a belső népmozgások évtized közben feltételezhető pozitívumait pedig a háború kezdetéig élénken zajló kivándorlási mozgalom egyenlítette ki. 1918 késő őszen a román foglalás hatására megkezdődött az erdélyi magyar lakosság menekülése. Az év végéig 41 ezer menekültet regisztráltak, így e pár hónap leforgása alatt 1 millió 620 ezerre eshetett vissza a magyar anyanyelvűek 1910. évi népszámlálási száma.

A kortárs magyar statisztikusok véleménye szerint a Romániához került területek lakossága az elcsatolás idején a háború pusztításai és a menekülések következtében körülbelül 100–150 ezer lélekkel lehetett kevesebb 1910-hez képest.²³ Az 1919 eleji összeírás ezzel szemben – eredményeinek a végleges határok szerinti kiigazítása után – a népesség nagyságát szinte változatlanoknak mutatja. Utólag kideríthetetlen, hogy e számbavételnek az összes népességre vonatkozó eredményei mennyire híven tükrözik az általános népmozgásokat – a községi elöljáróságoknak szétküldött kérdőívek visszajuttatása elhúzódott, összesítésükre sok nehézség után csaknem egy év elteltével került sor –, etnikai és felekezeti adatainak összehasonlító vizsgálata azonban tanulságokkal szolgálhat a korabeli román nemzetiségstatisztika elveit és gyakorlatát illetően. Az összeírás szerint a magyar népesség számaránya mindössze 26,5 százalékot ért el. Ez szembevetve ellentmondásban van fenti becslésünkkel, hiszen annak alapján a magyar anyanyelvűek arányának legalább 30,5 százalékot kellett volna kitennie. A 4 százalékpontnyi különbség – ami több mint 200 ezres hiánynak felel meg – arra vezethető vissza, hogy az 1919. évi román összeírás a népesség etnikai megoszlását az 1910. évi magyar népszámlálással ellentétben nem anyanyelv szerint, hanem az úgynevezett „népi eredet” kritériuma alapján mutatta ki. A felekezeti arányok már közelebb állnak az évtized eleji állapotokhoz. Csupán a görögkeletiek részaránya nőtt csekélyebb és a görög katolikusoké valamivel nagyobb mértékben, 0,5, illetve 0,9 százalékponttal, amivel szemben a római katolikusok részesedésének 1,4 százalékpontos csökkenése áll. A vallásfelekezet határozott és jellegzetes, szinte közigazgatásilag is nyilvántartott ismertető jegye a népességnek, így feltehetően a felekezeti arányok módosulását nem annyira a magyar és a román számbavételek adatfelvételi gyakorlatának eltérése idézte elő (bár a számok bizonyos mértékű „mesterséges elrendezése” az ortodoxok és görög katolikusok esetében nem zárható ki),²⁴ hanem az eltolódások a menekülések folytán jobbra tényleges népmozgalmi változásokat takarnak. Mivel az összeírás idején még sem tömeges áttérésekkel, sem pedig komolyabb regáti beáramlással nem kell számolnunk, az anyanyelv és felekezet között az évtized elején rögzített összefüggések többé-kevésbé változatlanok vehetők. Ebből a hipotézisből kiindulva a felekezeti adatok alapján következtetni tudunk a népesség anyanyelvi megoszlására, az ily módon becsült anyanyelvi összetétel és az összeírás által kimutatott etnikai struktúra eltérései révén pedig a korabeli magyar és román nemzetiségstatisztika felfogásbeli különbségei számszerűsíthetők. Számításaink eredményét a 17. táblázat összegzi.

17. TÁBLÁZAT

A jelenkori Erdély népességének becsült anyanyelvi megoszlása főbb nemzetiségek szerint 1919-ben az 1910. évi anyanyelvi-felekezeti arányszámok és az 1919. évi összeírás felekezeti adatai alapján (Ezer fő)

Országgrész	Összesen	Román	Magyar	Német ^a	Egyéb
Összesen	5238,4	2880,3	1611,7	545,9	199,5
Tisza bal partja ^b	1178,7	613,8	489,0	39,2	36,7
Tisza-Maros szöge ^c	1373,8	761,5	228,9	274,1	109,3
Királyhágóntúl	2685,9	1505,0	893,8	233,6	53,5

^a Németek és jiddis anyanyelvű zsidók.

^b A számítás során a Máramaros megyénél 1919-ben feltüntetett lélekszám 20 ezerrel kevesebbnek lett véve (ebből görög katolikus 10 ezer, római katolikus 3 ezer, református 2,5 ezer, unitárius 1,25 ezer, izraelita 3,25 ezer).

^c A számítás során a Temes+Torontál megyénél 1919-ben feltüntetett lélekszám 50 ezerrel többnek lett véve (ebből görögkeleti 20 ezer, római katolikus 30 ezer).

Becslésünk szerint az 1919. évi erdélyi összeírás által regisztrált népességből – a különböző nyelvi csoportok 1910. évi felekezeti kötődéseit változatlanul véve – 1611,7 ezer lehetett a magyar anyanyelvűek száma. (Ez egyébként csaknem egybevág a népmozgalmi tényezőket mérlegelve kihozott eredménnyel is.) Az etnikai eredet szerinti kimutatás ugyanakkor csupán 1378,2 ezer magyarról tud. A román összeírás besorolása szerint tehát a magyarság száma a jelenkori Erdély területén – a végleges határoknak megfelelő kiigazítás után – legalább 225 ezerrel kevesebb az anyanyelv szerint becsülhető értéknél. A feltételezett anyanyelvi és a tényleges, „etnikai eredet” szerinti számokat valamennyi jelentősebb nemzetiségnél egybevetettük. Megyénkénti számításaink eredményeit a 18. táblázat összesíti.

18. TÁBLÁZAT

A főbb nemzetiségek becsült nyeresége vagy vesztesége (-) az 1919. évi összeírás etnikai eredet szerinti kimutatásában a feltételezett anyanyelvi értékekkel szemben (Ezer fő)

Országgrész	Román	Magyar	Német ^a	Zsidó	Egyéb
Összesen	109,8	-227,8	-15,7	167,7	-34,0
Tisza bal partja ^b	44,0	-121,2	-20,0	89,5	7,7
Tisza-Maros szöge ^c	12,8	-35,2	15,3	21,0	-13,9
Királyhágóntúl	53,0	-71,4	-11,0	57,2	-27,8

^a Németek és jiddis anyanyelvű zsidók.

^b A számítás során a Máramaros megyénél 1919-ben feltüntetett lélekszám 20 ezerrel kevesebbnek lett véve (ebből magyar 4,25 ezer, német 2,5 ezer, zsidó 3,25 ezer, egyéb 10 ezer).

^c A számítás során a Temes+Torontál megyénél 1919-ben feltüntetett lélekszám 50 ezerrel többnek lett véve (ebből román 15 ezer, magyar 10 ezer, német 20 ezer, egyéb 5 ezer).

Mint látható, a magyar, a német és az egyéb anyanyelvűek veszteségeit a román és a zsidó nemzetiségűek nyeresége ellentételezi. A magyarok vesztesége a Tisza bal partján volt a legszámottevőbb, arányaiban is, hiszen itt minden negyedik magyar anyanyelvűt valamely más nemzetiség oszlopában látjuk viszont. A magyarság legnagyobb mértékben Szatmár+Ugocsa megyében fogyatkozott. Száma az 1910. évi 170

ezerről anyanyelv szerint is 151,2 ezerre csökkent. Ezzel szemben az 1919. évi összeírás ugyanitt a népi hovatarozás sajátos értelmezésében már csupán 95,8 ezer magyarról tud. Az 55,4 ezres veszteségből 16 ezer jutott az önálló nemzetiségként kimutatott zsidókra, a fennmaradó 39,4 ezer – más nemzetiségűnek elkönyvelt – magyar anyanyelvű pedig fele-felerészben a németek (illetve a vélhetően egyéb kategóriába sorolt svábok), valamint a románok számát gyarapította. De jelentős, 36,7 ezer főnyi a magyar anyanyelvűek számbavételi vesztesége Bihar megyében is, amiből 25,1 ezer lélek szintén a zsidókra jutott, több mint 10 ezer pedig a román nemzetiségűek tömegét növelte. A németek vesztesége a Tisza bal partján csak látszólagos, hiszen e hiány valójában a jiddisül beszélők különválásából adódik. Ezt az izraelita vallású népességi csoportot a magyar népszámlálások korábban német anyanyelvűként tartották számon, ám nyelvi elkülönülésük nem egyszerű dialektusbeli eltérésként, hanem – felekezeti kötődésüknek megfelelően – ténylegesen is az önálló zsidó etnikai identitás egyik ismérveként értékelhető. A Tisza-Marosközben a magyar anyanyelvűek veszteségében a zsidóság leválasztása mellett – elsősorban Krassó-Szörény és Temes+Torontál megyében – főleg a nyelviileg megmagyarosodott németek nemzetiségi visszatorolása (vagy korábbi etnikai azonosulásuk valóban ingatag volta) fejeződik ki. A magyar anyanyelvűek Királyhágón túli veszteségének csaknem kétharmada számítható a zsidóságra és egyharmada a román nemzetiségűnek elkönyvelt görögkeleti és görög katolikus magyarokra. Utóbbiak 25 ezres számából kb. 15 ezer a Székelyföldre esik. A román nyereség részben ebből, részben pedig az egyéb (cigány) nyelvűek veszteségéből kerül ki. Összességében a magyarság száma a népmozgalmi (végső soron a menekülések folytán elszorított) veszteségen túl főként a „más vallásúak” (120 ezer izraelita és kb. 75 ezer görögkeleti, valamint görög katolikus), illetőleg a szatmári és a bánági svábok leválasztása következtében fogyatkozott meg. A német nyelvű népesség száma a mintegy 45 ezer, javarészt jiddisül beszélő izraelita elkülönítése folytán szintén csökkent, de e veszteséget kétharmad részben ellentételezte egyéb népességi csoportoktól (túlnyomórészt a magyaroktól) nyert többletük. A románok nyereségét a görög rítusú egyházak vélhetően románul is beszélő, de korábban nem román anyanyelvűként számon tartott hívei adták.

A világháborús évtized természetes és mechanikus népmozgásainak tényleges mérlege közelítő biztonsággal csak az 1920. decemberi összeírás alapján vonható meg. Vonatkozik ez az egyes etnikumokra is, azzal a megszorítással, hogy az évtized eleji és végi népesség-számbavételek összehasonlításakor nem csupán a nemzetiségi lélekszám tényleges változásaira, hanem a vizsgálati szempontoknak – a számok alakulását komoly mértékben meghatározó – eltéréseire is tekintettel kell lennünk. Mint fentebb utaltunk rá, a magyarság népszámlálási száma a román foglalásig lényegében változatlan maradt, és csak a menekülések hatására kezdett el csökkenni. 1920 végéig összesen 154,3 ezren menekültek át Magyarországra, amit csak csekély mértékben ellensúlyozott a magyarság két évnyi – az 1920–1923. közötti nemzetiségi népmozgalmi adatok²⁵ figyelembevételével 24 ezerre becsült – természetes szaporulata. Így az 1910. évi népszámlálás során magyar anyanyelvűként bejegyzettek eszmei száma az újabb román összeírás időpontjában már csupán 1530 ezer körül járhatott. A feltételezett számhoz képest ez az összeírás is több mint 200 ezerrel kevesebb magyar nemzetiségűt regisztrált. A vonatkozó számításokat a 19. táblázat foglalja össze. Oszlopai a jelenkori Erdély területén élő népesség 1910 és 1920 közötti tényleges gyarapodásának (vagy fogyásának) fő forrásait tekintik át, románok és magyarok szerint részletezve, a hivatalos statisztikai adatokból kiindulva.

19. TÁBLÁZAT

A románok és magyarok tényleges gyarapodásának vagy fogyásának (-) forrásai a jelenkori Erdély területén 1910 és 1920 között (Ezer fő)

A népszaporodás vagy fogyás (-) forrásai	Időszak	Összes népesség	Románok	Magyarok
Természetes szaporulat	1911–1918	61,0	–	50,0
Háborús embervesztesség	1914–1918	-170,5	-91,7	-53,8
Természetes szaporulat	1919–1920	79,8	43,8	24,0
Menekülések	1918–1920	-154,3	–	-154,3
Belső vándorlások többlete	1918–1920	58,1	58,1	–
Tényleges szaporodás vagy fogyás	1911–1920	-125,9	10,2	-134,1
A népszámlálási eredmények különbözete	1911–1920	-125,9	105,7	-352,5
Népszámlálási nyereség vagy veszteség	1920	–	95,5	-218,4

Számításunk során nem vettük tekintetbe az 1911–1915 közötti kivándorlási veszteséget, mely a ki- és visszavándorlások mai országterületre történt átszámításával a románok esetében legfeljebb 60 ezer, de – a visszatérők számát a hivatalosan kimutatottnál többnek véve is – legalább 45 ezer főnyi lehetett (ennek mintegy a felét a romániai kivándorlás tette ki). A román kivándorlás passzívumának figyelembevételével a regáti román beáramlás akár a 100 ezer főt is elérhette; az érkezők egy része azonban bizonyára Erdélyből egykor kivándorolt visszaköltöző volt. A Kárpáton túlról egyébként, ahol az évtized elején a magyar államhonos külföldiek száma még 69,2 ezer volt, magyar visszaköltözéssel is számolhatunk. Ez esetben – változatlan vándorlási egyenleg mellett – a magyarság tényleges fogyása, illetőleg a románság szaporodása a táblázatban szereplőnél kisebbnek, népszámlálási nyereségük vagy veszteségük viszont nagyobbak számítható.

Ha a két fő nemzetiség anyanyelv szerint becsült számát és a népesség-számbavételek eredményeit összevetjük, az illető népesség „népszámlálási” – azaz a felvételi szempontok különbözőségéből adódó – nyereségét vagy veszteségét kapjuk eredményül. Az így származtatott értékek – különösen, ha tekintettel vagyunk a fenti táblázat összeállításakor figyelembe nem vett egyéb vándorlási tényezőkre is – lényegében megegyeznek az 1919. évi összeírás elemzése során nyert számokkal. Mindkét összeírásnál megfigyelhető, hogy a felvétel mindazon vidékek etnikai arányszámain módosított, ahol nagyobb számban éltek a magyar anyanyelvű közösség „más vallású” hívei. Az 1920. évi összeírás eredményei községenként is rendelkezésre állnak, így ismeretükben bizonyítható, hogy a „népi leszarmazás” erőltetett kimutatása sok esetben az adathamisítás határát súrolta, sőt helyenként túl is lépte azt. (A magyarságról leszakított szatmári svábok száma például 1920-ban már 25 ezerre, a „visszarománosított” székelyföldi magyaroké pedig 25–30 ezerre emelkedett.)²⁶ A felmérés lebonyolító, nyomós politikai indokoktól vezérelt „statisztikai igazságszolgáltatásuk” jegyében igyekeztek kamatostul visszavenni azt az asszimilációs nyereséget, amelyet a megkésett nemzetállami törekvéseket óhatatlanul is tükröző magyar anyanyelvi felvételek részben valóban megelőlegeztek. Az első román népesség-számbavételek az 1910. évi népszámlálást megelőző évtizedek viszonyait reprodukálva mintegy „előre dolgoztak”, amit az is alátámaszt, hogy az ekkor rögzített alapvető nemzetiségi arányok az elkövetkező évtizedben nem nagyon változtak. Ez azonban már egy következő és egészen más fejezete a jelenkori Erdély népességtörténetének.

JEGYZETEK

- * Ezúton is köszönöm Nyárády R. Károlynak, hogy meríthettem „Erdély népesedéstörténete” című kézirat munkájából.
- 1 ACSÁDI György: *A magyar népmozgalmi statisztikák fejlődése*. A magyar hivatalos statisztika történetéből. (Az V. Statisztikatörténeti Vándorülés előadásai és korreferátumai.) Budapest, 1968. 246–249. p., KATUS László: *A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században*. Történelmi Szemle 1980. 2. sz. 271. p.
  - 2 THIRRING Lajos: *Magyarország népessége 1869–1949 között*. Magyarország történeti demográfiaja. (Szerk. Kovacsics József.) Budapest, 1963, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 229. p., KOVÁCS Alajos: *A népesség fejlődése Magyarországon az utolsó félszázad alatt*. Magyar Statisztikai Szemle. III, 1925. 1. sz. 5. p.
  - 3 KATUS László: i. m. 271 p.
  - 4 KOVÁCS Alajos: i. m. 5. p., THIRRING Lajos: i. m. 353. p.
  - 5 *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új f. I. köt. Budapest, 1893. 74.* p.
  - 6 *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sor. 67. köt. Budapest, 1918. 104.* p.
  - 7 *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sor. 27. köt. Budapest, 1909. 37.* p., Ua. 64. köt. Budapest, 1920. 27.* p.
  - 8 KOVÁCS Alajos: i. m. 7. p.
  - 9 MIKE Gyula: *A Magyarbirodalom és a mai Magyarország vérvesztesége a világháborúban*. Magyar Statisztikai Szemle. V, 1927. 7. sz. 627. p.
  - 10 WINKLER, Wilhelm: *Die Totenverluste der öst.-ung. Monarchia nach Nationalitäten*. Wien, 1919, Seidler und Sohn. 31–34. p.
  - 11 THIRRING Lajos: *Magyarország Trianontól napjainkig. Népesség és népmozgalom*. Magyar Statisztikai Szemle. XVI, 1938. 4. sz. 390. p.
  - 12 KATUS László: i. m. 272–273. p.
  - 13 JEKELFALUSSY József: *A nemzetiség szerepe az erdélyrészli megyék népnövekedésében*. Budapesti Szemle LIV, 1888. 136. sz. 119. p.
  - 14 *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sor. 70. köt. Budapest, 1924. 15–16.* p.
  - 15 Uo. 15.*, 18.* p.
  - 16 KELETI Károly: *Magyarország nemzetiségei statisztikai szempontból*. Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények. VIII, 1871. 1. sz. 16–19. p., VUKOVICH György: *Magyarország nemzetiségi megoszlása az 1870 körüli években*. A magyar hivatalos statisztika történetéből. (Az V. Statisztikatörténeti Vándorülés előadásai és korreferátumai.) Budapest, 1968. 231. p.
  - 17 VIZNEKER Antal: *A nemzetiségek aránya Magyarországon az 1851-iki, 1870-iki és 1881-iki népszámlálások alapján*. Kézirat. Budapest, 1887. 41–46. p.
  - 18 Lásd pl. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új f. I. köt. Budapest, 1893. 115.* p., VARGHA Gyula: *A magyar nyelv hódítása az utóbbi tíz év alatt*. Közgazdasági Szemle XVII, 1893. 1. köt. 258. p., VIZAKNAI Antal: *A magyarság és a nemzetiségek az új népmozgalmi statisztika szerint*. Közgazdasági Szemle XXII, 1898. 681–682. p.
  - 19 FÉNYES Elek: *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. 1–6. köt. Pesten, 1836–1840, Trattner-Károlyi.
  - 20 FÉNYES Elek: *Magyarország statisztikája*. 1. köt. Pesten, 1842, Trattner-Károlyi. 52. b p.
  - 21 VARGHA Gyula: *A magyarság félszázados fejlődése*. Közgazdasági Szemle XXVI, 1902. 27. köt. 412. p.
  - 22 KOVÁCS Alajos: *Népesedésünk újabb jelenségei*. Közgazdasági Szemle. XXXVI, 1912. 47. köt. 801–802. p.
  - 23 KOVÁCS Alajos: *Erdély népesedési viszonyai*. Erdély. (A Magyar Történelmi Társulat kiadása.) Budapest, 1940. 229. p.
  - 24 FRITZ László: *Erdély, Bánság és a kapcsolt részek felekezeti statisztikája*. 2. r. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 3. sz. 118. p.

- 25 ISTRATE, N.: *Dare de seamă statistică asupra populației Ardealului în anul 1923, comparativ cu anul 1910, privind mai ales situația minorităților etnice*. Buletinul statistic al României. 1925. Nr. 1. 115. p.
- 26 Az összeírás kimerítő bírálatát nyújtja JAKABFFY Elemér a *Dicționarul* adatainak újraközlésével, megyék és járások szerint csoportosítva és az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi és felekezeti adataival közös táblázatba szerkesztve azokat: *Erdély statisztikája*. Lugos, 1923, Magyar Kisebbség.

Nemzetiségi népességfejlődés és a magyarság lélekszámának alakulása Erdélyben 1920 és 1995 között

Az új uralom első négy évében hivatalos kimutatás szerint az összes természetes szaporulatból 25,1 százaléknyi jutott a magyarságra, és 57,2 százaléknyi a románságra. (1. táblázat.) A halandóság jelentős arányú csökkenése és a szülési kedv háború utáni fellendülése folytán (bár az élveszületések aránya nem érte el a tíz évvel korábbi szintet) az összes népesség ekkor még az 1911–1914. évekéhez hasonló ütemben gyarapodott. A magyarság reprodukciójának – s különösen natalitásának – csökkenő értékei azonban (mind a korábbi időszakhoz, mind a többi népességhez viszonyítva) már előrevetítik népmozgalmának későbbi kedvezőtlenebbre fordulását.

1. TÁBLÁZAT

Élveszületések, halálozások és természetes népszaporodás Erdélyben
főbb nemzetiségek szerint 1920-tól 1923-ig

Anyanyelv	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás	Élveszületések		
				Halálozások	Természetes szaporodás	Évi átlagban ezer lélekre
Összesen	676413	465784	210629	32,6	22,4	10,2
Román	413050	292635	120415	34,9	24,7	10,2
Magyar	161336	108438	52898	30,1	20,2	9,9
Német	65456	43544	21912	30,0	20,0	10,0
Zsidó	19501	10530	8971	26,5	14,3	12,2
Egyéb	17070	10637	6433	26,8	16,7	10,1

*Az időszakközépi népességszám az 1920. decemberi összeírás nemzetiségi eredményei alapján, a természetes szaporulat hozzá-, illetve leszámításával (az 1920. évi természetes szaporulatot az egyes nemzetiségek között arányosan szétosztva), továbbá a menekültek hiányának figyelembevételével lett megállapítva.

Forrás: Istrate, N. (1925): 115.

A népesség fejlődése etnikumonként 1921 és 1930 között csak közvetve, a felekezeti népmozgalom adatai alapján követhető nyomon. (Lásd a 2. táblázatot)

A természetes szaporulat átlagértékei a kezdeti fellendülés után az egyes években – 1928 és 1930 kivételével – fokozatosan és gyors ütemben csökkentek. A születések számának visszaesése a római katolikusok és protestánsok között megszakítás nélkül következett be, míg a többi felekezetnél egy-egy kis javulás mutatkozott. A halandóság közel azonos arányú mérséklődése következtében a felekezetek közti eltérés a születési többletnél is kiütözik; a szaporodási viszonyok romlása a protestánsoknál, a római katolikusoknál és a zsidóknál a legnagyobb fokú, a görögkeletiekénél már kisebb arányú, míg viszonylag legkevésbé a görög katolikusok propagatív ereje csökkent. A számok különösen a magyarság szempontjából kedvezőtlenek, mivel legnagyobb mértékben a zömében magyar felekezeteknél rosszabbodott a helyzet. A 2. táblázat 4. oszlopában szereplő értékek alapján kísérletet tehetünk annak megállapítására, hogy a tízévi természetes szaporodásból mennyi eshetett a főbb nemzetiségekre.

2. TÁBLÁZAT

Elveszületések, halálozások és természetes népszaporodás Erdélyben felekezetek szerint 1921-től 1930-ig

Felekezet	Élveszü-	Halálo-	Természetes szaporodás		Élveszü-	Halálo-	Természetes szaporodás	
	letések	zások	1921–1928	1921–1930	letések	zások	1921–1928	1921–1930
	1921–1928	1921–1928	Szám szerint		1921–1928	1921–1928	Évi átlagban ezer lélekre	
Összesen	1308612	926202	382410	483846	31,1	22,0	9,1	9,1*
Görögkeleti	444729	343443	101286	131027	30,0	23,2	6,8	7,0
Görög katolikus	375807	242929	132878	171100	36,7	23,7	13,0	13,2
Római katolikus	210141	153740	56401	68896	29,0	21,2	7,8	7,6
Protestáns	237251	162574	74677	90843	30,1	20,6	9,5	9,3
Izraelita	37288	20310	16978	19958	25,7	14,0	11,7	10,9
Egyéb	3396	3206	190	654	8,4	7,9	0,5	1,3

* Az itt közölt érték az 1930. évi népszámlálási eredményből visszszámított közepes népességszámon alapul.

Források: Anuarul statistic al României (1923–1931/1932), Istrate, N. (1929): 681–683., Kovács A. (1929): 1210–1211.

A számítást a magyar, illetve a román anyanyelvűeknek az egyes felekezeteken belül 1910-ben képviselt aránya alapján végezhetjük el oly módon, hogy az 1921–1930. évi természetes szaporodásból a megfelelő százalékot számítjuk az illető felekezetben helyet foglaló nemzetiségre.¹ A végeredmény szerint az összes népesség 483,8 ezres természetes szaporulatából 141,4 ezer lélek (29,2%) jut a magyarokra és ennek közel a kétszerese, 277,6 ezer lélek (57,4%) a románokra. (Ezt a magyarok szempontjából optimális végeredményt a „népi hovatarozás” román adatfelvételi gyakorlatához igazítva, vagyis az izraelita felekezetűeket a számításból kivéve, a görög rítusú egyházak magyar anyanyelvű híveit pedig a románok közé sorolva, a természetes szaporulatnak a magyarokra eső része kb. 115 ezer főre csökken, a románokra eső része pedig 290 ezer főre növekszik.) Ahhoz, hogy a magyarság népesedési mérlegét – ha csak feltételesen is – megvonhassuk, vándorlási veszteségeit is tekintetbe kell vennünk. 1921–1924 között további 42,8 ezer erdélyi menekültet vettek nyilvántartásba Magyarországon. A hivatalos román emigrációs statisztika szerint a magyar nemzetiségűek, illetve magyar állampolgárok ki- és be-, valamint visszavándorlásának egyenlege 1926–1930 között összesen -8,7 ezer fő volt. A magyar emigránsok számát növeli a közülük más – például zsidó és sváb – nemzetiségüként nyilvántartottak száma is. Különösen élénk volt a kivándorlás az évtized első felében, ám ebből az időszakból csak jelzésszerű információkkal rendelkezünk.² Ezek alapján azonban nem túlzás az Erdélyből tíz év során külföldre távozott magyarok hiányát összesen legalább 60 ezer főnyire becsülni; ez majdnem kiteszi a régió tényleges és természetes népességyarodásának a 3. táblázatban számított negatív egyenlegét. Mindezek figyelembevételével az 1930. december végi népszámlálás legfeljebb 80 ezerrel, „népi hovatarozása” alapján pedig mindössze 55 ezerrel több magyart találhatott Erdélyben, mint amennyit 1920-ban becsülhettünk, illetve amennyit az akkori összeírás ténylegesen számolt. A népszámlálás nemzetiségi felvétele – mely szerint a magyar nemzetiségűek száma 1353,3 ezerre nőtt – szerényen megfelel e visszafogott várakozásnak. Az anyanyelvi ismérvi szerinti 1481,9 ezres eredmény már közelebb áll az

1910. évi népszámlálás adatait továbbgörgető becsléshez, de még ez is több mint 100 ezer fővel kevesebb annál az 1,6 milliónál, ahány magyar anyanyelvűt ugyanitt a mértéktartóbb magyar statisztikusok számításai szerint a népszámlálásnak ki kellett volna mutatnia.³ 1910-ben egyébként a vitatott identitású csoportokhoz tartozók (az izraelita, görögkeleti és görög katolikus felekezet magyar anyanyelvű hívei, valamint a szatmárvidéki elmagyarosodott svábok) együttes létszáma 264,1 ezer volt, vagyis nagyjából annyi, amennyivel kevesebb magyar nemzetiségűt talált az 1930. évi népszámlálás a fentebb becsült 1,6 milliós számnál. Közülük 127,2 ezren csak magyarul tudtak, míg – az anyanyelvüként beszélt magyar mellett – a vallásfelekezetük alapján feltételezhető „eredeti” nemzetiségük nyelvét 114,5 ezren ismerték. Ez utóbbi csoport létszáma nagyjából egyezik az 1,6 millióból az anyanyelvi felvétel szerint hiányzó értékkel.

1931 és 1935 között a felekezeti népmozgalom adatai nagyobb régióként a 3. táblázatban foglaltak szerint alakultak Erdélyben.⁴

3. TÁBLÁZAT

Élveszületések, halálozások és természetes népszaporodás Erdélyben felekezetek szerint 1931-től 1935-ig

Felekezet	Élveszületések	Halálozások Szám szerint	Természetes szaporodás	Évi átlagban ezer lélekre		
				Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás
Összesen						
Összesen	732462	531567	200895	25,9	18,8	7,1
Görögkeleti	247770	195649	52121	25,3	20,0	5,3
Görög katolikus	228324	144255	84069	32,0	20,2	11,8
Római katolikus	108858	84460	24398	22,7	17,6	5,1
Református	82904	60992	21912	23,4	17,2	6,2
Evangélikus	30033	21744	8289	21,6	15,6	6,0
Unitárius	8304	5777	2527	23,9	16,6	7,3
Izraelita	17594	12492	5102	18,0	12,8	5,2
Baptista, adventista	6245	3190	2335	28,7	18,0	10,7
Egyéb	2430	2288	142	*	*	3,1
Körös-Máramarosvidék						
Összesen	87779	135429	52350	26,5	19,1	7,4
Görögkeleti	71100	53865	17235	27,3	20,7	6,6
Görög katolikus	58727	36665	22062	32,5	20,3	12,2
Római katolikus	24797	19120	5677	23,0	17,7	5,3
Református	18629	15372	3257	20,8	17,2	3,6
Evangélikus	1569	1429	140	19,9	18,1	1,8
Unitárius	53	36	17	29,7	20,2	9,5
Izraelita	9675	6382	3293	19,6	12,9	6,7
Baptista, adventista	2808	1943	865	24,8	17,2	7,6
Egyéb	421	617	-196	34,5	*	*
Bánság						
Összesen	88953	90270	-1317	18,9	19,2	-0,3
Görögkeleti	51535	53975	-2440	19,6	20,5	-0,9
Görög katolikus	3360	3415	-55	20,0	20,3	-0,3
Római katolikus	28771	27853	918	17,9	17,3	0,6
Református	2056	1756	300	19,5	16,6	2,9
Evangélikus	1190	1084	106	17,0	15,5	1,5
Unitárius	17	20	-3	23,1	27,2	-4,1
Izraelita	649	1117	-468	9,4	16,2	-6,8
Baptista, adventista	1152	698	454	32,3	19,6	12,7
Egyéb	223	352	-129	30,3	*	*

				Erdély		
Összesen	455730	305868	149862	27,7	18,6	9,1
Görögkeleti	125135	87809	37326	27,5	19,3	8,2
Görög katolikus	166237	104175	62062	32,2	20,2	12,0
Római katolikus	55290	37487	17803	26,2	17,8	8,4
Református	62219	43864	18355	24,5	17,3	7,2
Evangelikus	27274	19231	8043	21,9	15,4	6,5
Unitárius	8234	5721	2513	23,8	16,5	7,3
Izraelita	7270	4993	2277	17,6	12,1	5,5
Baptista, adventista	2285	1269	1016	33,3	18,5	14,8
Egyéb	1786	1319	467	*	*	*

Forrás: Anuarul statistic al României (1933–1937/1938)

Az országrészek szerinti bontásból kiviláglik, hogy a természetes szaporulat jelzőszámai – az izraeliták és a görög katolikusok kivételével – valamennyi felekezetenél a történeti Erdély területén a legkedvezőbbek. Itt még a görögkeletiek születési többsége is eléri az évi 8,2 ezrelékes szintet. A római katolikusoknál ugyanez a mérőszám 8,4, a reformátusoknál pedig 7,2 ezrelék. A görög katolikusok a Körös- és Máramarosvidéken a legszaporúbbak (12,2 ezreléssel). A Bánságban, az amúgy is alacsony születésszám csökkenése következtében, az izraelita, valamint a szórvány unitárius és görög katolikus népesség mellett a jelentős súlyt képviselő görögkeleti felekezet is a természetes fogyás útjára lépett (évi -0,9 ezrelékes átlagértékkel). A római katolikusok természetes szaporulatának átlagát ugyancsak a hagyományosan szaporítlan bánágiak (elsősorban a németek) csökkentik évi 0,6 ezrelékes gyarapodásukkal. A felekezeti adatok ez alkalommal is felhasználhatók a népmozgalom etnikus eltéréseinek kimutatására, s egyúttal a nemzetiségi népmozgalmi statisztika ellenőrzését is lehetővé teszik. A fentebb alkalmazott módszerrel a magyarság fél évtizednyi természetes szaporulatát 51,7 ezer („népi hovatartozás” szerint 41,7 ezer), a románságét pedig 128,6 ezer, illetve 134,8 ezer főben állapíthatjuk meg. A 4. táblázat tanúsága szerint ez idő alatt a románok száma nagyjából ennek megfelelően növekedett. A magyar *nemzetiségűek* hivatalosan számon tartott gyarapodása nagyobb a feltételezetténél, mivel a felekezeten alapuló számítás a római katolikus magyarokra eső százalék alapján a németek szaporítatlansága miatt a valóságosnál alacsonyabb értéket hoz ki.

4. TÁBLÁZAT

Élveszületések, halálozások és természetes népszaporodás Erdélyben nemzetiségek szerint 1931-től 1939-ig

Nemzetiség	Élveszü- letések 1934-1939	Halálo- zások	Természetes szaporodás			Élveszü- letések 1934-1939	Halálo- zások	Természetes szaporodás		
			1934- 1939	1931- 1935	1931- 1939			1934- 1939	1931- 1935	1931- 1939
	Szám szerint			Évi átlagban ezer lélekre						
	Összesen									
Összesen	858531	627061	231470	200922	365151	24,7	18,0	6,7	7,1	7,1
Román	548515	392899	155616	130903	241661	27,1	19,4	7,7	8,0	8,1
Magyar	180160	133299	46861	44813	77592	21,3	15,8	5,5	6,5	6,2
Német	66013	55429	10584	8891	16925	19,8	16,6	3,2	3,2	3,4
Zsidó	20305	14957	5348	5695	9113	18,3	13,5	4,8	6,3	5,5
Orosz, ukrán	8271	4983	3288	2752	5014	34,2	20,6	13,6	14,4	14,1
Egyéb	35267	25494	9773	7868	2486	24,7	17,9	6,8	6,8	6,8

Körös-Máramarosvidék										
Összesen	19584	159289	60295	52352	93929	25,2	18,3	6,9	7,4	7,3
Román	48710	104437	44273	37288	67813	27,9	19,6	8,3	8,6	8,6
Magyar	36219	30716	5503	5587	9465	18,4	15,6	2,8	3,4	3,2
Német	9229	7592	1637	1689	2825	22,2	18,3	3,9	5,0	4,6
Zsidó	11118	7708	3410	3543	5671	19,9	13,8	6,1	7,8	6,9
Orosz, ukrán	6664	4065	2599	2089	3888	39,2	23,9	15,3	15,6	15,6
Egyéb	7644	4771	2873	2156	4267	27,3	17,1	10,3	9,6	10,3
Bánság										
Összesen	101053	104102	-3049	-1310	-2008	18,0	18,5	-0,5	-0,3	-0,2
Román	56231	60587	-4356	-3666	-5405	18,5	19,9	-1,4	-1,4	-1,2
Magyar	10865	8668	2197	2028	3655	18,0	14,4	3,6	4,1	4,1
Német	20636	22881	-2245	-1624	-2906	15,5	17,2	-1,7	-1,5	-1,5
Zsidó	845	1127	-282	-194	-421	12,8	17,1	-4,3	-3,5	-4,2
Orosz, ukrán	1243	580	663	591	1048	33,4	15,6	17,8	20,5	19,4
Egyéb	11233	10259	974	1555	2021	20,2	18,4	1,8	3,4	2,4
Erdély										
Összesen	537894	363670	174224	149880	273230	26,3	17,8	8,5	9,1	9,0
Román	343574	227875	115699	97281	179253	29,0	19,2	9,8	10,2	10,3
Magyar	133076	93915	39161	37198	64472	22,7	16,0	6,7	7,8	6,7
Német	36148	24956	11192	8826	17006	22,7	15,7	7,0	6,8	6,5
Zsidó	8342	6122	2220	2346	3863	17,1	12,5	4,6	2,9	5,3
Orosz, ukrán	364	338	26	72	78	10,5	9,7	0,7	2,5	1,5
Egyéb	16390	10464	5926	4157	8558	27,7	17,7	10,0	8,8	9,8

Források: Anuarul statistic al României (1935/1936–1939/1940), Buletinul demografic al României (mai 1939–aprilie 1940), Manuilă, S. (1940): 95–103.

A magyar nemzetiségűek természetes szaporulatának üteme 1931–1933 között még évi 7,5 ezrelék volt, ám az ezt követő hat évben 2 ezrelékponttal csökkent, így a románoktól már ekkor is 1,3 ezrelékben mért elmaradásuk 2,2 ezrelékre nőtt. Az Erdély etnikai arculatát meghatározó két fő nemzetiség szaporodási értékei közt a húszas években megkezdődött kiegyenlítődési folyamat a jelek szerint az évtized elejéig kiteljesedett s immár a visszájára fordult. A reprodukció arányszáma a magyarság esetében az 1901–1910 közötti 11,2 ezrelékről 1934–1939 közt kevesebb mint a felére, 5,5 ezrelékre zuhant, ezzel szemben a románoknál a csökkenés alig 1 ezrelékpontnyi, s így ez idő tájt természetes szaporodásuk még mindig elérte az évi 7,7 ezreléket. (Jóllehet ez az érték csak erdélyi viszonylatban kimagasló, hiszen a román nemzetiségűek szaporodásának átlaga az akkori Nagy-Románia területének egészén 12,6 ezrelékre rúgott.) Az eltérő etnikai ismérveken alapuló, így bizonyos fokig torzított, de az alapvető tendenciákat többé-kevésbé mégiscsak nyomon követő statisztikai nyilvántartások bizonyossága szerint a halandóság közel azonos arányú mérséklődése következtében (amelynek indexe a század első évtizedéhez képest a magyaroknál 9,1, a románoknál pedig 8,5 ezrelékponttal süllyedt) ez a demográfiai fordulat a két nemzetiség termékenységi mutatóiban jelentkező csökkenés aránytalanul nagy különbségére vezethető vissza. A natalitás éves átlagértéke ugyanis a magyarok esetében 14,8, míg a románoknál csupán 9,5 ezrelékponttal volt alacsonyabb, mint három évtizeddel korábban. Ebben – bár e tényező szerepét nem kívánjuk eltúlozni – vélhetően a magyarság halmozott népességi vesztesége is közrejátszik, hiszen a háborút követő menekülthullám esetükben felerősíthette a szülőképes évjáratok kiesésének továbbgyűrűző hatását. A magyarok természetes szaporulatának éves átlagértéke csak a Bánságban kedvezőbb (4,1 ezrelék), mint az ott már fogyatkozó románoké (-1,2 ez-

relék). Szembetűnő ugyanakkor, hogy még a történeti Erdély területén is másfélszer akkora a románok természetes gyarapodásának üteme (10,3 ezrelék), mint a magyaroké (6,7 ezrelék), a Körös-Máramarosvidéken pedig szaporaságuk (8,6 ezrelék) több mint két és félszerese a magyarokénak (3,2 ezrelék). Ez óvatosságra int az adatok megítélésében. Ilyen mértékű arányeltérés csakis abból adódhat, hogy – az 1930. évi népszámlálás nemzetiségi felvételéhez igazodva – a népmozgalmi statisztikák készítői is a „népi hovatarozás” ingatag kritériumára alapozták kimutatásaikat. Ezt figyelembe véve, a számok felekezeti alapon történt kiigazításával az erdélyi össznépesség 1931–1940 közötti 386,8 ezres természetes szaporulatából mintegy 250 ezer fő (64,6%) juthatott a románságra, míg további 100 ezer fő (25,8%) a magyarok sorait gyarapította. A magyarok száma Erdélyben az évtized végéig – zavartalan fejlődést feltételezve – hivatalos nemzetiségi kimutatás szerint 1430,9 ezerre nőtt, míg az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adataiból kiindulva az eddigiek szerint el kellett, hogy érje az 1,7 milliót.

Az 1931–1941 közötti periódust már az újabb főhatalomváltás zárja le. A II. bécsi döntés által előidézett kölcsönös mozgások miatt célszerű a megosztott Erdély népesedési mérlegét az új határ szerinti bontásban megvonni. Az így részletezett természetes népmozgalmi számok egyúttal azt is jelzik, hogy ez a határ a mai Románia nyugati szélétől a Kárpátok déli karéjáig ívelő, Erdély termékenyebb északi és északkeleti, illetve csökkenő szaporulatú déli és dél-nyugati régióit elválasztó demográfiai törésvonal mentén húzódik. (5. táblázat)

5. TÁBLÁZAT

Élveszületések, halálozások és természetes népszaporodás Észak- és Dél-Erdélyben 1931-től 1941-ig*

Terület	Élveszületések	Halálozások Szám szerint	Természetes szaporodás	Élveszületések Halálozások Természetes szaporodás		
				Évi átlagban ezer lélekre*		
Észak	702149	467930	234219	28,0	18,7	9,3
Dél	759398	606752	152646	22,8	18,2	4,6

* 1931.I.1, valamint Észak-Erdélyben 1941.I.31. és Dél-Erdélyben 1941.III.31. között.
 Források: Thirring L. (1943): 358., Anuarul demografic al Republicii Socialiste România (1974): 142., 236., Buletinul demografic al României (mai-iulie 1941).

A tényleges és természetes népszaporodást főbb etnikumok szerint taglaló 6. táblázatból kiderül, hogy az 1941. január végi magyar népszámlálás Észak-Erdélyben lényegében a Trianon előtti nemzetiségi-anyanyelvi viszonyokat rekonstruálta. A három évtizeddel korábbi állapotokhoz való visszatérés különböző tényezők szinte kibogozhatatlan szövevényét rejti magában. A Külföldiek Ellenőrző Központi Hatóság összeírása szerint a kezdődő menekülések következtében ez időpontig Dél-Erdélyből 100 ezer magyar került át Magyarországra,⁵ amit tényleges és természetes szaporodásuk egyenlege is híven jelez. Többségük északon keresett menedéket, az anyaországból pedig majdnem ugyanannyian érkeztek a visszacsatolt területekre, mint ahány dél-erdélyi közvetlenül a trianoni országterületre távozott.⁶ Így végeredményben e vándormozgalmak következtében az észak-erdélyi magyarság közel 100 ezer főnyi többletkez juttott. „Ellentételezésül” románok tömegei kényszerültek elhagyni Erdély északi felét, akik közül az észak-erdélyi menekültek ügyeivel foglalkozó román kormánybiztosság – korántsem teljes – kimutatása szerint 1941 februárjá-

ig ugyancsak mintegy 100 ezren jutottak át a másik oldalra.⁷ Ezenfelül az összes népesség hiányából további 40–50 ezer, északról Erdély déli részeire húzódott románra következethetünk (köztük olyan menekültekre, akik különböző okokból kimaradtak a hivatalos nyilvántartásból). A két fő etnikum tényleges és természetes szaporulatának különbözetét migrációs nyereségükkel, illetve veszteségükkel csökkentve a magyar anyanyelvűek népességi mérlege 160 ezerre, a román anyanyelvűeké pedig -90 ezerre módosul. Ezek az értékek az előző népszámlástól eltérő bevallásokat, azaz a magyarok esetében reasszimilációs nyereséget, a románok esetében pedig disszimilációs veszteséget takarnak. A magyar anyanyelvűek asszimilációs nyeresége lényegében az egyéb anyanyelvűeknek a 6. táblázat utolsó oszlopában regisztrált veszteségeiből tevődik össze. Jól látható, hogy az 1930-ban jiddis nyelvűként jelentkeztek több mint fele visszatért a magyar anyanyelvűek közé. Ez egybevág az 1910. évi népszámlálás megfelelő adataival; az akkor még csupán sajátos német idiómaként elismert jiddis nyelv használóinak, vagyis a német anyanyelvű izraelitáknak a száma az érintett megyékben (a jelenkori Erdély területén számítva) 40,2 ezer, míg a jiddisül beszélőké 1941-ben Észak-Erdélyben 48,6 ezer volt. A legkiterjedtebb a románok népszámlálási nyelv váltása: közülük csaknem 90 ezren növelik ismét a magyar anyanyelvűek számát. Nemzetiségi ismérv szerint a magyarság bevallási nyeresége sokkal nagyobb annál, mint amennyit anyanyelvi alapon könyvelt el: összességében több mint 300 ezer fő. Ehhez azonban olyan esetek is hozzájárultak, amilyenekre Máramaros és Szatmár megyékben találni tömegesen példát, ahol települések tucatjaiban sokan azok közül, akik korábban román, vagy zsidó nemzetiségűnek vallották magukat, most magyar nemzetiségűként jelentkeztek, jóllehet nemhogy anyanyelvűkként, de semmilyen szinten nem beszélték a magyart (1910-ben sem). Az 1941. évi román népszámlálás állapotrajza Dél-Erdélyben a magyarokat illetően viszonylag reális, mivel a vitatott hovatartozású etnikai csoportok zöme a határ északi oldalára esett. Utóbbiak körét így ez alkalommal a magyar census számszerűsítette. Számuk a leírta alapján a tíz évvel korábbihoz képest némileg nagyobb határértékek – 160–300 ezer fő – között mozgott.

6. TÁBLÁZAT

Tényleges és természetes népszaporodás, valamint a két érték különbözete
 Észak- és Dél-Erdélyben anyanyelv, illetve nemzetiség szerint 1930-tól 1941-ig

Főbb etnikumok	A népesség száma		Tényleges népszaporodás vagy fogyás (-)	Természetes ^b	Tényleges és természetes szaporodás különbözete
	1930-ban	1941-ben ^a			
a) Észak-Erdélyben anyanyelv szerint					
Összesen	2393,3	2578,1	184,8	234,2	-49,4
Román	1165,8	1068,7	-97,1	138,0	-235,1
Magyar	1007,2	1344,0	336,8	80,0	256,8
Német	59,7	47,3	-12,4	1,5	-13,9
Jiddis	99,6	48,5	-51,1	3,5	-54,6
Egyéb	61,0	69,6	8,6	11,2	-2,6
b) Észak-Erdélyben nemzetiség szerint					
Összesen	2393,3	2578,1	184,8	234,2	-49,4
Román	1176,9	1029,0	-147,9	146,0	-293,9
Magyar	912,5	1380,5	468,0	62,0	406,0
Német	68,3	44,6	-23,7	4,2	-27,9
Zsidó	138,8	47,4	-91,4	10,0	-101,4
Egyéb	96,8	76,6	-20,2	12,0	-32,2

		c) Dél-Erdélyben nemzetiség szerint			
Összesen	3155,0	3332,9	177,9	152,7	25,2
Román	2031,0	2274,6	243,6	110,2	133,4
Magyar	440,7	363,2	-77,5	21,1	-98,6
Német	475,6	490,6	15,0	13,3	1,7
Egyéb	207,7	204,5	-3,2	8,1 ^c	-11,3

Kurzív szedés: számított érték

^a Észak-Erdélyben 1941.I.31-én, Dél-Erdélyben 1941.IV.6-án.

^b Az 1939 végéig közölt nemzetiségi adatok alapján számított – az anyanyelv esetén becslés útján igazított – értékek.

^c Ebből zsidó -1,0 ezer fő.

Források: Thirring L. (1943): 358., Anuarul demografic al Republicii Socialiste România (1974): 142., 236., Manuilă, S. (1941): 15., Buletinul demografic al României (mai 1940-iulie 1941).

*

A II. világháború népességi mérlege az 1941. és 1948. évi népszámlálások eredményei és az időközbeni természetes szaporulat egybevetésével vonható meg. E szerint az összes népesség tényleges hiánya 275,6 ezer fő. Ez az egyenleg különböző etnikumok veszteségeit és nyereségeit összegzi. A náci haláltáborokban elpusztított észak-erdélyi zsidók száma – akiknek kb. háromnegyede magyar anyanyelvű lehetett – 90–100 ezerre becsülhető.⁸ További 100 ezerre tehető azoknak a németeknek a száma, akik a visszavonuló hitleri csapatokkal Nyugatra menekültek és 90–100 ezerre azoké a németeké, akiket a román kormány a háborús károk helyreállítására munkaerőként a Szovjetunióba küldött. Túlnyomó részük később, szülőföldjére már vissza se térve, egyenesen Németországban vagy Ausztriában telepedett le.⁹ Az egymást követő hullámokban Erdélyt végleg elhagyó magyarok számát különböző források ugyancsak 100–125 ezerre teszik.¹⁰ E veszteségek összege nagyobb, mint a fenti, mérlegmódszer eredményezte szám, vagyis a népesség egy más része tekintélyes – a katonai veszteségek ismeretének híján azonban pontosan nem számszerűsíthető – vándorlási nyereséget mondhat magáénak. Ez a többlet nyilvánvalóan a románok sorait gyarapította és jelentős mértékben járult hozzá számuk – anyanyelv szerint becsült – 400 ezer fős tényleges növekedéséhez, aminek következtében a román népesség addig szinte stagnáló számaránya 9 százalékponttal emelkedett és az 1948. évi népszámlálás időpontjában elérte a lakosság kétharmadát. Az erdélyi magyarság népszámlálási száma ez idő alatt 1743,8 ezerről 1481,9 ezerre zuhant vissza. A több mint 260 ezres különbség, valamint a két népszámlálás közötti időszak természetes szaporulata adja az erdélyi magyarság teljes népességhiányát, amely a frontokon és a hadifogságban elpusztultakat, a deportálásokat, a harci cselekmények és a megtorlások polgári áldozatait, az eltűnteket, valamint az országot végleg elhagyókat foglalja magában. E hiányból különböző források alapján csupán a menekültek és expatriáltak, illetőleg az elhurcoltak számára következtethetünk, amely a fentiek alapján összesen 200 ezer főt tett ki. A háború többi magyar áldozatáról még megközelítő adatokkal sem rendelkezvén csak feltételezhetjük, hogy veszteségeik nem haladták meg az eltelt hét év természetes szaporulatát. Elméletileg a fennmaradó 60 ezres érték az, amely a magyar anyanyelvűek 1948-ban hivatalosan megállapított számából hiányzik. A magyar zsidóság pusztulása következtében e hiány jóval kisebb, mint amit a korábbi román népszámlálások esetében konstatálhattunk. A változatlanul fennálló különbség egyrészt a háborús embervesztés adatainak töredékességéből adódó becslési bizonytalanságokat jelzi, emellett azonban a korábbi beidegződések tovább-

élésére, egyes népességi csoportok – a területi adatok szerint elsősorban a görög rítusú felekezetek – kettős kötődésű tagjainak az erdélyi magyarságról történt ismételt leválására-leválasztására is utal.

Az elkövetkező nyolc évben az 1956. évi népszámlálás eredményei szerint az anyanyelvi arányok szinte semmit sem változtak Erdélyben. A magyar anyanyelvűek száma *1948-tól 1956-ig* – azonos közigazgatási határok között – 137 ezerrel, a románoké 339,8 ezerrel nőtt. A magyarok tényleges gyarapodásának üteme évi átlagban 11 ezrelék volt, ami 1 ezrelékponttal magasabb az összes népesség növekedési rátájánál, sőt egy árnyalattal még a románság évi 10,8 ezrelékes szaporodását is meghaladta. A magyarság létszámnövekedésének egy része az 1956. évi népszámlálás során – különösen az 1930. évi, de az előző, 1948. évi népszámlálással szemben is – kimutatható pozitív irányú eltérő bevallásokból adódik. Az adatok regionális elemzéséből kitűnik, hogy a magyar népesség átlagosnál magasabb növekedési aránya Erdélyben a mai Hunyad megyén kívül – ahol a magas növekményt a bányavidékre történt visszaáramlásuk eredményezi – elsősorban az északnyugati határvidéket jellemezte. Itt, a valamikori Szatmár és Szilágy megyék területén a magyar anyanyelvűek létszámnövekedésének éves átlaga 16,1 ezrelék volt, szemben e vidék közismerten szaporá románságának mindössze 7,5 ezrelékes átlagos gyarapodásával.¹¹ Az adatok közelebbi vizsgálata szerint a román népszámlálások e példátlan fejleményére a magyar anyanyelvűek sorából korábban különvált népcsoportoknak – a későbbi népszámlálások tükrében egyébként átmenetinek bizonyult – visszatérése ad magyarázatot. Időleges reaszimilációs nyereségük folytán a magyarok természetes szaporulata kisebb volt, mint a tényleges gyarapodásuk, azt azonban nem tudni, hogy reprodukciójuk mértéke mennyiben térhetett el a régió átlagától, hiszen azt ez időszakban szintén nem ismerjük.

A többszöri főhatalomváltás során megbolygatott, de – legalábbis magyar-román vonatkozásban – inkább csak a korábbi törésvonalak mentén fellazult etnikai erőviszonyok igazi átrendeződése voltaképpen az 1956. évi népszámlálás óta következett be. 1956-ban a magyarság – román népszámlálás során először – közelítőleg visszanyerte 1910-ben regisztrált lélekszámát. Népességi aránya a nemzetiségi kimutatás szerint (1930-hoz képest) még növekedett is, de anyanyelv szerint sem süllyedt az addigi legalacsonyabb (1869-ben számított) érték alá. Észak-erdélyi pozíciói az 1930. évi állapotokhoz képest még a városokban is változatlanok maradtak, sőt helyenként kifejezetten erősödtek. A románok számaránya ugyanakkor éppen csak, hogy tartotta a kétharmadot. Arányuk erősödése ekkor még elsősorban „intenzív” terjeszkedésüknek, azaz az Erdélyből tömegével, de nem kompakt tömegekben távozottak (vagy eltávolítottak) által hagyott ürok betöltésével magyarázható. Erdemben inkább a déli megyékben, a hagyományos „ipari tengely” mentén, illetve az akkor már (elsősorban a Bánságban, illetőleg Észak-Erdélyben, Beszterce-Szászrégen környékén) megüresedő német településeken hódítottak újabb tereket maguknak. Ez a térhódítás tehát nem kifejezetten a magyarok rovására történt.

Az azóta eltelt három és fél évtizedben viszont a románság számaránya anyanyelvi ismérvi szerint csaknem 10 százalékponttal, nemzetiség szerint pedig 8,6 százalékponttal nőtt, így az 1992. évi népszámlálás időpontjában az erdélyi népesség mintegy háromnegyedét már a románok tették ki. A magyar anyanyelvűek számaránya (amely ma nem sokkal nagyobb, mint a magyar nemzetiségűeké) eközben további 5 százalékponttal csökkent, s ennek következtében 1992-ben a lakosságnak már csak alig több, mint egyötöde volt magyar. E változások a népmozgalmi adatok nemzeti-

ségenkénti részletezésének hiányában érdemben nem követhetők nyomon. A népességfejlődés nemzetiségi összetevőinek vizsgálatához legfeljebb a regionális népmozgalmi közlések nyújthatnak némi támpontot, bár a korábbi időszakok megfelelő adatai arra intenek, hogy olykor megtévesztő a megyék népességének szaporodási arányait nemzetiségi összetételükkel közvetlen összefüggésbe hozni és a területi adatok alapján következtetni az egyes etnikumok szaporaságára. A szórványosan csepegtetett információk azt sejtetik, hogy a magyar nemzetiségűek lélekszámának gyarapodását az elmúlt évtizedekben – a korábbi időszakokkal ellentétben – átlagosnál magasabb halandóságuk fogta vissza. (Láthattuk, hogy 1934–1939 között, amikor a magyar nemzetiség natalitása 3,4 ezrelékponttal múlta alul Erdély, és 5,8 ezrelékponttal a román nemzetiségűek átlagát, a magyarság reprodukciójának viszonylag kielégítő mértékét az erdélyi átlagnál 2,2, a románokénál pedig 3,6 ezrelékponttal alacsonyabb halálozási arányszáma biztosította.) 1965-ben, amikor a születésgyakoriság Romániában a rendkívül alacsony 14,6 ezrelékes értékre, Erdélyben pedig 14,2 ezrelékre süllyedt, a magyar nők élveszüléseinek számaránya Erdélyben 12,8 ezrelék, míg a román nőké ugyanott 14,5 ezrelék volt.¹² A magyar nők szüléseinek számaránya tehát mindössze 1,4 ezrelékponttal volt kisebb az erdélyi, illetőleg 1,7 ezrelékponttal alacsonyabb a román átlagnál. Ebben az évben – az anya nemzetisége után számítva – a 20812 magyar újszülöttből 20675, azaz az országban született magyar csecsemőknek a 99,3 százaléka Erdélyben látott napvilágot. A következő tizenegy év során a magyar családokban világra hozott újszülöttek száma hozzávetőlegesen 336 ezer volt,¹³ akik közül az előbbi arányt feltételezve 333,5 ezer születhetett az erdélyi megyékben. Ez a két népszámlálás végeredményének középátlányához viszonyítva – az erdélyi átlaghoz közelítve – évi 18,8 ezrelékes natalitásnak felel meg. Ez idő alatt a magyar nemzetiségűek 93,6 ezer lélekkel gyarapodtak Erdélyben, ami éves átlagban 5,3 ezrelékes növekedést jelent. A magyarok 1966–1977 közötti nyers élveszületési mutatószámaiból és tényleges gyarapodásuk 5,3 ezrelékes átlagából egyszerű aritmetikai számítással 13,5 ezrelékes, vagyis az erdélyi átlagnál 3,3 ezrelékponttal magasabb halálozási arányszám következne. Semmi sem indokolja azonban, hogy e spekulatív végeredményt valószínűnek fogadjuk el. A magyar többségű, illetve a magyarok által szép számban lakott megyék 1966–1985 közti népmozgalmi adatai alapján legfeljebb azt feltételezhetjük, hogy az erdélyi magyarság lassan átlag alá süllyedő születési arányszámaihoz az átlagot közelítő, esetleg kicsivel meg is haladó halálozási mutatók járultak. A magyarok természetes népmozgalmáról csupán negyedszázad múltán, az ország demográfiai viszonyainak válságosra fordultával kapunk első ízben újra hivatalos tájékoztatást: e szerint halálozásuk arányszáma 1992-ben országosan 14,8 ezrelékre nőtt, születéseiké pedig mindössze 9 ezreléket ért el.¹⁴ E riasztó jelzés ugyan hatásosan dokumentálja a népesedési átmenet nemzetiségi egyenlőtlenségének drámai kifejtését, ám ebből az évtizedekkel korábbi állapotokra vonatkozóan különösebben határozott következtetésre nem juthatunk.

Az egyes nemzetiségek természetes szaporulatára és annak összetevőire vonatkozó információk ötödfél évtizedes zárata miatt tényleges népességfejlődésük számaira kell hagyatkoznunk, amikor az etnikai erőviszonyok 1956–1992 közötti végletes változásait kívánjuk áttekinteni. A 7. táblázatban jól látható, hogy a magyar nemzetiségűek száma 1956 és 1977 között csupán 132,7 ezerrel nőtt, azaz az erdélyi magyarság e két évtized alatt összesen nem szaporodott annyit, mint azt megelőzően nyolc év során. Nem árt emlékeztetbe idézni azt sem, hogy az 1977. évi népszámlálási kötet, az eredeti felvételt durván meghamisító közlésében csupán 1651,3 ezer ma-

gyar „nemzetiségű és anyanyelvű” személyről adott számot, vagyis alig 93 ezerrel – az anyanyelv szerinti értékhez képest pedig mindössze 35 ezerrel – több magyar létezését ismerte el Erdélyben, mint amennyit ugyanott az 1956. évi népszámlálás huszonegy évvel korábban kimutatott. Az egymásnak ellentmondó zűrzavaros közlemények tükrében beigazolódni látszottak a román statisztikai szolgálat etnikai adatközléseivel kapcsolatban már korábban is felmerült kételyek, így nem csodálható, hogy ez idő tájt a legkülönbözőbb becslések kaptak lábra az erdélyi – és általában a romániai – magyarság lélekszámát illetően. Szakíróink e számot az általános népesedési trendek alapján, az egyházi kimutatásokat is figyelembe véve a nyolcvanas években – a nagyarányú kivándorlás, a menekülések, és a természetes fogyatkozás kezdete előtt – többnyire 2–2,2 millióban valószínűsítették.¹⁵

A valós tényekre kíváncsi nagyközönséget az 1992. évi népszámlálás állította újból „kész helyzet” elé, amikor a visszafogottabb várakozásokra is rációzva az előző népszámláláshoz képest a magyar nemzetiségűek lélekszámának komoly csökkenését állapította meg. A magyarok számának 87,1 ezer (országosan 89 ezer) fős visszaesésére kivándorlásuk csupán részbeni magyarázatot ad. Belügyi kimutatások szerint az előző népesség-számbavétel óta 63427 magyar nemzetiségű hagyta el legális úton Romániát. A két népszámlálás végeredményét, a természetes szaporulatot és a hivatalos kivándorlási statisztikát egybevetve az is kiderül, hogy Románia tényleges vándorlási vesztesége legalább másfélszerese volt a hivatalosan nyilvántartottnak.¹⁶ Ennek megfelelően bizonyára az országból véglegesen távozott (vagy éppen távollévő) magyarok száma is nagyobb az előbbinél: e szorzó alapján elérhette a 100 ezret. Ám még ez sem indokolja a magyar nemzetiségűek jelzett létszámhiányát, hiszen végleges vagy időleges elvándorlásuk veszteségeit jórészt ellensúlyoznia kellett természetes gyarapadásuknak. A bukaresti statisztikai szolgálat a természetes népmozgások és a migrációs tényezők figyelembevételével 1988 január 1-jén 1753,2 ezer főben állapította meg a romániai magyarok lélekszámát.¹⁷ Ha ezt a hivatalosan megállapított értéket az 1988–1991-ben kivándoroltak 40,3 ezres, illetve a számon nem tartott illegális emigráció vélhető további 35 ezres hiányával csökkentjük, még akkor is mintegy 1680 ezer magyart kellett volna az 1992. évi népszámlálásnak Romániában találnia. Az adatfelvétel azonban mindössze 1625 ezer magyar nemzetiségű román állampolgárt regisztrált. Bár a népesség természetes növekedését újabban Romániában is fogyás váltotta fel, és e fordulat a magyarok soraiban alighanem már valamivel korábban bekövetkezett, nem valószínű, hogy a romániai magyarság nyolcvanas évtized végéig „felhalmozott” népességi nyeresége a népszámlálásig eltelt pár esztendő alatt elenyészett volna. A romániai magyarok népszámlálási száma mindezeket figyelembe véve legkevesebb félszáz ezerrel kisebb a természetes és mechanikus népmozgások figyelembevételével az 1977. évi népszámlálás alapján számíthatónál. E hiány az előző népesség-számbavételtől eltérő bevallásoknak, azaz az asszimilációs (illetőleg reasszimilációs) elmozdulásoknak tulajdonítható; egyharmada valószínűleg a német, illetve a cigány, kétharmada pedig a román nemzetiségűek számát gyarapította.

A romániai magyarok száma a hivatalos közlések szerint a népszámlálás óta tovább csökkent. A csökkenés a népmozgalmi kimutatások alapján 53 ezer fő – aminek mindössze egyötöde a ki- és visszavándorlások különbözete, a fogyás túlnyomó része tehát a halálozások többletéből adódik –, így a romániai magyarság számát a bukaresti statisztikai szolgálat 1996. január 1-jén 1 millió 572 ezerben állapította meg.¹⁸

7. TÁBLÁZAT

Az összes népesség, valamint a románok és a magyarok tényleges népszaporodása, illetve fogyása (-) Erdélyben 1948–1992 között

Időszak	Összesen	Román		Magyar		
		Szám szerint	Évi átlagban ezer lélekre	Szám szerint	Évi átlagban ezer lélekre	
1948-1956	483766	339785	137008	10,0	10,8	11,0
1956-1966	503734	520951	39136	7,7	12,0	2,5
1966-1977	780674	644414	93610	10,2	12,2	5,3
1977-1992	223084	480296	-87125	1,9	5,9	-3,5

* Két népszámlálás között, az évtized végi közigazgatási beosztás szerint, 1948–1956 között anyanyelvi, 1956–1992 között nemzetiségi felvétel alapján.

JEGYZETEK

- 1 Vö. KOVÁCS Alajos: *Erdély népmozgalma vallásfelekezetek szerint az 1921–27. években*. Magyar Statisztikai Szemle. VII, 1929.
- 2 *Statistică emigrărilor din România. Ministerul de Interne, Direcțiunea administrației generale și statistici*. Monitorul oficial. Nr. 30. mai 1923, *Die Siebenbürgische Frage. Studien aus der Vergangenheit und Gegenwart Siebenbürgens*. Redigiert von Emerich Lukinich. Budapest, 1940, Hornyánszky. 223. p.
- 3 RÓNAI András: *Magyarok elterjedése a Földön*. Földrajzi Közlemények. LXI, 1938. 4–5. sz. 97. p., Uő.: *Erdély népességi viszonyai*. Magyar Statisztikai Szemle. XVIII, 1939. 4. sz. 351. p., SCHNELLER Károly: *Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben*. Klny. a Társadalomtudományból. Budapest, 1940. 492. p.
- 4 Itt és a továbbiakban a román statisztikai közleményekben használatos „történelmi országrészek” szerinti tagolásban. *Körös-Máramarosvidék*: Arad, Bihar, Szatmár és Máramaros megye; *Bánság*: Temes-Torontál és Krassó-Szörény megye; *Erdély*: a Királyhágóntúl tizenöt megyéje és Szilágy megye.
- 5 *A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint*. Magyar Statisztikai Szemle. XXII, 1944. 9–12. sz. 410. p.
- 6 STARK Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztése*. Budapest, 1989, MTA Történettudományi Intézet. 72., 74. p.
- 7 Az adatokat a román belügyminisztérium levéltári dokumentumai és korabeli sajtóforrás alapján közli: *Teroarea Horthysto-fascistă în Nord-vestul României septembrie 1940 – octombrie 1944*. Coord. Mihai Fătu, Mircea Mușat. București, 1985, Editura Politică. 143. p.
- 8 SEMLYÉN István: *Demográfiai viselkedés – népesedési politika. 6. r.* A Hét. XIII, 1982. 36. sz. 9. p., *Erdély története. 3. köt. Erdély története 1830-tól napjainkig*. Szerk. Szász Zoltán. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó. 1757. p.
- 9 ILLYÉS Elemér: *Nationale Minderheiten in Rumänien Siebenbürgen im Wandel*. Wien, 1981, Wilhelm Braumüller. 28–29. p.
- 10 STARK Tamás: i. m. 73. p.
- 11 A korábbi közigazgatási beosztás szerint átszámított 1956. évi adatok forrása SEBŐK László *Erdélyi történeti-statisztikai helységnévtára*. Számítógépes adatbázis. Budapest, Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat.
- 12 *Anuarul demografic al Republicii Socialiste România*. București, 1967, Direcția Centrală de Statistică. 53. p.
- 13 SEMLYÉN István: *Országos és nemzetiségi népességgyarapodás*. Korunk évkönyv 1980. Kolozsvár-Napoca, 1980. 49. p.
- 14 GHETĂU, Vasile: *De ce scade populația maghiară?* Adevărul. 22 septembrie 1993.

- 15 DÁVID Zoltán: *Magyarok – határaink mentén*. *Mozgó Világ*. VIII, 1982. 7. sz. 50. p., NYÁRÁDY R. Károly: *Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra*. [1983.] Erdély etnikai arculatának változása. Budapest, 1996, Teleki László Alapítvány. 33. p., R. SÜLE Andrea: *Tények és következtetések a II. világháború utáni romániai népszámlálások adatai alapján*. *Magyarságkutatás*. A Magyarságkutató Intézet évkönyve 1988. Főszerk. Juhász Gyula. Budapest, 1988. 140. p., ANTAL G. László: *A magyarság helyzete Romániában*. *Limes*. 1989. 1. sz. 134. p., KOCSIS Károly: *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd országokban*. Budapest, 1990, TIT Bp. Szervezete. 43 p., KLINGER András: *Erdély népessége anyanyelvi összetételének alakulása*. *Statisztikai Szemle*. LXIX, 1991. 10. sz. 822. p., SEBŐK László: *A romániai magyarok száma a népszámlálások és az egyéb statisztikák szerint*. *Századok*. CXXVI, 1992. 3–4. sz. 395. p.
- 16 Lásd a következő tanulmány 32. és 35. sz. jegyzeteit.
- 17 Románia Külügyminisztériuma: *Fehér könyv a romániai nemzeti, nyelvi vagy vallási kisebbségekhez tartozó személyek jogairól [1.] Romániai Magyar Szó*. 1991. július 4. 2.p.
- 18 GHEȚĂU, Vasile: *Prețul veșnici tranziții: 7 ani de declin demografic*. Adevărul. 25 martie 1997. 3. p.

Városodás, vándorlás, nemzetiség

Adatok és szempontok az erdélyi városi térségek etnikai
arculatváltásának vizsgálatához

Az *urbanizáció* kettős értelmű fogalom. Egyrészt azt jelenti, hogy a népesség mind nagyobb száma és hányada tömörül a városokban. Ez a – számszerűen könnyen megragadható jelenség – a városodás. Ugyanakkor e fogalomban kifejezésre jut az is, hogy a városi civilizáció és életforma fokozatosan általános lesz az egész településhálózatban, vagyis a falusi és városi társadalom egységesül. Ez a folyamat a *városiasodás*.¹ Az urbanizáció a maga teljességében csak sokoldalú megközelítéssel (a településföldrajz, statisztika- és népesedéstudomány mellett a politika- és gazdaságtörténet, szociológia, antropológia, szociálpszichológia eszközeinek segítségével) vizsgálható, írásunk – mely a közelmúlt romániai, közelebbről *erdélyi* városnövekedésének száma- it kívánja az etnikai viszonyok alakulásával összefüggésben láttatni – az urbanizáció-
ónak csupán a mennyiségi oldalával, a városodással foglalkozik.²

A népesség területi koncentrációját kísérő etnodemográfiai folyamatok közül Erdélyben a városok fokozódó (el)románosodása a legszembe-ütőbb. Ez – a térség geopolitikai helyzetéből adódóan bizonyos helyeken és bizonyos mértékig természet- szerű – folyamat az utóbbi évtizedekben minden korábbit felülmúló, s szükségszerű- nek már egyáltalán nem tekinthető lendületet vett. A túlhajszolt iparfejlesztésen ala- puló urbanizáció során, mely a helyi megélhetési lehetőségeiktől megfosztott falusi- ak millióit vonzotta (vagy kényszerítette) városi központokba, város és vidéke nyelvterületen belüli természetes kapcsolódását – a nemzeti homogenizálás és az erőltetett asszimiláció politikájával párosulva – ott is figyelmen kívül hagyták, ahol ennek tekintetbe vételére lehetőség nyílt volna. Mindez a századunk folyamán többször is megbolygatott, de az ötvenes évekig inkább csak hagyományos törésvo- nalai mentén fellazult etnikai erőviszonyok végletes átrendeződéséhez vezetett Erdély nagy részében. E változásokban közrejátszott, hogy Románia mai városhálózata – A. Gergely András szavaival élve – gyakorlatilag egész országrészek átszervezése és mozgósítása árán jött létre, vagyis nem kis részben távoli vidékek közötti népvándor- lás eredménye. Egyes erdélyi mikrorégiók nemzetiségi egyensúlyának felbomlásához tehát közvetve vagy közvetlenül a Kárpátokon túlról Erdélybe irányuló betelepedés is hozzájárult.

E népesedési metamorfózist – miként arra a tanulmány címe is utal – három egy- mással érintkező jelenségkör összefüggésében kívánjuk nyomon követni. Először a városok és a városi népesség gyarapodását jelző főbb számadatokat mutatjuk be. Majd e gyarapodás forrásait tanulmányozva a városnövekedésben döntő szerepet ját- szó vándormozgalmakat vesszük számba. Mindezek kapcsán megkíséreljük feltárni az országrészeket is átfogó migráció hatását az etnikai viszonyok alakulásában. Ahol lehetett, e folyamatokat a századelőig visszapillantva szemléltetjük, elsősorban azon- ban az utóbbi évtizedek számadatainak áttekintésére vállalkoztunk.³

A jelenségegyüttes vizsgálatának főbb forrásait a bukaresti statisztikai hivatal nép- számlálási és népmozgalmi közleményeiben találjuk. Közülük az 1948 után nyilván- nosságra hozott számsorok csak részleges információkat nyújtanak. Ez időponttól

---

Megjelent előbb a Regio 1991. 4. számában, majd jelentősen bővítve és módosítva: Erdélyi Szemle. 1994. 5–6. sz. 156–197. p. Egyes részeiben átszerkesztett, javított változat.

ugyanis a természetes szaporulat a statisztikai évkönyvekben csupán összevont formában, valamennyi város együttes adataként jelenik meg, ezért az egyes városok természetes és tényleges szaporulatát nem vethetjük egybe. Az összevont adatok megyenkénti (illetőleg tartományonkénti) részletezése is csak 1956-tól ismert, sőt ilyen formában való közlésük 1966–1972, illetve 1985–1989 között is szünetelt, így a jelzett időpontokban országrészek szerinti bontásuk sem lehetséges. Zavaró tényező továbbá a statisztikai nyilvántartás kritériumainak gyakori váltakozása. A számok 1981-ig az úgynevezett „városi környezet” (mediul urban) elasztikusan értelmezett fogalomkörére vonatkoznak, s csupán ettől az időponttól választhatók külön a – legalábbis közigazgatási értelemben – hagyományosan városnak tekinthető településgyűttesek adatai. Nem azonos az adott helységben *illetősséggel* bírók (populația cu domiciliul), vagyis a tulajdonképpeni állandó népesség, valamint a *ténylegesen ott élők* (populația stabilă), azaz a lakónépesség száma sem. Az utóbbi szám az ideiglenes tartózkodási engedéllyel – de állandó jelleggel – ott lakó, ám más helységbeli illetőségeket is magában foglalja, de hiányoznak belőle a huzamosabb időn át távol élő helybeli illetőségek. A két szám különbsége az utóbbi két évtizedben növekedett meg. Eltérésük a jelenlévő népesség javára különösen az úgynevezett zárt városokban, vagyis ott szembeötlő, ahol a letelepedés külön engedélyhez volt kötve. A statisztikai évkönyvek 1979–1991 között a népességszámot mindkét szempont szerint részletezték. Ez időből idézett lélekszám-adataink – az 1977. és 1992. évi népszámlálási publikációkhoz igazodva – a ténylegesen ott élő (lakó-) népességre vonatkoznak. Végül meg kell említenünk, hogy a tényleges és természetes szaporulat különbözete sem volt mindig pontosan kimutatható. A statisztikai évkönyvek ugyanis a természetes szaporulatot *naptári évre* vonatkozóan teszik közzé, míg a két népszámlálás között a természetes szaporulat, valamint a külső és belső vándorlások figyelembevétel megállapított népességet a népmozgalmi mutatószámok kiszámításához szükséges *évközepi* népességgként adják meg. A két népszámlálás közé eső vizsgálati időszakok utolsó éveit az évközepi népességszámmal zártuk, s az adott évre vonatkozóan a természetes szaporodás felét vettük alapul. Ezáltal – tekintettel a természetes szaporulat kisebb arányára a városok számszerű növekedésében – az adatorzulás minimálisra szorítható, bár teljesen így sem küszöbölhető ki, mivel az egyes hónapok természetes szaporodása is eltérhet egymástól.

A VÁROSI NÉPESSÉG FOGALMA A ROMÁN TELEPÜLÉSSTATISZTIKÁBAN

Az urbanizációs jelenségeket taglaló román statisztikai irodalomban a *városi és vidéki (falusi) népesség* (populația urbană și rurală), illetőleg a *városi és vidéki (falusi) környezet* (mediul urban și rural) kifejezések váltakoznak egymással. E terminológia pontos értelmezéséhez elengedhetetlen a román közigazgatás néhány sajátosságának az ismerete.

A román közigazgatásban kezdetben az összes lakott hely gyűjtőneve a község (comună) volt, és ezeknek két csoportját különböztették meg: a *vidéki és városi községeket* (comune rurale și urbane). A vidéki községek vagy egyetlen faluból álltak, ha az a községi közigazgatási terhek viselésére egymagában képes volt, vagy pedig több falut egyesítettek, ha azok e terhek viselésére külön-külön képtelenek voltak. (Ez a megkülönböztetés a régi magyar közigazgatási jog kis és nagy községeire emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy a magyar körjegyzőségek kis községeitől eltérően a román

falunak nem volt saját tanácsa, előjárósága, bírója, azaz külön községi szervezete.) A vidéki községek csoportjából külön kell választanunk az úgynevezett elővárosi vagy *városkörnyéki községeket* (comuna suburbană), melyek építészeti, közegészségügyi és rendészeti szempontból alá voltak rendelve annak a városnak, amelyhez tartoztak.⁴ A korabeli (1930, 1941 és 1948. évi) román népszámlálások a városkörnyéki községek adatait a föléjük rendelt városok adatai között tartották nyilván.

Románia 1950-ben végrehajtott területi átszervezése szakított a hagyományos közigazgatási beosztással. Az erről rendelkező törvényt több ízben is módosították, s ennek során 1956-ban egy új községi települési kategória jelent meg: az úgynevezett *városi jellegű település* (localitatea asimilată urbanului). A városi jellegű településeknek három fajtáját különböztették meg: a) munkásközpontokat (centre muncitorești), amelyekben a foglalkoztatott népességnek több mint a fele nem-mezőgazdasági dolgozó volt; b) gyógyfürdő- és üdülőhelyeket (stațiuni balneo-climaterice), ezekben az ott üdülők aránya az állandó népességnek legalább a felét elérte; c) és azokat a településeket, melyek hatalmas városi központok 10 kilométeren belüli vonzáskörzetében voltak találhatóak (localități aflate în zona de influență). Ezeket az (egy vagy több faluból álló) település-együtteseket a távlati gazdaság- és területfejlesztési tervek városi szerepkörre jelölték ki.⁵ Számukat 1966-ban egy rövid életű minisztertanácsi határozat jelentősen megnövelte. Státusuk lényegében változatlan maradt, vagyis e településeket továbbra is városi környezetbe sorolt községekként (comunele incluse în mediul urban) tartották számon.

Az ötvenes-hatvanas évek területi-közigazgatási változásai magukat a városi településeket sem hagyták érintetlenül. A rendelkezések értelmében ugyanis a város a tényleges városi központon kívül egyéb, a várost alkotó (többnyire falusias) településeket is magában foglalt. A közigazgatási jog ily módon a szuburbanizációs folyamatok egy részét a városhatárok mögé terelte, ezáltal is oldva a hagyományos városfogalmat.

Az 1968. évi közigazgatási reform – a történelmi megyéket csak részben újjáélesztve – visszatért a megyerendszerhez. A rajonok (illetőleg a korábbi járások) kiiktatásával kétszintes igazgatási rendszert alakítottak ki, melyben a községeket közvetlenül a megye alá rendelték. A városok számát jelentősen megnövelték, a várost alkotó települések mellett pedig további helységeket, úgynevezett „városhoz tartozó falvakat” helyeztek közvetlenül városi igazgatás alá. Az új rendszerben a megszűnt (többségükben várossá előléptetett) „városi jellegű települések” helyét a városi alárendeltségű községek foglalták el. Ez utóbbiak kijelölésének a kritériuma a következő volt: a település (vagy település-együttes) ipari jellegű város mellett helyezkedjen el, attól ne legyen tíz kilométernél távolabb és aktív lakossága legalább ötven százalékának a megélhetési forrása a városban működő nem mezőgazdasági egységekben végzett munkából származzon. A városi alárendeltségű község fő feladata így lényegében a „szálláshely” biztosítása lett. E közigazgatási típus közbülső állomást képviselt a városiasodás útján, mely folyamat végső célja az volt, hogy a település egyesüljön a várossal, melynek alárendelték.⁶ A városkörnyékiség kritériumának kihangsúlyozása a szuburbanizációs folyamatok felerősödésével függ össze; e kötődés a települési típus hivatalos megnevezésében is kifejezésre jut (visszatértek a román közigazgatásban hagyományosnak számító comuna suburbană elnevezéshez). E fogalom tartalmát talán az – egyes romániai magyar szakírók szóhasználata nyomán meghonosított – *peremközség* kifejezés adja vissza a legszemléletesebben.

E rövid történeti áttekintés összegzéseként megállapítható, hogy a település-föld-

rajzi értelemben vett város – falu és a közigazgatásban használatos – a román településstatisztika által is adaptált – város – község fogalma nem azonos. A közigazgatási értelemben vett település többnyire település-együttest jelent, egy központtal és az annak alárendelt helységekkkel. *Falusi jellegű település minden igazgatási egységben található*, vagyis nem csupán a községekben és peremközségekben, hanem az agglomerációs övezetekre kiterjeszkedő városokban is.

Az eddigiekből következően a román településstatisztika adataiban a falusi lakosság kifejezés kizárólag a *vidéki községek* falvaiban élőket jelenti. Külön problémát jelentenek a bizonytalan státusú – hol városnak-várostartozéknak, hol falunak, hol meg önálló egységnek tekintett – városi jellegű települések, illetve peremközségek, mivel a román statisztikai szolgálat népmozgalmi adatsorai egészen a nyolcvanas évek elejéig e közigazgatási egységek lakóit is – „városi környezetben” élőként – többnyire a *városi lakosság közé számították*. Ezzel az eljárással még a metodológiai szempontok megváltozása óta megjelent publikációkban is találkozhatunk.⁷ E helységek (a továbbiakban egységes szóhasználattal élve: peremtelepülések) városi környezetbe történt besorolása az erőltetett városfejlesztés prekoncepcióit tükrözte, hiszen java részük nem felelt meg az általánosan elfogadott városi kritériumoknak (ez a megállapítás egyébként nem egy, a városi rangot akkoriban elnyert településre is érvényes). E települési típus megítélése később változott (1981-ben bizonyos közigazgatási módosításokkal párhuzamosan külön egységgé szervezték, napjainkra pedig ismét községgé minősítették vissza őket), adataik azonban utólag nem mindig választhatók külön a városi népmozgalom összesített számsoraiból.

A VÁROSODÁS ORSZÁGOS ADATAI

A városok (illetőleg városi jellegű települések) számának és népességének gyarapodásáról, valamint a városi népességnek az összes népességhez viszonyított arányáról az 1. táblázat nyújt áttekintést.⁸

1. TÁBLÁZAT

A városnövekedés számai Romániában 1910/1912–1992 között

Év	Városi környezetben élők összesen	%	A városok száma	A városok lélekszáma	%	A peremtelepülések száma	A peremtelepülések lélekszáma	%	A városi lélekszám évi átlagos gyarapodási üteme*
1910/1912	2065020	16,2	118	2065020	16,2	–	–	–	–
1930	3051253	21,4	142	2865027	20,1	98	186226	1,3	2,19
1941	3806615	23,6	147	3512909	21,8	67	293706	1,8	2,18
1948	3713139	23,4	153	3486995	22,0	36	226144	1,4	-0,36
1956	5474264	31,3	171	4746672	27,1	183	727592	4,2	3,10
1966	7305714	38,2	183	6220089	32,6	238	1085625	5,6	2,72
1977	10239345	47,5	236	9395729	43,6	147	843616	3,9	3,90
1985	12061695	53,1	237	11370092	50,0	135	691603	3,1	2,03
1992	12391819	54,3	260	12391819	54,3	–	–	–	1,33

* A tényleges városoké, az előző időponttól, az időszak közepi – átlagos – lélekszámhoz viszonyítva, százalékban. A városi népesség adatai 1930-ban, 1941-ben és 1948-ban a peremközségekkel együtt számítva.

Források: Magyar Statisztikai Közlemények, Új sor. 42. köt. (1912): 280–455., Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930. Vol. 2. (1938): 2–519., Recensământul general al României din 1941 6 aprilie (1944): 1–300., Az 1941. évi népszámlálás (1947): 498–642., Golopentia, A.–Georgescu, D. (1948): 11., 37–41., Measnicov, I. (1968, 1969): táblamelléklet, Geografia României. Vol. 2. (1984): 29., Anuarul statistic (1986): 14–15., Recensământul populației și locuințelor din 7 inuarie 1992. Vol. 1. (1994): 5–9.

A Románia mai területén élők száma 1910/1912 és 1992 között 78,7 százalékkal, több mint *tízmillió* fővel lett több. A táblázat alapján megállapítható, hogy e növekmény lényegében *a városok lélekszámát gyarapította*. Az összlakosságból 1910-ben még csupán 16,2 százalékkal részesedő városi népesség számaránya 1985-ben elérte az 50 százalékot, sőt a tágabb értelemben vett városi környezetben élőké túl is haladta azt. A pusztá számadatokat tekintve tehát Románia – mint arra, a ceaușescui aranykort akaratlanul is apologizálva, a korabeli szakmai közlemények nem egyszer hivatkoztak – az „urbánus országok” sorába lépett, lakossága „városiasodott nemzetté” vált.

A tényleges városok lakosságának évi átlagos növekedési üteme 1948–1956 és 1966–1977 között volt a legszembetűnőbb (3,10, illetve 3,90%), de a többi időszakhoz viszonyítva az 1956-1966 közötti évi 2,72 százalékos növekedési arányszám is magasnak tekinthető. A jelzett időszakokban a városi népesség gyarapodásának két legfontosabb forrása: a gyorsított ütemben fejlesztett ipari és igazgatási központok felé irányuló vándormozgalom, vagyis *a falusi lakosság városokba áramlása*, valamint *falusi települések városokká nyilvánítása*, illetőleg városokhoz csatolása volt.

E tényezők népességnövelő hatása a tényleges gyarapodás és a természetes szaporulat különbségében mutatható ki. Az egyes időszakok erre vonatkozó értékeit a 2. táblázat gyűjti egybe.

2. TÁBLÁZAT

A városi népesség gyarapodásának forrásai Romániában 1931-1992 között^a

Időszak	Tényleges	Természetes	Vándorlási különbözet Közigazgatási változások ^b	
	népszaporodás vagy fogyás (-)			
1931–1941	755362	72320	650000	33000
1941–1948	-93476	...	...	...
1948–1956	1033533	132500	675000	226037
1956–1966	1473417	342500	982300	148623
1966–1972	1556700	...	...	523798
1972–1977	1618940	405000	1213940	–
1977–1981	1089167 ^c	456000	633200	–
1981–1985	885196 ^c	312064	565723	7409 ^d
1985–1989	941711 ^c	...	...	244653 ^d
1989–1991	80016	130602	-50586	–

Kurzív szedés: becslült érték.

^a A tényleges városoké. A városi népesség adatai 1930-ban, 1941-ben és 1948-ban a peremközségekkel együtt, a tényleges gyarapodás a népszámlálási időpontok között, a természetes szaporulat naptári évekre számítva. 1966–1991 között a népszámlálások közti időszakhatárok évközepe népességszámának és az adott évben a természetes szaporulat felének az alapul vételével.

^b A városá nyilvánított, illetve a városokhoz került, vagy elcsatolt települések lélekszáma az időszak kezdetén.

^c Az 1977. évi népszámlálásból kiindulva számított hivatalos adatok alapján, az illegális kivándorlást figyelmen kívül hagyva.

^d Az újonnan létesített városok időszak végi lélekszáma.

Források: Ua. mint az 1. táblázatban, továbbá lásd a 9–15. sz. jegyzetekben.

A tényleges és természetes gyarapodás különbözete már 1931–1941 között is – ekkor a városokban és peremközségekben élők 755362 fős növekedéséhez a természetes népmozgalom mindössze 72320 fővel járult hozzá⁹ – igen magas, 683042 volt. Ebből a vándorlási többlet kb. 650 ezer főt tett ki (86,0%).¹⁰ Megjegyzendő, hogy a városba költözők – 328,6 ezer fővel – fele részben Bukarest lélekszámát gyarapították; a rendkívüli körülményeknek is köszönhetően, hiszen tömegük, akárcsak a háború küszöbén álló, megcsonkult Románia több más városában, a mozgósított katonaságot, illetőleg az időlegesen elhelyezett menekülteket is magában foglalta.

A világegést követően, 1948 és 1956 között a migrációs hozadék nagyjából megegyezett a háború előttivel. A városokban és a peremtelepüléseken élők száma 1761125-tel lett több; e gyarapodásból a természetes szaporulat 295 ezer lélekre tehető.¹¹ Az 1466 ezer főnyi különbözethez (83,4%) jelentős mértékben járultak hozzá a közigazgatási változások. A városi jellegűnek nyilvánított falusias településeket leszámítva az 1956-ban létezett városok lélekszámának növekedése a megelőző nyolc év során csupán 807496 volt, amiből a bevándorlás 675 ezer főnyire (83,6%) becsülhető. (Ez a két népszámlálás között összesen 1033353 fős városi növekménynek a 65,3 százaléka. Az új városalakulások részesedése 21,9, a természetes szaporulaté mindössze 12,8 százalék.) A faluról városba telepedőknek ekkor csupán kb. egyötöde áramlott a fővárosba.¹²

1956–1966 között a városi környezetben élők száma 1831450-nel lett több. A gyarapodásból a természetes szaporulat 413 ezer fő,¹³ tehát az összlakosság növekményének több mint háromnegyede (1418 ezer fő, azaz 77,4%) a vándormozgalmaknak és az új városok létrejöttének köszönhető. A növekedés a peremtelepülések nélkül 1473417, a friss városok nélkül pedig 1324794 lélek, amiből a természetes szaporulat 342,5 ezer¹⁴ (25,9%), a bevándorlás 982,3 ezer főnyi (74,1%). (Bukarest migrációs gyarapodása 150 ezer lélek.)

Az 1966. és 1977. évi népszámlálás közt eltelt 10,8 év 2933631 főnyi városnövekedéséből (a peremtelepülésekkel együtt) a természetes szaporulat 34,2 százalékot tett ki, míg a faluról városba költözködés 60,5 százalékban, az adminisztratív intézkedések 5,3 százalékban éreztették hatásukat.¹⁵

E periódusból az 1977. évi népszámlálást megelőző négy és fél esztendő – azonos közigazgatási területre vonatkozó – adatai közvetlenül is összehasonlíthatók. A városok és peremközségek lélekszáma 1972. július 1. és 1977. január 5. között 1648779-cel gyarapodott, amiből a természetes szaporulat részesedése 423998 fő volt. A vándorlási különbözet (1224781) aránya ezúttal igen magas, 74,3 százalék. (Mint a 2. táblázatból kitűnik, lényegében hasonló arányokat kapnánk, ha a számokat a tényleges városokra vonatkoztatva próbálnánk megbecsülni.)

A főváros migrációs növekedése a 1966 és 1977 között 383084 lélek volt, s ebből 284507 az utolsó négy és fél évre esett. A hatvanas-hetvenes évek átlagait a román statisztikusok a háború utáni időszak egészére általánosíthatónak tartják: véleményük szerint a városok migrációs gyarapodása és természetes szaporulata összességében véve 2:1 arányban viszonyult egymáshoz.¹⁶

A hetvenes évek végén *a faluról városba költözés üteme némileg mérséklődött*. 1977. január 5. és 1981. július 1. között a városi környezetben élők száma 954348-cal, pontosabban – a közben megszűnt 12 peremközség nélkül – 1089 ezerrel nőtt. Ebből a természetes szaporulat 472 ezer, a vándorlási különbözet 617 ezer fő, ez utóbbi részesedése tehát csak 56,6 százalék. A csökkenés a municípiumok és városok adataira szorítkozva is – lélekszámuk növekedése 1089167, míg a beköltözés 633,2 ezer főnyi (58,1%) – jól érzékelhető. Noha a következő négy év a falu-város irányú mozgás időleges élénkülését hozta (a vándorlási többlet ekkor közel 64%), az extenzív iparfejlődés lefékeződése, a falu népesség-kibocsátó erejének gyengülése, a városhálózat kiegyenlítődése és a városok befogadóképességének telítődése a városba áramlás addigi ütemének visszaesését vonta maga után.¹⁷

A nyolcvanas években – a vándormozgalmak utóhatásaként – *erősödött a városok belső reprodukciós képessége*. A megváltozott környezet ugyanis késleltetve éreztette születésszám-mérséklő hatását; a vándormozgalmak előtt nyitott kis- és középváro-

sokban – sőt még a jelentékeny autochton népességgel bíró, s bizonyos fokig „zárt” nagyvárosokban is – jó ideig az újonnan jöttek magasabb termékenysége dominált.¹⁸ A népmozgalmi adatok tanúsága szerint az utolsó másfél évtizedben a városokban az élveszületések aránya fokozatosan az országos átlag fölé emelkedett. A viszonylag magas születésszám – s az országos átlagnál jóval kedvezőbb halálozási arányszám – eredményeként a *természetes szaporulat belső tartalékai* ellensúlyozni tudták a migrációs források apadását, és egyre jelentősebb mértékben járultak hozzá a városi népesség növekedéséhez. (Az már más kérdés – s ennek jelei láthatók –, hogy idővel a városnak ez a demográfiai előnye nemcsak elenyészik, hanem a világirányzatnak megfelelően valószínűleg a visszájára is fordul majd.)

A romániai „városrobbanás” kezdetekor a városodottság szintje viszonylag alacsony volt. A szembevetendő népességnövekedéshez tehát a nagyarányú földrajzi mobilitás mellett – különösen az 1956. és 1977. évi népszámlálásokat megelőzően – a várossá nyilvánítások is hozzájárultak. 1910/1912 és 1985 között a városok száma gyakorlatilag megduplázódott, az átlagos városnagyság pedig – a városok közvetlen szomszédságában lévő falvak bekebelezése révén – több mint a kétszeresére nőtt.¹⁹ A „városcsinálás” folyamata 1968-ban tetőződött (ekkor egyidejűleg 49 helység kapott városi rangot és összesen 594 falusi település került a városok közigazgatási határain belülre),²⁰ majd a nyolcvanas évek végén – a falurendezési program részeként – egy újabb városiasítási hullámnak lehettünk tanúi.

Az 1910/1912 óta létesült városok lakóinak száma 1992-ben 2218996 volt (ez a városi népesség 10326799 fős gyarapodásának 21,5 százaléka), s ha az eltelt nyolc év során megszakítatlanul városi státust élvező települések területgyarapodását is figyelembe vesszük, akkor ez a szám akár a két és félmilliót is elérheti. Összességében nem túlzás tehát azt állítani, hogy az 1910/1912–1992 közötti urbanizációs népességgyarapodásnak legalább egynegyede a *közigazgatási változásoknak köszönhető*.

A VÁROSODÁS ERDÉLYI ADATAI

A régió városnövekedésének főbb adatait – a Kárpátokon túli országrész megfelelő számaival egybevetve – a 3. táblázat foglalja össze.

3. TÁBLÁZAT

A városnövekedés a két nagy országrészben 1900–1992 (a Kárpátokon túl 1912–1992) között

Év	Városi környezetben élők összesen	%	A városok száma	A városok lélekszáma	%	A peremtelepülések száma	A peremtelepülések lélekszáma	%	A városi lélekszám évi átlagos gyarapodási üteme
a) A Kárpátokon túl									
1912	1382459	18,4	77	1382459	18,4	–	–	–	–
1930	2087835	23,9	93	1911928	21,9	90	175907	2,0	2,31
1941	2652971	26,0	97	2367014	23,2	62	285957	2,8	2,36
1948	2594235	25,6	101	2374212	23,5	31	220023	2,2	-0,33
1956	3319211	29,4	92	2992828	26,6	78	316383	2,8	1,79
1966	4392512	35,5	93	3840720	31,0	122	551792	4,5	2,51
1977	6471635	46,0	124	5837078	41,5	99	634557	4,5	3,95
1985	7564489	51,1	125	7071141	47,8	87	493348	3,3	2,28
1992	7962122	52,8	142	7962122	52,8	–	–	–	1,84

b) Erdélyben									
1900	557911	11,4	38	557911	11,4	–	–	–	–
1910	682561	13,0	41	682561	13,0	–	–	–	2,01
1920	721546	14,1	40	721546	14,1	–	–	–	0,55
1930	963418	17,4	49	953099	17,2	8	10319	0,2	2,93
1941	1153644	19,5	50	1145895	19,4	5	7749	0,1	1,77
1948	1118904	19,4	52	1112783	19,3	5	6121	0,1	-0,45
1956	2165053	34,7	79	1753844	28,1	105	411209	6,6	5,74
1966	2913202	43,2	90	2379369	35,3	116	533833	7,9	3,04
1977	3767710	50,2	112	3558651	47,4	48	209059	2,8	3,84
1985	4497206	56,8	112	4298951	54,3	48	198255	2,5	2,01
1992	4429697	57,4	118	4429697	57,4	–	–	–	0,46

* A tényleges városoké, az előző időponttól, az időszak közepi – átlagos – lélekszámhoz viszonyítva, százalékban. A városi népesség adatai 1930-ban, 1941-ben és 1948-ban a peremközségekkel együtt számítva.

Megjegyzés: A mindenkori közigazgatási határok között.

Források: Ua., mint az 1. táblázatban, továbbá Martınovici, C. – Istrati, N. (1921): Dicționarul comunelor, Recensământul populației din 21 februarie 1956. Vol. 1. (1960): 17–158., Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966 (1968) [Erdély tartományonkénti kötetek], Recensământul populației și locuințelor din 5 ianuarie 1977. Vol. 1. (1980): 7–8., Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Vol. 1. (1994): 1.

Az ország 1910/1912 és 1992 közötti népességnövekedésének kevesebb mint egy-negyede jutott Erdély területére. Míg a Kárpátokon túli országrészek lakossága megkétszereződött, Erdélyé alig másfélszeresére nőtt. Így e régióknak az ország összlakosságából való részesedése 41,2 százalékról 33,9 százalékra esett vissza.

Az erdélyi népességnövekedés elmaradása elsősorban az 1948 előtti – két háborút és többszöri hatalomváltást magában foglaló – periódusra vezethető vissza. A második világháborút követően a növekedés üteme felgyorsult, 1956–1977 között megközelítette az ország (és 1966–1977 között elhagyta a Kárpátokon túli területek Bukarest nélkül számított) átlagát, 1977–1985 között pedig mind az ország, mind a Kárpátokon túli területek átlaga fölé emelkedett.

A városnövekedés számait – melyek az 1920. évi erdélyi összeírásnak köszönhetően az első főhatalomváltás korszakfordulója szerint is tagolhatók – érdemes a század-elővel kezdődően áttekintenünk.

Erdélyben a városodás a regáti urbanizáció akkori ütemét messze meghaladóan már a század első évtizedében dinamikusnak mondható. Míg 1899–1912 között az Ókirályságbeli városi népesség éves átlagban mindössze 1,28 százalékkal gyarapodott,²¹ Erdélyben ez a ráta – 1900–1910 között – 2,01 százalék volt.

Az első világháborút követően a Kárpátokon túli városfejlődés ritmusa is felgyorsult. Azt ugyan nem tudjuk, hogy pontosan mennyi lehetett a regáti városlakók száma közvetlenül a háború után, de feltehetően – Erdélyhez hasonlóan – nem volt kevesebb, mint az ország hadbalépése előtt. Az urbánus népesség regáti növekedésének évi átlaga még a háborús évtized közepén számított értékhez viszonyítva is elérte a 2,6 százalékot, vagyis csaknem megegyezett az erdélyi középértékkel, a harmincas években pedig jelentősen túlhaladta azt. (Igaz, e két évtizedben a regáti népesség-koncentráció legfontosabb színtere még a főváros volt.)²²

Ezt követően az új román államalakulatba tagozódott országrész és a Kárpátokon túli vidékek városodása közti fáziseltolódás ismét Erdély javára billentette a mérleget. Ez a jelenség különösen az 1948–1956 közötti periódusban szembetűnő, amikor az erdélyi városnövekedés ritmusa többszörösen felülmúlta a Kárpátokon túli országrészekét s majd csak a nyolcvanas évtizedben süllyedt ismét az országos fejlődés

szintjére. Így némi különbség még az elmúlt négy és fél évtized összesített adataiban is kimutatható: míg a Kárpátokon túli városok népességének száma 1948 és 1992 között 3,3-szorosára (Bukarest nélkül számítva 3,8-szorosára) nőtt, az erdélyi városoké ugyanez idő alatt a négyszeresére emelkedett.

Az urbanizációs népességtartalék mozgósítása a 4. táblázatban foglaltak szerint alakult.

4. TÁBLÁZAT

A városi népesség gyarapodásának forrásai a két nagy országrészben 1901-1992 (a Kárpátokon túl 1931–1992) között^a

Időszak	Tényleges népszaporodás vagy fogyás (-)	Természetes	Vándorlási különbözet	Közigazgatási változások ^b
a) A Kárpátokon túl				
1931–1941	565136	65040	482000	18100
1941–1948	-58736	...	...	...
1948–1956	398593	...	...	-17033
1956–1966	847892	205730	631040	11129
1966–1972	933375	...	...	283242
1972–1977	1062983	255000	808000	-
1977–1981	664874 ^c	290960	373950	-
1981–1985	569189 ^c	196669	365111	7409 ^d
1985–1989	672113 ^c	...	...	185469 ^d
1989–1991	218868	82066	136802	-
b) Erdélyben				
1901–1910	124650	21437	80172	23041
1911–1920	38985	-12480 ^e	55600 ^f	-4138
1921–1930	241872	18935	132253	90684
1931–1941	190226	7280 ^g	167992	14954
1941–1948	-34740	...	...	-1839
1948–1956	634940	...	...	243070
1956–1966	625525	136770	351260	137494
1966–1972	623325	...	...	240556
1972–1977	555957	150000	405950	-
1977–1981	424293 ^c	165040	259250	-
1981–1985	316007 ^c	115395	200612	-
1985–1989	269598 ^c	...	...	59184 ^d
1989–1991	-138852	48536	-187388	-

Kurzív szedés: becstilt érték.

^a A tényleges városoké. A városi népesség adatai 1930-ban, 1941-ben és 1948-ban a peremközségekkel együtt, a tényleges gyarapodás a népszámlálási időpontok között, a természetes szaporulat naptári évekre számítva. 1966–1991 között a népszámlálások közti időszakhatárok évközépi népességszámának és az adott évben a természetes szaporulat felének az alapul vételével.

^b A városossá nyilvánított, illetve a városokhoz került, vagy elcsatolt települések lélekszáma az időszak kezdetén.

^c Az 1977. évi népszámlálásból kiindulva számított hivatalos adatok alapján, az illegális kivándorlást figyelmen kívül hagyva.

^d Az újonnan létesített városok időszak végi lélekszáma.

^e 1911–1918 között és 1920-ban.

^f Az odavándorlás és elvándorlás különbözete + háborús embervesztés.

^g 1931.I.1. – 1941.IV.1. (Észak-Erdélyben 1931.I.1. – 1940.VIII.1.) között.

Források: Ua. mint a 2. táblázatban, továbbá Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 1. köt. (1902): 280–455., Új sor. 46. köt. (1913): 280–459., Népesedéssziszttikai iratok. A–2. A népmozgalom főbb eredményei 1911–1920 [KSH Levéltár], Anuarul statistic al României (1922–1939/1940), Ionescu, N. T. (1927): 57–62.

A beköltözés kezdettől fogva jelentős, esetenként az országos átlagot meghaladó részt képviselt a jelenkori Erdély városainak lélekszám-növekedésében. A főbb vonzásközpontokat az I. világháború előtt az akkori Bihar, Kolozs, Szatmár, Temes, Arad és Maros-Torda megyékben találjuk, de ide sorolható Hunyad, valamint Krassó-Szörény megye is, később városi rangra emelt bánya- és ipartelepeikkel. A húszas-harmincas években e sor Brassó és Szeben megyékkel bővült. Az urbánus gyarapodás súlypontja 1931–1941 között délre tevődött át; az évtized vándorlásainak 71,7 százalékát, 120448 főt Erdély Romániában maradt városai szívták fel. Ez helyenként az északról menekültek ideiglenes jelenlétét jelzi (pl. Belényes, Balázsfalva, Torda, Déva esetében), de ennél számottevőbb a jelentős ipari központoknak (Brassó, Nagyszeben, Temesvár, Arad, Resica) a háborús stagnálás ellenére is maradandó népességi nyeresége.²³ Északon a nettó vándorlási nyereség a nagyobb városokban – Bihar és Maros-Torda megyéket kivéve – csökkent, másutt viszont (pl. Háromszék és Udvarhely megyék városaiban) szembeszökően megugrott. Mindez a hagyományos mozgásirányoknak a II. bécsi döntés hatására bekövetkezett összekuszálódását jelzi. Az új határmegvonás következményei a déli iparvidékekről Székelyföldre történő visszahúzódás esetében tetten érhetők, ott azonban, ahol korábban jelentős román betelepülés zajlott le, az egymást kölcsönösen kiegyenlítő menekültáradat egyenlege elfedi a városok népcseréjének tényleges méreteit.

A háborút és az újabb főhatalomváltást követően az addig többé-kevésbé spontán migrációs folyamatok e térségben is irányítottá váltak. Ettől kezdve a városodás és a vándormozgalmak korábban nem tapasztalt, szinte nagyságrendnyi léptékváltásának lehetünk tanúi.

1948–1956 között az újonnan – legnagyobb számban Dél-Erdélyben és a Körös-Máramarosvidéken – létesített peremtelepülésekkel együtt a tágabb értelemben vett „városi környezetben” élők száma megkétszereződött (a növekmény 1046149 fő). De a szigorúan vett városi növekmény sem kevés; a városi jellegű településeket leszámítva 634940 lélek. A többlet 38,3 százalékban az új városalakulásoknak köszönhető. E periódus erdélyi népmozgalmának adatai pontosan nem ismeretesek. Az országos mutatókból kiindulva azonban a városba települők száma hozzávetőlegesen 300–325 ezerre becsülhető, többre, mint (Bukarest nélkül) a Kárpátokon túl.²⁴ Nem véletlen, hogy a városnövekedés a főváros után a belső-erdélyi tartományokban volt a legszámottevőbb (196 ezer fő, az induló népességhez mérve 34,7%), különösen délen, a Brassó környéki és hunyadvidéki iparvidéken (116 ezer fő, 43,5%), mely részek *az ország legtávolabbi vidékeiről is vonzották a falusi lakosságot.*²⁵ Ekkor még „a szűkös erőforrások, a koncentrált ipartelepítés és az ország nagy részének infrastrukturális elmaradottsága miatt a fejlesztési politika jórészt a korábban is fejlett területeket részesítette előnyben”.²⁶ Brassó lélekszáma 41690 fővel a másfélszerezésére, Vajdahunyadé 27890-nel több mint a négyszeresére (!) duzzadt. A hagyományos ipari tengely mentén említésre méltó még egyes bányászati kis- és középvárosok növekedése. E térségek iparosításának üteme a várossá nyilvánítások számain is lemérhető: a 27 új erdélyi városból tizenötöt itt találunk, több későbbi város pedig ekkor lett peremtelepülés (Aninoszabányatelep, Hobicaurikány, Kudzsir, Pusztakalán, Boksánbánya, Nándorhegy). A szűkebb értelemben vett Erdély egyéb vidékein az iparfejlesztés Aranyosgyéres, Fogaras, Dicsőszentmárton, Nagydisznód, Marosújvár, Medgyes és Torda növekedését gyorsította fel. A nagyobb városok közül Brassó mellett mind arányában, mind pedig számszerűen Nagyszeben és további tartományi székhelyek: Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagybánya és Temesvár gyarapodása mondható jelentősnek.

1956 és 1966 között a „városi környezetben” élő népesség 748149 fős gyarapodásából mindössze 167581 köszönhető a természetes szaporulatnak.²⁷ Az 580568 fős különbség jelentős részarányt képviselt (77,6%), bár ezen belül a vándorlási többlet – melynek aránya az újjászervezett peremtelepülések nagy száma miatt az országos átlag alatt maradhatott – nehezen becsülhető. Az erdélyi városok lélekszámának növekedése a peremtelepülések nélkül 625525 fő volt. Ebből az időszak végén létesített városok lélekszáma 137494, az 1956-ban is létezettek gyarapodása 488031 fő. Ez utóbbiak természetes szaporulata kb. 136770 (28,0%), vándorlási nyeresége pedig 351260 főnyi (72,0%). A leggyorsabb ütemben Hunyad (48,2%) és Máramaros tartomány (40,1%) városai gyarapodtak, sorrendben Brassó (30,0%) és a Maros-Magyar Autonóm tartomány városai (29,3%) zárkoznak fel mögéjük. Abszolút számban a legmagasabb növekedést Brassó (39511 fővel), Temesvár (31986 fő), Kolozsvár (30940 fő), Vajdahunyad, Nagybánya, Nagyvárad, Marosvásárhely (20–30 ezer fő között), Arad, Nagyszeben, Szatmárnémeti, Resica, Medgyes, Petrozsény és Déva (10–20 ezer fő között) mondhatta magáénak. Temesvár és Arad lélekszám-gyarapodása teljes egészében a bevándorlásnak köszönhető, de ez a tényező igen fontos volt Nagyvárad (87,2%), Déva (84,2%), Vajdahunyad (79,9%), Nagybánya (78,8%), Resica, Szatmárnémeti (77,7%), Kolozsvár (74,6%) és Marosvásárhely (74,4%) esetében is. A kisebb városok közül Szászrégen, Dés, Szamosújvár, Balázsfalva, Brád és Felsőbánya lélekszáma ugrott meg (5 ezer körüli értékkel) ugyancsak 70–80 százalékban a beköltözések által.

Az erdélyi „városrobbanás” valójában helyi explóziók térben változó, időben elhúzódó sorozata. E folyamat kiteljesedése a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára esett. Ekkor az új közigazgatási, terület- és településhálózat-fejlesztési koncepciónak megfelelően a korábban elmaradott vidékeken is megkezdődött a „munkaerő-felszívó iparosítás”. Ha az 1966–1992 között eltelt két és fél évtized egészére nem is, de kritikussabb szakaszaira a vándormozgalmak adatai kiszámíthatók. A városba áramlás folyamata 1972. július és 1977. január között tetőződött. E rövid, négy és fél esztendő „csúcsideje” migrációs hozamának (több mint 400 ezer léleknek) a részesedése az országos szintnél valamivel visszafogottabb (73,1%), ezt követően azonban a vándormozgalmak magasabb arányt képviseltek az erdélyi városok népességnövekedésében (1977. január – 1981. július között: 61,1%), mint az ország területének egészén. Ez a részesedés később sem sokkal süllyedt az országos számarány alá (1981–1985 között 63,5%).

A városnövekedés – egyebek mellett az új igazgatási központok vonzása következtében – 1966–1977 között északon nyert új lendületet. Itt a városi lélekszám-gyarapodás 35,8 százalékos erdélyi átlagát Hargita (55,5%), Beszterce-Naszód (52,4%), Kovászna (50,3%), Szilágy (48,3%), Szatmár (39,3%), Kolozs (36,6%) és Maros megye (36,4) lépte túl. Délen Brassó (49,6%) és Temes megye (43,3%) városodásának üteme haladta meg az átlagot – székhelyeik kiugró (93130, illetve 95110 fős) gyarapodása következtében. Az addig gyors iramban urbanizálódó Hunyad megyei térség most az utolsó helyre szorult vissza (21,1%). Igaz, a megye székhelyévé nyilvánított Déva lélekszáma közel a kétszeresére (97,9 százalékkal) nőtt, mint ahogy az azonos státusú többi kis (15–25 ezres lélekszámú) város is hasonló iramban tört a középvárosi nagyság felé: így Zilah (110,8%), Csíkszereda (101,8%), Sepsiszentgyörgy (90,1%), Beszterce (73,7%) és Gyulafehérvár (68,9%). A kisvárosok közül még Feketehalom, Barcarozsnyó, Székelyudvarhely, Élesd, Fogaras, Kudzsir, Újmoldova, Kézdivásárhely, Karánsebes és az apró fürdőhelyek szaporodási üteme volt számottevő. Egyedülálló-

an gyors a balánbányai növekedés (161,7%). Temesvár, Kolozsvár és Brassó ekkor került a 200–300 ezer lakosú, Nagybánya, Marosvásárhely és Szatmárnémeti pedig a 100–200 ezer lakosú települések csoportjába.

A statisztikai évkönyvekben közzétett népesség-kimutatás és az 1977. évi népszámlálás eredményeinek összevetéséből az is kiderül, hogy az 1977. évi népszámlálás időpontjában országosan közel 10 százalékkal volt nagyobb a városi lélekszám, mint azt addig – az 1966. évi állandó népesség számából kiindulva – hivatalosan becsülték.²⁸ A városi lakónépesség országosan mintegy 824,5 ezer fős – részben illegális beköltözés általi – többletéből 187,1 ezer Bukarestet, 332,4 ezer a Kárpátokon túli országrészek többi városát, közel ugyanennyi, 305 ezer pedig Erdély városait gyarapította. Brassó megye városaiban az 1977. évi népszámlálás 70,5 ezer fővel talált többet (ebből 48,4 ezerrel Brassóban), mint ahogy az addig számítható volt. Temes megyében 58,7 ezer (ebből 49,3 ezer Temesváron), Kolozs megyében 37,2 ezer (34,8 ezer Kolozsvárott), Arad megyében 22,8 ezer (20,1 ezer Aradon), Szeben megyében 21,1 ezer (15,8 ezer Nagyszebenben), Maros megyében 14,5 ezer (10,6 ezer Marosvásárhelyen), Krassó-Szörény megyében 12,5 ezer, Bihar megyében 12 ezer, Szatmár, Hargita és Fehér megyében 11 ezer, Kovászna és Beszterce-Naszód megyében 8,5 ezer, Szilágy megyében 6 ezer fő körüli volt a várakozást meghaladó beköltözés. A különbség csupán Hunyad megyében elhanyagolható.

A Hunyad megyei városnövekedés lefékeződésére a migrációs többlet példátlanul alacsony mértéke ad magyarázatot (részaránya r. megye városi népességének tényleges gyarapodásán belül 1972–1976 között mindössze 12,2 százaléknyi volt). A bevándorlás üteme ez idő alatt Máramaros, Maros, Hargita, Szatmár, Kovászna megyében is elmaradt az erdélyi középértéktől. Városaik lélekszámának átlagosnál dinamikusabb növekedése annak tulajdonítható, hogy a környező szapora vidékekről frissen beköltöztek ekkor még őrizték szülőhelyük termékenységi szokásait. Délen Fehér és Szeben megyében volt hasonló a helyzet. Máshol mindenütt az erdélyi átlag körüli vagy afölötti mértékű a betelepülés – az élen (a lélekszám növekedéséből való 85–95 százalékos részesedéssel) természetesen Temes, Arad és Brassó megye állt.

Erdély városodottságának szintje 1956-ban jutott túl az országos átlagon. Ez az *extenzív városiasítási hullámnak* köszönhető. 1956-ig az ország városainak mindössze egyharmada volt Erdélyben található. Ekkor azonban a 27 új városalakulat révén ez az arány 46,2 százalékra ugrott, s lényegesen azóta sem csökkent.

5. TÁBLÁZAT

Az 1910 óta megszakítás nélkül létező városok lélekszámának és az összes népességhez viszonyított arányának alakulása

Év	Románia		A Kárpátokon túl		Erdély	
1910	2025,9	15,9	1351,5	18,0	674,4	12,8
1930	2632,9	18,4	1761,6	20,2	871,3	15,7
1948	3189,8	20,1	2193,7	21,7	996,1	17,3
1956	4130,8	23,6	2783,0	24,7	1347,8	21,6
1966	5294,3	27,7	3549,0	28,7	1745,3	26,0
1977	7748,6	36,0	5191,0	36,8	2557,6	34,1
1985	9469,1	41,7	6306,8	42,6	3162,3	39,9
1992	10172,8	44,6	6927,5	45,9	3245,3	42,0

Az 5. táblázat számaiból kiviláglik, hogy az 1910 óta megszakítatlanul fennálló városok lakosságának részesedése a régió összlakosságából Erdélyben *mindvégig* az országos átlag alatt maradt. (Körüik országosan 106, Erdélyben – az 1910–1930 kö-

zött városi rangját elveszített Kolozs és Vizakna nélkül – 39 települést foglal magában.) A nyolc évtized során létesült új városok lakóinak száma 1992-ben 1184,4 ezer volt; a „városcsinálás” tehát az országos 21,5 százalékkal szemben itt legalább 31,6 százalékban járult hozzá az urbánus népesség gyarapodásához.

AZ ETNIKAI TAGOLÓDÁS VÁLTOZÁSAI

Mint azt a népesség etnikai tagolódásának alakulását nyomon követő 1. függelék összesített számadatai is jelzik, az erdélyi városnövekedés lendületéhez csupán az itt élő románság gyarapodási üteme fogható. Az erdélyi románok tényleges szaporodása a hatalomváltás óta az 1948–1956 közötti periódust kivéve mindvégig meghaladta a népnövekedés országos átlagát, sőt elérte az Erdélyen kívüli országrészek lakosságáét, beleértve a fővárost is. 1910–1992 között a románság száma megduplázódott, ugyanakkor a többi etnikum lélekszáma – a cigányság és a rutének kivételével – csökkent.

6. TÁBLÁZAT

Az etnikai megoszlás alakulása Erdély városaiban 1900–1992 között

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen	Zsidó, jiddis	Cigány	Ebből Ukrán	Szerb	Szlovák
Szám szerint										
1900a	557911	103948	340275	100647	13041	...	...	943	3834	1708
1910a	682561	120929	441130	104524	15978	...	...	751	5890	1841
1920n	721546	181678	330397	105664	103807	91113	...	...	...	...
1930a	963418	331131	431641	130074	70572	48207	4405	1739	3641	2974
1930n	963418	336756	365008	126936	134718	100413	10869	3388	4341	4730
1941n	1153644	395057	548217	136711	73659	45000	...	...	...	...
1948a	1118904	562141	436665	80239	39859	22940	...	...	...	...
1956a	1753844	988427	591970	146384	26063	7564	5026	2095	4601	1042
1956n	1753844	985584	554324	141981	71955	38724	8278	2653	6037	3070
1966a	2379369	1537995	657902	159153	24319	965	4839	2428	6901	1328
1966n	2379369	1536477	639470	156700	46722	12842	7403	2988	8081	2678
1977n	3558651	2464300	848061	170034	76256	7554	31802	4376	13119	7937
1992a	4429697	3413047	898954	61177	56519	275	25480	5017	13009	7367
1992n	4429697	3351001	898387	71187	109122	2568	69145	6708	14533	8158
Százalék szerint										
1900a	100,0	18,6	61,0	18,0	2,4	...	...	0,2	0,7	0,3
1910a	100,0	17,7	64,6	15,3	2,4	...	...	0,1	0,9	0,3
1920n	100,0	25,2	45,8	14,6	14,4	12,6	...	...	...	...
1930a	100,0	34,4	44,8	13,5	7,3	5,0	0,5	0,2	0,4	0,3
1930n	100,0	34,9	37,9	13,2	14,0	10,4	1,1	0,3	0,4	0,5
1941n	100,0	34,2	47,5	11,9	6,4	3,9	...	...	...	...
1948a	100,0	50,2	39,0	7,2	3,6	2,0	...	...	...	...
1956a	100,0	56,4	33,8	8,3	1,5	0,4	0,3	0,1	0,3	0,1
1956n	100,0	56,2	31,6	8,1	4,1	2,2	0,5	0,1	0,3	0,2
1966a	100,0	64,6	27,6	6,7	1,0	*	0,2	0,1	0,3	0,1
1966n	100,0	64,6	26,9	6,6	1,9	0,5	0,3	0,1	0,3	0,1
1977n	100,0	69,3	23,8	4,8	2,1	0,2	0,9	0,1	0,4	0,2
1992a	100,0	77,0	20,3	1,4	1,3	*	0,6	0,1	0,3	0,2
1992n	100,0	75,6	20,3	1,6	2,5	0,1	1,6	0,1	0,3	0,2

Megjegyzések:

1930-ban, 1941-ben és 1948-ban a peremközségekkel együtt.

Az évszám után: a = anyanyelv, n = nemzetiség szerint.

1900-ban és 1910-ben a német rovat a jiddis nyelvűeket is magában foglalja.

Kurzív szedés: becslés.

Források: Ua. mint a kötet végén található függelékben.

Ez idő alatt a városi népesség nemzetiségi megoszlásában is szembetűnő aránymódosulás következett be. A román városlakók száma a több mint nyolc évtized alatt példátlan ütemben közel a *huszonnyolcszorosára* nőtt. Ezáltal Erdélyben ma már a románság 59 százaléka városban él, megelőzve az 56 százalékban urbanizálódott magyarságot. Lezajlott tehát a *románok városodása*. Számarányuk – az erdélyi összlakosságból való részesedésükhöz hasonlatosan – a városi népességen belül is elérte az ott élők háromnegyedét, vagyis a legtöbb helyen végbement, vagy pedig erőteljes ütemben zajlik a *városok románosodása*.

E változások nem egyformán érintették Erdély különböző vidékeit. Tekintettel e régió hagyományos etnodemográfiai térszerkezetére és a városfejlődést századunkban befolyásoló tényezőkre, célszerűnek tűnik a városok nemzetiségi arculatváltásának folyamatát észak-déli elkülönítésben is – a képzeletbeli mezsgyét Bihar, Kolozs, Maros-Torda, Udvarhely és Háromszék megyék 1910-ben létezett városai (gyakorlatilag a II. bécsi döntés vonala) mentén megjelölve – nyomon követni. A főbb etnikumok számarányának alakulását e törésvonalnak megfelelően a 7. táblázat szemlélteti.

7. TÁBLÁZAT

A főbb etnikumok számarányának alakulása Észak- és Dél-Erdély városaiban 1910–1992 között
 (Százalék szerint)

Év	Észak-Erdély					Dél-Erdély				
	Összes népesség	Román	Magyar	Német	Egyéb	Összes népesség	Román	Magyar	Német	Egyéb
1910	335667	9,8	84,3	4,7	1,1	346894	25,3	45,6	25,5	3,6
1920	369230	20,7	54,8	5,3	19,2	352316	29,9	36,3	24,5	9,3
1930	459625	28,6	57,5	3,0	10,9	503793	39,6	33,2	23,1	4,1
1941	509113	8,2	86,1	1,9	3,8	644531	54,8	17,1	19,7	8,4
1948	488252	34,5	61,8	0,7	3,0	630652	62,4	21,4	12,2	4,0
1956	670843	38,2	59,2	1,2	1,4	1083001	67,6	18,0	12,8	1,6
1966	881818	48,2	50,2	1,0	0,6	1497551	74,3	14,4	10,0	1,3
1977	1403956	55,2	42,8	0,7	1,3	2154695	78,4	11,5	7,4	2,7
1992	1878625	61,7	35,8	0,7	1,8	2551072	85,9	8,9	2,3	2,9

1910, 1930, 1948, 1956, 1966: anyanyelv, 1920, 1941, 1977, 1992: nemzetiség szerint

Az urbanizáció 1910-ben még északon volt előrehaladottabb: a városokban élők itt az összes népesség 15,4 százalékát képviselték, míg délen részesedésük csupán 11,3 százalékot tett ki. Ezek az arányok azonban 1941-ig kiegyenlítődték (a városodottság szintje ekkor északon 19,7, míg délen 19,3 százalék volt), s ettől kezdve folyamatosan a déli részek javára tolódtak el 1956-ban a városi népesség számaránya északon 24,5 százalékot, délen 30,8 százalékot, 1992-ben északon 53,2 százalékot, délen pedig már 60,9 százalékot ért el. Ezzel párhuzamosan – s megszakítatlanul – zajlott a déli megyék városaiban a románság térhódítása. 1941-ben már nem csupán a városi összlakosságban, de az egyes városokban is a románok kerültek túlsúlyba (25-ben abszolút, 3-ban relatív többséggel), az újonnan várossá lett Resicabánya kivételével, ahol a németek akkor még – utoljára – tartani tudták viszonylagos fölényüket. Ma Dél-Erdély 73 városából 72 román, egyetlenegy, Nagylak pedig szlovák többségű.

Az új uralom számára a főhatalomváltást követően kétségtelenül a zömében magyar többségű észak-erdélyi városok „nacionalizálása” jelentette a legnagyobb kihívást. E településeken a román anyanyelvűek száma 1930-ban már négyszerese volt az 1910. évinek, a magyar anyanyelvűeké viszont (a magyar többségű Nagyszalonta és Bánffyhyunad várossá nyilvánítása ellenére) megfogyatkozott. A magyarság számará-

nyának visszaesésében az elmenekülés, az államapparátus, az alkalmazotti és szabad foglalkozású réteg kicserélődése, valamint a vidéki és a Kárpátokon túli román népesség beáramlása mellett a disszimiláció is szerepet játszott. Máramarosszigeten pl. ekkor a – részben a magyarságtól különvált – jiddis anyanyelvűek; közössége volt a legnépesebb. Mindezek ellenére 1930-ban Észak-Erdély 22 városából 15 még mindig abszolút magyar többségű volt, egy pedig (Szászrégen) megtartotta a századelőn kialakult viszonylagos magyar jellegét. Bár a románság Nagybányán, Désen, Szamosújváron és Besztercén már relatív többségre tett szert, ténylegesen csupán a három és félezer lakosú Naszód volt román városnak tekinthető.

Egyetérthetünk azzal a megállapítással – s ezt az 1941. évi adatok meggyőzően szemléltetik – hogy az észak-erdélyi magyarság (részben statisztikai jellegű) visszaszorulását a II. bécsi döntés tartóztatta fel.²⁹ A négy évre újból magyar fennhatóság alá került s a háború után rövid ideig bizonytalan státusú területen 1948-ban Nagybánya és Felsőbánya, 1956-ban Kolozsvár és Zilah, 1966-ban pedig Nagyvárad, Szatmárnémeti és Bánffyhunad még meg tudta őrizni magyar többségét. 1966-ban Észak-Erdély 30 városából – Szászrégenrel együtt, ahol számbeli fölényük ekkor már csupán relatív volt – 16-ban még mindig a magyar elem dominált. 1992-ben azonban a 45 észak-erdélyi városnak már csak alig több mint a harmada, 17 – azaz Szászrégen, Maroshévíz és Balánbánya kivételével az összes székelyföldi város, a Partiumban pedig Nagykároly, Szilágycsehi, Nagyszalonta és Érmihályfalva – bírt magyar többséggel.

Az első világháborút megelőző és a második világháborút követő – egymással érdeemben egybevezethető – békeévek városodásának trendjei között az összesített arányszámokat illetően szembeszökő párhuzamot találunk. Az uralkodó nemzethez tartozók mindkét esetben városi számarányukat jóval meghaladó mértékben vették ki részüket az urbanizációs népességnövekedésből. A magyarság részesedése a városi lakosság gyarapodásából 1900–1910 között Erdélyben – az évtized eleji közigazgatási beosztás szerint – 86,6 százalék volt, míg a románságé 1956–1966 között 88,5 százalékot, 1966–1977 között pedig 87,3 százalékot ért el. 1977-től 1992-ig a románok számbeli gyarapodása már a városokban is meghaladta az össznépeség növekedését.

Történéseink szemléletes megfogalmazása szerint a századfordulón a városok a „magyarosodás kohói” voltak. Ez a – népmozgalmi vonatkozásaiban is helytálló – megállapítás az államnyelv dominanciájáról a későbbiekben is érvényes, amennyiben az erdélyi városok ma már túlnyomó többségükben a románosodás kohói. Az egyetlen – nem elhanyagolható – különbség a nagyságrendek eltérése. Hiszen az urbánus lélekszám növekedése a század első évtizedében – az új városalakulásokon túl – még csupán 101,6 ezernyi volt, ugyanez a szám azonban az 1956-ot követő tíz év során 488 ezerre, újabb tizenegy esztendő alatt 938,7 ezerre, majd 1977-től 1989 közepéig további 950,7 ezerre rúgott! Ezt az irdatlan szaporulatot, mint láthattuk – legalábbis a nyolcvanas évek közepéig – mintegy kétharmad részben a városba áramlás eredményezte.

A beköltözés közvetlen (és közvetett) demográfiai hatását Semlyén István nyomán szemléltetjük, aki – annak idején bizalmasnak minősülő adatok kiszivárogtatásával – meggyőzően bizonyította, hogy a nemzetiségi részarány csökkenésének egyik oka a magyarság által legnagyobb számban lakott erdélyi városok gyors ütemű növekedésében rejlik. A szerző következtetéseit nyolc nagyváros (Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Temesvár, Arad, Brassó és Nagybánya) 1966. és 1977. évi adatainak elemzése alapján fogalmazta meg. A felsorolt városokban 1966-ban

989133 lélek lakott, Erdély urbánus népességének 41,7 százaléka. Ugyanitt 345334 magyar nemzetiségű lakost írtak össze. E szám e városok összlakosságának mindössze 34,8 százalékát tette ki, ám az erdélyi városokban élő magyarság 52,5 százalékát tömörítette. E nyolc városban 1977-ben már 1465015-en éltek. Magyar nemzetiségű lakosaik száma 424323 főre nőtt, arányuk viszont e városok lélekszámának 28,9 százalékára csökkent. A természetes szaporulatot leszámítva mintegy 400 ezer főre tehető a fenti nyolc nagyváros új lakóinak száma, közülük azonban legfeljebb 60 ezer lélekkel gyarapították az új betelepülők a magyar lakosságot. Átlag tehát ezekben a városokban minden harmadik-negyedik lakos az utolsó évtizedben költözött be, a magyarok közül ellenben csak minden hét közül egy. Az 1966-ban még több mint egyharmad részben magyarok lakta nagyvárosok betelepülőinek 85 százaléka tehát a nem magyarok soraiból került ki. Ez már önmagában is e térségek nemzetiségi arculatának módosulásához vezetett, amit csak fokozott az a tény, hogy a túlnyomó részben román jövevények körében ekkor még nem érvényesült a városi emberre általában jellemző alacsonyabb termékenység. „Ettől az átmeneti népesedési előnytől – hangsúlyozta Semlyén István – a városban élő magyarság zömét éppen a régebbi urbanizáltság, valamint az újonnan jöttek csekély száma és ezeknek a városi magyar etnoszba való gyorsabb integrációja fosztja meg.”³⁰

A városok etnikai arculatának – a területi statisztika összesített számsoraiban megmutatózó – radikális átformálódásához a „városcsinálás” is hozzájárult. Mint korábban rámutattunk, ez a folyamat Erdélyben jóval nagyobb méreteket öltött, mint Románia más vidékein. A potenciális városi térségek nemzetiségi viszonyainak vizsgálata szemléletesen mutatja az etnikai realitásokat. Az 1910 és 1992 között városi rangot nyert (vagy városokhoz csatolt) településeken a magyarság már 1910-ben is csak 36,2 százalékos részesedést ért el, vagyis csupán összerdélyi arányszámához közeli értékkel képviseltette magát. Ugyanott a román ajkú lakosság relatív többséget alkotott (47,3%). Az új városalakulások népességi tartaléka időben előrehaladva – e „hátsó ország” zsugorodásával párhuzamosan – egyre inkább a románság soraiból került ki. Azokon a településeken, melyek lélekszáma utóbb a városi népesség csoportját gyarapította, a románság részaránya 1930-ban 53,7 százalék, 1956-ban pedig már 69,3 százalék volt.

Tanulságos lenne a természetes és mechanikus népmozgások nemzetiségenkénti vizsgálata is, mivel ily módon hasznosítható információkhoz jutnánk egy fontos tényező, az asszimiláció szerepét illetően. E sokrétű társadalomlélektani folyamat – ha egyáltalán számszerűsíthető – statisztikailag a számított nemzetiségi népességszám és a népszámlálási eredmények különbségében ragadható meg. Az ehhez szükséges – etnikai vonatkozású – népmozgalmi adatokat azonban a bukaresti statisztikai szolgálat 1948 óta nem teszi közzé. Hiányukban legfeljebb bizonytalan kimenetelű becslésekre szorítkozhatunk, mégpedig 1956-tal kezdődően, amikortól a természetes reprodukció összes népességre vonatkozó adatait újból területenként is részletezik a statisztikai évkönyvek.

A következőkben az erdélyi magyarság népmozgalmáról az említett adatok révén nyerhető közvetett információk néhány tanulságát összegezzük. Megjegyezzük, hogy az elmúlt harminchat esztendő etnodemográfiai változásai – miután az 1977. évi népszámlálás regionális anyanyelvi eredményeit nem hozták nyilvánosságra – Erdélyben csak a nemzetiségi kritérium figyelembevételével követhetők nyomon.

Az 1966. évi adatfelvétel a tíz évvel korábbi állapotokhoz képest a magyar nemzetiségűeknek az anyanyelvi értékhez képest kétségtelenül kedvezőbb, ám így is csupán

szerény mértékű gyarapodását rögzítette. E 39136 fős növekedés – számottevő elvándorlást nem feltételezve – éves átlagban mindössze 2,4 ezrelékes gyarapodásnak felel meg, holott 1956 és 1966 között a természetes szaporulat erdélyi átlaga évi 7,4 ezrelék volt. 1966–1977 között a tényleges nemzetiségi gyarapodás mutatószámai ugyan javultak, de az évi 5,3 ezrelék ezúttal is messze elmaradt az országrész 9,3 ezrelékes átlagértékétől. Mindebben közrejátszik, hogy a hatalomváltással egyidejűleg a kisebbségi sorba került magyarság vitalitásának lendülete megtört. A magyar anyanyelvűek természetes szaporulata a század első évtizedében a jelenkori Erdély területén még évi 11,2 ezrelék volt, szemben az országrész 9,4 ezrelékes és a románság 8,7 ezrelékes gyarapodási ütemével. Ez az arányszám az I. világháború kitöréséig éves átlagban 12,1 ezrelékre nőtt (az erdélyi átlag 10,1 ezrelék volt), 1931–1939 között azonban a hivatalos román kimutatások szerint 6,2 ezrelékre esett vissza. (Az erdélyi össznépesség természetes szaporulata ekkor évi 7,1 ezrelék, a román nemzetiségűeké pedig elérte a 8,1 ezreléket.) A magyarság természetes reprodukciójára kétségtelenül alapvetően a demográfiai átmenet nemzetiségi egyenlőtlensége nyomta rá a bélyegét, de emellett az eltelt évtizedek történelmi megpróbáltatásai is kedvezőtlenül hatottak rá. A két háború – mely a születések számának apadásával az akkor világra jött kis létszámú évjáratok termékeny korba lépésekor, a harmincas-negyvenes évek fordulóján, majd a hatvanas években is az újszülöttek számának visszaesését idézte elő – elvileg nemzetiségi különbség nélkül éreztette negatív hatását. Ám míg az erdélyi románság demográfiai egyensúlyának megbillenését az ország más részeiből érkezett termékeny korosztályok jelenléte ellensúlyozni tudta, a magyarok számát két ízben is apasztó menekülthullám tovább torzította az itt maradtak korösszetételét. Figyelembe kell venni azt is, hogy az erdélyi magyarság korábban a régió átlagánál magasabb arányban volt városlakó, a városokban már hosszabb ideje megtelepült népesség természetes gyarapodása pedig rendszerint kisebb, mint az újonnan jötteké. Mindez azonban együttvéve sem indokolja a magyarság hatvanas-hetvenes évtizedekbeli természetes szaporulatának – még a harmincas évekhez viszonyítva is katasztrofális – elmaradását az országrész átlagától. Ezt a töredékes nemzetiségi részközlések is alátámasztják.³¹ Különösen szembeűnő a magyar nemzetiségűek 1977–1992 közötti 87125 fős fogyása, hiszen lélekszámuknak – 1988-ig mért 63,5 ezer fős természetes szaporulatukat és 1977–1992 közti 63,4 ezer fős kivándorlásukat³² egybevetve – legalábbis szinten kellett volna maradnia. A közel 90 ezres hiányt tapasztalva vagy arra kell gondolnunk, hogy a hivatalosan megállapítottnál több magyar hagyta el az országot – ezt az eshetőséget maguk a román statisztikusok sem tartják kizártnak –, vagy pedig a bevallási eltérésekben kell magyarázatot keresnünk. Legvalószínűbb, hogy a nem várt létszámcsökkenést az említett tényezők együttesen okozták.

Az előbbiekből következően okkal feltételezhető, hogy az erdélyi magyarság természetes szaporulata meghaladta a nemzetiség hivatalosan regisztrált létszámnövekedését. Az – az erdélyi átlagtól 1–1,5 ezrelékponttal elmaradó értéket alapul véve is – 1956–1966 között valószínűleg több mint kétszer, 1966–1977 között pedig legalább másfélszer volt nagyobb a népszámlálási eredmények pusztán különbségénél. E különbség sávjában jelölhető meg a magyarság – közelebről nem minősített – asszimilációs vesztesége. 1956–1966 között például az összes népesség természetes népmozgalmának mutatószámaiból kiindulva, csupán a Magyar Autonóm Tartomány területén számítva a falvakban kb. 33,5 ezer, a városokban 10,5 ezer főnyi magyar szaporulat becsülhető.³³ Ez – a magyar többségű tartomány átlagánál egyébként visszafogottabbnak feltételezett – gyarapodás már önmagában is elegendő lett volna az egész er-

délyi magyarság 1966-ban hivatalosan megállapított népességszámának eléréséhez. Az előbbihez hasonló módon az erdélyi falvak magyarságának természetes szaporulata tíz év alatt 60–70 ezer, a városoké 20–30 ezer főre tehető. Előbbi teljes egészében a városi (esetleg kis részben az Erdélyen kívüli) népességet gyarapította. Ha ehhez hozzávesszük a falusi magyar lakosság 29,8 ezer fős tényleges fogyását, továbbá számolunk a városokban élők természetes szaporulatával is, a városi magyarság gyarapodásának a népszámlálás alapján kimutatható 68,9 ezerrel szemben el kellett volna érnie a 110–130 ezer lelket. Hozzá kell tennünk, hogy az erdélyi – és ezen belül a magyar – népességnövekedésnek nem csupán a belső migráció következtében vált meghatározó színterévé a város, hanem azért is, mert az évek során a természetes gyarapodás forrásvidéke a városi térségekbe helyeződött át. 1956–1966 között a természetes szaporulatnak még 70–75 százaléka a falvakból került ki, 1966–1977 között azonban a vidék részesedése 55–60 százalékra, 1977–1992 között pedig 20–25 százalékra csökkent. (Ez utóbbi időszakban a falusi térség a kezdeti 40–45 százalékos részaránytól rohamosan a természetes fogyás állapotáig jutott el.) Mindezek alapján joggal állíthatjuk, hogy – eltekintve a lélekszámra kicsiny falusi szórványok beolvadásának tényétől, illetve a gyakori identitásváltozás helyenként tapasztalható extrém eseteitől – az erdélyi magyarság hiányolt népességi többlete nagyjából a városokban tűnik el.

A REGÁTI NÉPESSÉG ERDÉLYBE ÁRAMLÁSA A NÉPMOZGALMI KIMUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Ha tekintettel vagyunk a valamikori Magyarországtól Romániához került területek etnikai, és az e területek fölötti uralomváltás politikai realitásaira, akkor nem tarthatjuk meglepőnek, hogy a románság időközben a városi lakosság sorain belül is számbeli fölényre tett szert. Az országos népesedési tendenciák ismeretében azonban természetesen felvetődik a kérdés: vajon csak az itt élő románok szaporaságának, nagyobb propagatív erejének köszönhető-e ez a gyors és látványos térhódításukat eredményező erdélyi városnövekedés? Az etnikumuk összefüggő tömbjeitől távolra sodródott, illetve anyanemzetüktől elszakított kisebbségek népességi hiányára az eltelt évtizedek történelmi és politikai eseményei magyarázattal szolgálnak: a háborús idők embervesztései, a menekülthullámok sorozata és a folyamatos kivándorlás *a nem-román etnikumok lélekszámát több mint egymillióval apasztotta*. Az így támadt népességi űrt azonban az erdélyi románság aligha lett volna képes egymagában betölteni, hiszen természetes szaporulatának átlagértékei a Kárpátokon innen a század eleje óta kimutathatóan mindig alacsonyabbak voltak, mint a Regátban.

8. TÁBLÁZAT

Az összes népesség természetes szaporulata, az összes népesség és a románság tényleges gyarapodása 1931–1992 között* (Ezer fő, éves átlagban ezer lélekre)

Időszak	Románia	A Kárpátokon túl				Erdély
		a) Az összes népesség természetes szaporulata				
1931–1947	2083,1	8,1	1571,3	9,8	511,8	5,3
1948–1955	1710,6	12,8	...	...	...	...
1956–1965	1765,0	9,7	1283,5	10,9	481,5	7,5
1966–1976	2550,7	11,4	1835,3	12,6	715,4	9,1
1977–1992	1977,2	5,9	1421,0	6,5	556,2	4,9

		b) Az összes népesség tényleges gyarapodása				
1931–1948	1591,9	6,2	1379,1	8,6	212,8	2,2
1948–1956	1616,8	12,1	1133,0	13,1	483,8	10,0
1956–1966	1613,7	8,8	1110,0	9,5	503,7	7,7
1966–1977	2456,8	11,3	1676,1	11,8	780,7	10,2
1977–1992	1250,1	3,8	1027,0	4,7	223,1	1,9
		c) A románság tényleges gyarapodása				
1931–1948a	2237,5	10,5	1718,4	11,2	519,1	8,7
1948–1956a	1483,1	12,9	1143,3	13,6	339,8	10,8
1956–1966n	1750,4	11,0	1229,4	10,5	521,0	12,0
1966–1977n	2253,0	11,8	1608,6	11,5	644,4	12,2
1977–1992n	1409,0	4,8	928,7	4,3	480,3	5,9

* Az időszak végi közigazgatási határok között
Az évszám után: a = anyanyelv, n = nemzetiség szerint

A 8. táblázat idevonatkozó adatai szerint a románság gyarapodásának üteme Erdélyben (mint ahogy országosan is) többnyire jelentősen felülmúlta, lélekszámának növekedése pedig – az 1948–1956 és 1966–1977 közötti periódust kivéve – abszolút számban is meghaladta az összes népességét. A tényleges népnövekedést a természetes szaporodással egybevetve ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy amíg 1956–1966 között Erdély román lakossága évi 12,0, 1966–1977 között 12,3, 1977–1992 között pedig 5,9 ezrelékes ütemben gyarapodott, ugyanez idő alatt a regáti románság évi 10,5, 11,5, illetve 4,3 ezrelékes növekedési üteme – noha e viszonylag homogén nemzetiségű vidék természetes szaporulati rátája jóval meghaladja az erdélyi átlagértékeket – elmaradt az erdélyi románokétól. Mindezek alapján reálisan következtethetünk arra, hogy az erdélyi románság szembetűnően nagy arányú gyarapodása ebben az időszakban már elképzelhetetlen azoknak a belső vándormozgalmaknak az eredménye nélkül, amelyek Erdély és a Kárpátontúli országrészek között folyamatosan zajlottak.

A kölcsönös vándoráramlások mérlege az egyes országrészekben élő lakosság tényleges és természetes szaporodásának egybevetése útján vonható meg. Az így kiszámított (pozitív vagy negatív) vándorlási egyenleget a két nagy országrész szerinti bontásban a 9. táblázat szemlélteti.

9. TÁBLÁZAT

A tényleges és természetes szaporulat különözete Romániában és a két nagy országrészben 1931–1992 között^a (Ezer fő)

Időszak	Románia	Kárpátokon túl	Erdély
1931–1941	+134,6	+158,9	-24,3
1941–1948 ^b	-625,9	-351,0	-274,9
1948–1955	-130,2	...	...
1956–1965	-139,7	-166,5	+26,8
1966–1976	-69,2	-142,5	+73,3
1977–1985 ^c	-152,6	-193,8	+41,2
1985–1989 ^c	-80,6	-57,6	-23,0
1989–1991	-493,8	-142,5	-351,3

^a A tényleges és természetes szaporulat különözetének megállapításához a január 1-ji (1941-ben, 1977-ben és 1992-ben a népszámlálási, 1985-ben és 1989-ben az évközepe) népességszámot vettük alapul.

^b Az odavándorlás és elvándorlás különözete + háborús embervesztés.

^c Az 1977. évi népszámlálásból kiindulva számított hivatalos adatok alapján, az illegális kivándorlást figyelmen kívül hagyva.

A 9. táblázat megfelelő értékei szerint 1948 és 1989 júliusa között Románia vándorlási (azaz emigrációs) vesztesége 572,3 ezer főnyi volt. Látható az is, hogy a regáti népesség vesztesége az előbbi számnál nagyobb, 690,6 ezer fő, míg Erdély népesedési mérlege 118,3 ezer főnyi vándorlási többletet mutat. (Az 1948–1955 között hiányzó regionális adatokat az ország természetes szaporodásából az illető országrészre eső százalékos aránynak megfelelően becsült értékkel helyettesítve a Kárpátokon innen a természetes szaporulat nagyjában-egészében megegyezhetett a népesség tényleges gyarapodásával, azaz Erdély vándorlási egyenlege ebben a periódusban már csekély pozitívummal zárult, vagy legalábbis nullszaldós lehetett.) Az előbbi értéknél természetesen jóval magasabb az Erdélybe áttelepülők száma, ha figyelembe vesszük, hogy az ide érkezetteknek azok hiányát is pótolniuk kellett, akik – jelentős részben – éppen Erdély területéről távoztak külföldre. A rendelkezésre álló kimutatások szerint a kivándoroltak többsége ez idő tájt zsidó, német, illetőleg magyar nemzetiségű volt. Az erre utaló adatok alapján Izraelbe távozván 1948 és 1955 között 123 ezren, 1956 és 1976 között 138,5 ezren, az NSZK irányában pedig 1948 és 1955 között mintegy 10 ezren, míg 1956–1976 között legalább 50–60 ezren hagyták el az országot.³⁴ Hivatalos közlés révén ma már pontosan tudható, hogy 1977-től 1989 év végéig további 152,6 ezer német, 44,9 ezer magyar, 15,6 ezer zsidó nemzetiségű vált meg szülőföldjétől. A 122,1 ezer román és 7,2 ezer egyéb nemzetiségűvel együtt összesen 342,4 ezer volt az emigránsok száma, akik közül 252,7 ezren Erdély területéről mentek el. (Vö. a 32. sz. jegyzettel.) Az illető etnikumhoz tartozók számbeli csökkenésének területi megoszlásából következtetve 1948–1955 között mintegy 35–40 ezer, 1956–1965 között ugyancsak legalább 40 ezer, 1966–1976 között pedig újabb 45–50 ezer lehetett az Erdélyből külföldre távozottak száma. E veszteségek miatt 1977 január – 1985 júliusa között 140 ezer, a következő négy év során pedig további 95 ezer ember hiányát kell betöltenünk Erdélyben. A belső népcserre erdélyi egyenlegéhez az emigrációs veszteséget kiegyenlítő átköltözést is hozzászámítva a regáti bevándorlás többletét 1948–1955 között 35–40 ezerre, 1956–1965 között már 70 ezerre, 1966–1976 között 120–125 ezerre, 1977–1985 között 180 ezerre, 1989 közepéig pedig újabb 80 ezerre, összesen tehát csaknem félmillióra becsülhetjük. Az így kapott számot a hivatalosan nyilván nem tartott illegális kivándorlásra, illetve az Erdélyből 1976 előtt távozott román nemzetiségűekre tekintettel még további tízezrekkel emelhetjük.

A 9. táblázat alapján a vizsgált folyamatok csak 1989 közepéig kísérhetők nyomon. Az 1989. december 22-i fordulat ugyanis a határok megnyitásával, drámai méretű, szinte csak a háborús évekéhez mérhető migrációs hullámot idézett elő Romániában. Az egyértelmű szabad mozgásának törvényesítése részben a távozásra már korábban felkészült rétegeket (elsősorban a kisebbségekhez tartozókat, főként a németeket) indította útnak, de legalább ekkora, ha nem nagyobb méretű volt a románság mozgékonyabb elemeit is magával ragadó *ellenőrizhetetlen kivándorlás*, mely legalább 250–350 ezer főnyire tehető.³⁵ E mozgások szociológiai rétegzettség, területi megoszlása, s különösen a belső mobilitással való kölcsönhatása jelenlegi ismereteink alapján még hozzávetőlegesen sem becsülhető. Ezért a két országrész közötti vándoráramlások alakulására vonatkozó számításaink az utolsó két és fél esztendőre már nem terjednek ki.

A REGÁTI BETELEPEDÉSRŐL A NÉPESSÉG SZÜLETÉSI HELY SZERINTI STATISZTIKÁJA ALAPJÁN

Az országrészek közötti vándorlási egyenleg, valamint az emigrációs veszteségek ismeretében, úgy véljük, sikerült közelítő biztonsággal behatárolni a II. világháborút követően Erdélyben megtelepedett regáti népesség egy számottevő hányadát. Becslésünk nem terjedt ki az 1948-at megelőző időszakra, továbbá nem vehettük számításba azokat a beköltözőket sem, akik a Regátba vándorolt erdélyiek hiányát kiegyenlítő népcseré keretein belül érkeztek a hegyeken túlról s így jelenlétüket nem számszerűsítette a – kölcsönös vándorlásoknak csupán nyereséges vagy veszteséges voltát rögzítő – migrációs mérleg.

A belső vándorlások tényleges térbeli kiterjedtségéről a népszámlálások származási statisztikái alapján alkothatunk képet magunknak. Az erről 1977-ben, az országos népmozgási láz tetőződésének félidejében készített pillanatfelvételt – a korábbi népszámlálások hasonló adataival közös táblázatban – érdemes külön is szemügyre venni.

10. TÁBLÁZAT

Erdély népessége születési és lakóhely szerint, 1930, 1966, 1977
(Szám szerint és százalékban)

Év	Összes népesség	Lakóhelyén született	Ugyanabban a megyében	Lakóhelyén kívül Romániában született							
				Erdélyben másutt	Kárpátokon túl ^a	Egyéb ^b					
				1930							
Összesen	5548363	4105376	74,0	788695	14,2	414855	7,5	68650	1,2	170787	3,1
Város ^c	963418	400124	41,5	215512	22,4	214576	22,4	44466	4,6	88700	9,2
Vidék	4584945	3705252	80,8	573183	12,5	200279	4,4	24184	0,5	82087	1,8
				1966							
Összesen	6719555	4333885	64,5	1078816	16,1	791427	11,8	397373	5,9	118054	1,7
Város ^d	2619925	1075900	41,1	617226	23,5	542507	20,7	304190	11,6	80102	3,1
Vidék	4099630	3257985	79,5	461590	11,2	248920	6,1	93193	2,3	37952	0,9
				1977							
Összesen	7500229	4640685	61,9	1329210	17,7	916289	12,2	532905	7,1	81140	1,1
Város	3558651	1499878	42,1	891960	25,1	672488	18,9	435254	12,2	59071	1,7
Vidék	3941578	3140807	76,7	437250	11,1	243801	6,2	97651	2,5	22069	0,5

^a 1930-ban az ország akkori területén számítva

^b Külföldön született, illetve nem nyilatkozott

^c A peremtelepülésekkel együtt

^d Az 1968-ban életbelépett közigazgatási beosztás szerint

Források: Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930. Vol. 4. (1940): XXXIV-XXXVII, XLII-XLIX., Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. 4. (1970): 2-9, 18-25., Recensământul populației și locuințelor din 5 ianuarie 1977. Vol. 1. (1980): 696-707, 720-731.

A 10. táblázat a lakóhelyén összeírt népességet a születési helye szerint részletezi. A regionális adatok egybevetése szerint 1930-ban még csupán 68,6 ezer, 1966-ban azonban már 397,4 ezer, 1977-ben pedig 532,9 ezer Kárpátokon túlról érkezett élt Erdélyben. Pontosabban e számnál valamivel több, hiszen ide számíthatjuk a külföldön születettek közül azokat is, akik a korábbi Nagy-Románia Pruton túli vidékeiről kerültek Erdélybe. (Az 1930. évi népszámlálás idején a külföldi születésűek zömét még a valamikori Magyarország egyéb területeiről elszármazottak között kell keresnünk.) A származási statisztika ezzel egyidejűleg 1930-ban 176,4 ezer, 1966-ban 240,8 ezer, míg 1977-ben 289,8 ezer erdélyi születésűt talált a Kárpátokon túl. E sze-

rint az országrészek közti kölcsönös vándoráramlások erdélyi egyenlege 1930-ban 107,7 ezer fős veszteséggel zárult, míg 1966-ban 156,6 ezer, 1977-ben pedig 243,1 ezer fős nettó vándorlási nyereséget könyvelhetett el Erdély a regáti tartományokkal szemben. Az előbbi számok 1930-ban 245 ezer, 1966-ban 638,2 ezer, 1977-ben pedig 822,7 ezer ember országon belüli lakóhely-változtatása folytán álltak elő. Látható, hogy a származási statisztika bruttó nyereséget részletező számai hívebben tükrözik a két irányú népességmozgások valódi dimenzióit, mint a mérlegmódszer alkalmazásával nyert adatok. Az Erdélyben jelen lévő regáti népesség tényleges súlya, közvetlen (és közvetett) demográfiai jelentősége tehát érdemben csak a születési helyre vonatkozó statisztikák alapján ítéltető meg, mivel számaik azokat a regátiakat is magukban foglalják, akik – képletesen szólva – az Erdélyből az ország Kárpátokon túli vidékeire távozottak helyébe költöztek be.

E kimutatások arra adnak választ, hogy *az adott időpontban* hányan éltek a felvétel helyszínén azok közül, akik az idők során szülőhelyüktől elkerültek, *a folyamatos migráció valóságos méretei tehát így sem állapíthatók meg.* A példásan sokrétű 1966. évi adatközlés ismeretében azonban – mely időben is szakaszolja az addig lezajlott belső népmozgásokat – a fenti kép tovább árnyalható.

11. TÁBLÁZAT

A lakóhely-változtatás időpontja Erdélyben az 1966. évi népszámlálás születési hely szerinti statisztikájában

A lakóhely-változtatás időpontja	1945 előtt	1945– 1949	1950– 1954	1955– 1959	1960– 1966	Nem nyilat- kozott
Erdélyben él, Regátban született	33425	39073	51721	72161	181847	19146
Erdélyben született, Regátban él	77069	17170	25932	27358	77962	15314
A belső vándorlások egyenlege	-43644	21903	25789	44803	103885	3832
Erdélyben él, külföldön született	54432	20202	10596	9827	12819	6062
Ebből városokban él						
Erdélyben él, Regátban született	26038	27979	45118	59950	134302	10860
Erdélyben született, Regátban él	70532	15101	22823	22070	59775	10034
A belső vándorlások egyenlege	-44494	12878	22295	37880	74527	826
Erdélyben él, külföldön született	36555	13775	8411	7284	8690	3403

Forrás: Recensămîntul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. 4. (1970): 70–260.

A lakóhely-változtatásokat a végleges megtelepedés időpontja szerint is részletező 1966. évi kimutatás megerősíti, hogy Erdély belső vándorlási egyenlege valójában a II. világháborút követően vált nyereségesé, vagyis azt megelőzően többen költöztek Erdélyből a Kárpátokon túlra, mint ahányan érkeztek onnan. Az 1945-ös esztendő más szempontból is választóvonalat jelez: az Erdélyben élő külföldi születésűek száma ugyanis korábban a valamikori Magyarországról elszármazottakat is tartalmazza, 1945 után azonban már inkább az egykori Romániának a mai országhatárokon kívüli vidékeiről idekerülteket foglalja magában. Az 1945.I.1. – 1966.III.15. közötti időszakban Erdélyben megtelepedett Kárpáton túliak száma az ország mai határain belül számítva mintegy 345 ezer volt. Ha ezenfelül a külföldről (vagyis zömében a Pruton túlról és Dél-Dobruzsából) elszármazottak közel 50 ezres tömegével, továbbá a születési helyükről nem nyilatkozott, valamint az 1945 után érkezett, de 1966-ban már nem élő – s így a népszámlálási kimutatásban sem szereplő – beköltözőkkel is számolunk, akkor kijelenthetjük, hogy az 1945–1966 között Erdélybe áramlott regátiak száma összességében elérte a 450 ezret.

Az 1977. évi népszámlálás időpontjáig az Erdélyben élő regáti születésűek száma további 135532-vel növekedett. Annak megállapításához azonban, hogy mennyi lehetett a tizenegy év során beköltözők valóságos száma, nem elegendő a két népszámlálás megfelelő értékeinek különbözetét kimutatni, hanem figyelembe kell venni az időközben elhunytakat is, akik – ezer lakosra évenként 10,2 halálozást számítva – éppen egytizedét teszik ki az összes bevándoroltnak. A vonatkozó számítást elvégezve azt látjuk, hogy 1966 és 1977 között valójában kb. 183 ezren érkezhettek a Kárpátokon túlról Erdélybe. Mindezek alapján *a második világháború vége óta 1977-ig Erdélyben új otthonra lelt regátiak száma legalább 630 ezerre becsülhető.*

Hasonló számítással a Regátba költözött erdélyiek száma 1966–1977 között mindössze 74 ezer, de a II. világháború befejezése óta eltelt időszak egészében is csupán a 250 ezret éri el. Ráadásul közülük – még ha részesedésüket a belső migrációból számarányuk töredékében feltételezzük is – sokan bizonyára a nemzeti kisebbségek soraiból kerültek ki, mégpedig ellentételezés nélkül, hiszen míg 1966-ban a nem román nemzetiségűek részaránya 32 százalék, addig a Kárpátokon túli népességen belüli arányuk mindössze 1,5 százaléknyi volt. Az erdélyi románok népcseréjének hozadéka így – különösen, ha a belső népmozgások nemzetiségi egyenlőtlenségeire is tekintettel vagyunk – igencsak figyelemre méltó. Nettó vándorlási nyereségük az ellenkező irányú vándoráramlások értékeit egybevetve – a Kárpátokon túlra költözött kisebbségek veszteségeit ellensúlyozó román többlettel is számolva – az 1945-től 1977-ig eltelt harminckett év alatt legkevesebb 400 ezer főben állapítható meg.

A születési hely szerinti felvétel témánk szempontjából azért is fontos, mivel a vándormozgalom nem egyszerűen területek, hanem különböző típusú települések között zajló folyamat. A földrajzi mobilitás általános tendenciáinak megfelelően az országrészek közötti mozgás is elsősorban falu-város irányú volt, így annak során az azonos települési típusok egymás közötti népességcseréje viszonylag alacsony arányú lehetett. 1977-ben az Erdélyben élő regáti születésűeknek 81,6 százaléka, a Kárpátokon túl élő erdélyieknek pedig 83,4 százaléka volt valamelyik város lakója. Az adott terület *migrációs nyeresége* tehát túlnyomórészt *a városokban jelentkezett*, az ezt ellentételező *veszteség* pedig – feltevésünk szerint – jobbra a *falvak lélekszámát csökkentette*. Az ebből adódó eltolódások következtében a két országrész közötti vándormozgalmak erdélyi pozitívuma 1966–1977 között *a városi népesség esetében elérhette, vagy meg is haladhatta Erdély össznépességének vándorlási nyereségét*. A 17. sz. jegyzetben közölt táblázat szerint 1968–1976 folyamán az országos népességcserében résztvevők közül a lakóhelyükről távozottak 71,4 százaléka faluról származott el, az új lakóhelyükre érkezettek 61,1 százaléka pedig városba költözött. Ha a két országrész közötti mozgásokat illetően is ezeket az arányszámokat vesszük alapul, akkor – elméletileg – az Erdélyből 1966–1977 között elszármazott 74 ezer személy közül 53 ezren falvakból, 21 ezren pedig a városokból keltek útra Regát felé. Ugyanakkor a 183 ezer Kárpátokon túli beköltözőből az erdélyi városokban megtelepedettek száma 112 ezer, a falvakba érkezőké pedig 71 ezer volt. Ennek megfelelően – a 112 ezer fős városi többletből a 21 ezer fős hiányt levonva – Erdélyben a belső vándorlások 1966–1977 között számított 110 ezer fős nettó nyereségéből a városok 91 ezer fővel részesedhettek. Ha azonban az 1977-ben Erdélyben élő regáti születésű városlakók 81,6 százalékos számarányát tekintjük mérvadónak, akkor az erdélyi városokba költözötték száma már 150 ezerre, a városok vándorlási nyeresége pedig – változatlanul 21 ezer eltávozottat számítván – 129 ezerre emelkedik. Ez felső határértéket jelez, mivel az erdélyi városokban összeírtak egy része előbb falun telepedett meg, s csak újabb – immár

Erdélyen belüli – lakóhely-változtatás után érkezett végleges tartózkodási helyére. Természetesen számaink csak nagyságrendekre vonatkozó hipotézisként fogadhatók el, mivel a közzétett adatok nem teszik lehetővé az ilyen irányú behatóbb vizsgálódásokat.

A REGÁTI BEVÁNDORLÁS TERÜLETI MEGOSZLÁSA AZ 1977. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS SZÜLETÉSI HELY SZERINTI STATISZTIKÁJÁBAN

Ha az adott megyében összeírt személyek között az országban máshol születettek számát összevetjük a helyben született, de másutt összeírtak számával, az illető megye vándorlási egyenlegének pozitív vagy negatív mérlegét állapíthatjuk meg, attól függően, hogy a megyében tartózkodó más megyebeliek száma a más megyében tartózkodó megyebelieknél több, vagy pedig kevesebb volt. Ily módon, a megyék egymás közti népcseréjének számbavétele révén, lehetőség nyílik a belső vándormozgalmak területi megoszlásának feltérképezésére. Az erdélyi megyék belső népcseréjének 1977. évi mérlegét a 12. táblázat országrészek szerinti összegzésben csoportosítja.³⁶

12. TÁBLÁZAT

Az erdélyi és a Kárpátokon túli országrészek közötti népcseré, illetőleg az erdélyi országrészek egymás közti népcseréje 1977-ben

Országrész	Erdély			Partium			Bánság			Erdélyi országrészek együtt		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
A) Az erdélyi és a Kárpátokon túli országrészek közötti népcseré												
Olténia	23279	76000	52721	5805	4675	-1130	11091	59556	48465	40175	140231	100056
Munténia	36722	87743	51021	9930	8054	-1276	7570	23024	15454	54222	118821	64599
Bukarest	90216	10126	-80090	22098	1686	-20412	17924	2511	-15413	130238	14323	-115915
Dobrudzsa	11669	9017	-2652	3686	1106	-2580	3279	4331	1052	18634	14454	-4180
Moldva	31226	168844	137618	8201	10803	2602	7095	65429	58334	46522	245076	198554
Összesen	193112	351730	158618	49720	26324	-23396	46959	154851	107892	289791	532905	243114
B) Az erdélyi országrészek egymás közti népcseréje												
Erdély	3620761	3620761	–	89171	49402	-39769	27434	89198	61764	3737366	3759361	21995
Partium	49402	89171	39769	1666231	1666231	–	12882	85990	73108	1728515	1841392	112877
Bánság	89198	27434	-61764	85990	12882	-73108	1245115	1245115	–	1420303	1285431	-134872
Összesen	3759361	3737366	-21995	1841392	1728515	-112877	1285431	1420303	134872	6886184	6886184	–
A+B együtt	3952473	4089096	136623	1891112	1754839	-136273	1332390	1575154	242764	7175975	7419089	243114

a) a fent megnevezett országrészben született, de az oldalt megnevezett országrészben él

b) az oldalt megnevezett országrészben született, de a fent megnevezett országrészben él

c) különbség a fent megnevezett országrész javára

Forrás: Recensămîntul populației și locuînelor din 5 ianuarie 1977. Vol. 1. (1980): 696–701., 720–725.

Az Erdélyből Kárpátokon túlra irányuló vándorlás legnagyobb vonzásközpontja természetesen a főváros volt. Bukarestben 1977-ben 130238 Erdélyben született személyt írtak össze, azaz az összes erdélyi kivándorló 44,9 százalékát. Az Erdélyt maguk mögött hagyók további 18,7 százaléka Munténia, 16,1 százaléka Moldva, 13,9 százaléka Olténia, 6,4 százaléka pedig Dobrudzsa megyéit választotta letelepedése helyéül. A gravitáció fő színterei az ország fővárosán kívül az Erdéllyel szomszédos megyék, a távolabbiak közül pedig azok a vidékek voltak, melyek az urbanizáció

viszonylag magas szintjén álltak. A két nagy országrész vándorlási egyenlege mindazonáltal – Bukaresttől és Constanța megyétől eltekintve – negatív, vagyis az említett városi térségek kivételével mindegyik megyéből többen keltek útra Erdély felé, mint ahányan érkeztek onnan.

A regáti bevándorlók 66 százaléka Erdély Királyhágón túli megyéibe költözött, 29,1 százalékuk a Bánságban állapotodott meg, s csak mindössze 4,9 százalékuk választotta úti célként a Partium megyéit. A fő népesség-kibocsátó régiók Erdély irányában: Moldva, Olténia és Munténia. Utóbbi országrész vándornépessége legnagyobb számban Temes, Hunyad, és mindenekelőtt Brassó megye lélekszámát gyarapította. (Brassó innen nyert vándorlási nyeresége 40872 fő, melynek több mint fele, 22441 fő Buzău megyéből származott.) Olténia – s különösen Mehedinți, Vâlcea és Dolj megyék – „kóborló” népességének 100056 főnyi többlete gyakorlatilag Temes (27168), Hunyad (26839), Krassó-Szörény (20112), Szeben (14645) és Brassó (11313) megyékben talált otthont magának. E dél-erdélyi régiók a Kárpátontúl szomszédos vidékeknek elvándorlóin kívül a távolabbi országrészekben születettekre is jelentős vonzerőt gyakoroltak. Így például Brassó megyének a moldvai megyékkel lezajlott népcseréjénél révén elkönyvelt 72953 fős pozitívumához nem csupán a közeli Vrancea (10230) vagy Bacău (12756), de a távolabbi Vaslui (14382) és Botoșani (11705) is hozzájárult. Hunyad megye regáti népcseréjének 36256 főnyi többlete felerészt ugyancsak Vaslui és Botoșani, valamint Iași megyékből származott. Az ország északkeleti megyéiből kirajzott népesség egészen a délnyugati végekig jutott el; Temes, Krassó-Szörény és Arad megyék regáti népességi nyereségének közel a fele ugyanis innen való. A moldvai vándornépesség többletéből csekély mértékben még a Partium is részesedett. Igaz, ez a vidék a regáti régiókkal összességében negatív egyenleget zárt, sőt népességcseréje a Kárpátokon innen is veszteséges volt. Ezzel szemben a Bánság szaldója valamennyi erdélyi országrésszel szemben pozitív. A Királyhágóntúl délnyugati irányú veszteségeit ugyancsak észak-északnyugat felől érkező nyereség enyhítette, elsősorban a Szilágyságnak Kolozs, Hunyad és Brassó megyéket gyarapító népességfőlölege jóvoltából.

Az országrészek szerinti felosztás – a történeti Erdély területén, illetve az azt körülvevő széles határ menti övezetben – lényegében kelet-nyugati irányú tagolásban látatja a népmozgásokat. A hagyományosan eltérő termékenységű területek északnyugat-délkeleti elkülönítésével jellemezhető markáns tendenciák ily módon nagyobbreszt rejtve maradnak. E jellegzetességek a Bánság és Partium közötti felosztásban még megragadhatók, de a szűkebb értelemben vett Erdély összegező számadatai között a népesség-kibocsátó északi és a népességfelvevő déli vidékek eltérő népmozgalma egybemosódik. Ezért az erdélyi régió és városainak belső vándorlási mérlegét a továbbiakban – a regáti népességi áradat hullámverésének partvonalát is megrajzoló – észak-déli felosztást követve vesszük szemügyre.

Már a korábban felsorolt példák is sejtetik, az adatok ilyen szempontú csoportosítása pedig megerősíti, hogy 1977-ben a Regátból elszármazottak túlnyomó többsége (433842 fő, a hegyeken túlról érkezettek 81,3 százaléka) valójában egy viszonylag keskeny sávban, a *dél-erdélyi* „ipari tengelyt” alkotó megyékben (Brassó, Hunyad, Temes, Krassó-Szörény, Szeben és Arad) koncentrálódott. (Az egyébként szintén déli megyének számító Fehér, migrációs jellemzőit tekintve nem illik bele ebbe a sorba.) E vidék minden tekintetben kiemelt migrációs célpont: a más megyékben születettek aránya 1977-ben 29,1 százalék (ezen belül a Kárpátokon túlról jöttek)

12,9 százalék) volt. Vándorlási egyenlege is pozitív, 615672 fővel elérte az összes itt élők 18,3 százalékát (ebből a regáti egyenleg 302757 fő, 9,0 százalék).

A Regátból Erdély városaiba költözött 435254 lakos 82,8 százaléka (360564 fő) ugyancsak az említett megyékben összpontosult. Betelepülésük Brassó és Temes megyékben volt a legdinamikusabb. Brassó megye városainak lélekszámát 1966-ban 72799 (27,1%), 1977-ben már 133577 (33,2%) regáti születésű gyarapította; Temes megyében ez a szám 1966-ban 33863 (13,6%), 1977-ben pedig 57809 (16,2%) volt. Hunyad megyében a folyamat lefékeződött; a regáti betelepülők száma 74693-ról csupán 79366-ra emelkedett, részarányuk ezzel párhuzamosan 26,7 százalékról 23,4 százalékra csökkent.

Észak-Erdélyben a más megyében születettek számaránya már jóval alatta maradt a déli értékeknek: 1977-ben a terület egészén 12,7 százalék (ezen belül a regáti születésűek aránya pedig mindössze 2,2 százalék) volt. Tényleges vándorlási többlet csak Kolozs és minimális mértékben Máramaros megyében mutatkozott. Szatmár, Szilágy és Beszterce-Naszód megye, valamint a Székelyföld ekkor még a jelentősebb népesség-kibocsátó vidékek közé tartozott. Az észak-erdélyi megyék vándorlási hiánya együttesen 218305 főt tett ki. Viszonylag jelentős regáti betelepülést az 1977. évi népszámlálás csupán Kolozs, Hargita, Maros és Bihar megyékben állapított meg, a regáti népcsere egyenlege azonban az észak-erdélyi megyékben – Hargita kivételével – mindenütt negatív volt, vagyis többen költöztek innen a Kárpátokon túlra, mint ahányan érkeztek onnan. (Veszteségük összesen 52532 fő.) A távolabbról érkezettek demográfiai súlya az itteni városokban is szerénynek mondható: 1977-ben Észak-Erdély megyéiben mindössze 64962 regáti születésű városlakót tartottak nyilván. A legtöbben Kolozs (17633, 4,4%), Hargita (10297, 8,4%), Maros (9079, 3,7%), Bihar (8732, 3,7%) és Máramaros megye (7346, 3,4%) városaiban éltek; arányuk ezenkívül még Kovászna megyében volt jelentős (4641 fő, 5,6%).

Az 1977. évi születési hely szerinti statisztikát felhasználva – becslés alapján – arról is képet alkothatunk, hogy összességében milyen szerepet játszottak a vándormozgalmak a városi térségek nemzetiségi összetételének alakulásában. A be-, illetve elköltözések hatására a népesség-kibocsátó megyék etnodemográfiai viszonyai alapján következtethetünk, abból a hipotézisből kiindulva, hogy a városokban megtelepedettek etnikai megoszlása szülőhelyük nemzetiségi összetétele szerint alakult. Ez természetesen csupán elméleti feltevés, hiszen a kibocsátó megyén belüli (nemzetiségileg esetleg eltérő arculatú) migrációs gócek körülhatárolására nincs lehetőségünk. Mint ahogy a lakóhely-változtatást befolyásoló (gazdasági, társadalmi, politikai) tényezők etnikai vonatkozásait sem tudjuk figyelembe venni, különös tekintettel e mozgások részben irányított s – főként a „zárt” városok esetében – nemzetiségileg diszkriminatív jellegére. Az ebből következő torzulásokat némiképp ellensúlyozza, hogy a máshonnan érkezettek fiktív etnikai megoszlását az egyes megyék 1977. évi – az államnemzet fokozódó dominanciáját tükröző – nemzetiségi viszony-számai alapján állapítottuk meg.

1977-ben a 3558,6 ezer erdélyi városlakóból 2058,8 ezernek volt lakóhelyén kívül a születési helye. Közülük, vagyis az összes beköltözőből 892 ezren az illető megyében másutt, 672,5 ezren a megyén kívül Erdélyben, 435,2 ezren pedig a Kárpátokon túl születtek. Számításaink szerint az illető megyén kívül Erdélyből máshonnan érkezettek kétharmada román, valamivel több mint egynegyede pedig magyar nemzetiségű volt. Ez a románok esetében nagyjából összerdélyi arányszámuknak felelt meg, míg a magyarok erdélyi számarányukon felül voltak képviselve. Ez összefügg

azzal, hogy – a román többségű Szilágy, Beszterce-Naszód és Fehér megyék mellett – a székelyföldi tömbmagyarságot magában foglaló Kovászna, Hargita és Maros megyéből volt a legnagyobb arányú az elvándorlás. (E három székelyföldi megye, ahol 1977-ben Erdély lakosságának csupán 15 százaléka élt, az országrész más megyébe távozott népességének több mint egyötödét adta.) Ám jelentős mértékben módosítja az összképet, hogy az itteni románság – a magyaroktól eltérően – komoly migrációs „háterszággal” rendelkezik Erdélyen kívül is. *A 435,2 ezer regáti születésű gyakorlatilag megkétszerezte az erdélyi városokba megyén kívül érkezett román nemzetiségűek számát, míg az idők során magyarok tízezrei távoztak Erdélyből a Kárpátokon túlra, s veszték el – a nemzetiségi kimutatások szerint – a magyarság számára. Az Erdély más megyéiben és a Kárpáton túl született románok együttes részaránya a megyén kívülről jött városi népességnek már a 80 százalékát tette ki. (A más megyékben születettekhez a Regátból érkezettek is hozzászámítva a magyar beköltözők részesedése pedig mindössze 15 százalékra csökkent.) A Kárpátokon túliak jelenléte elsősorban a két országrész határvonala mentén – különösen Brassó, Hunyad, Krassó-Szörény, valamint Hargita és Kovászna megyékben – emelte meg a románság részarányát a városba települtek között. Az egyes megyék vándorlási egyenlegét vizsgálva azt látni, hogy Kovászna és Hargita megye összességében negatív mérlegén belül a románság vándorlási többletet ért el; Bihar, Szatmár és Maros megyékben pedig, ahol a románok egyenlege is negatívummal zárult, feltételezett vándorlási veszteségük kisebb volt, mint a magyaroké. Az említettek mellett még Szilágy megyéből mutatható ki jelentősebb magyar elvándorlás. E vidékek szerterajzó magyarságát Erdélyben Arad, Krassó-Szörény, Kolozs, Máramaros, valamint Temes, Szeben, Hunyad és Brassó megyék városai fogadták be. A városi magyarság megyeközi vándorlási többlete a legmagasabb értékeket az utóbbi négy megyében érte el; Hunyad és különösen – a szomszédos Kovásznával intenzív népcserét folytató – Brassó megyével az élen. A Dél-Erdélyben megtelepült magyar vándornépesség a Regátból százezerrel érkezők között elvegyülve érkezett új otthonába, így érthető, hogy több tízezres tömegük a románosodás itteni kohóiban – akárcsak a Kárpátokon túl – szinte nyomtalanul eltűnt. E térségben 1977 táján már csupán Temes és Brassó megye városaiban nyugtázható valamirevaló magyar létszámnövekedés.*

1977–1992 KÖZÖTT

Az 1977. évi népszámlálást követően a regáti beáramlás felgyorsult. Legalábbis erre következtethetünk abból a tényből, hogy – a német exodus tömegessé válásával, illetve a magyarok kivándorlásának felerősödésével – az országot elhagyók száma 1989 júliusáig az előző évtizedhez képest több mint a háromszorosára nőtt, miközben tényleges negatívum csak a Kárpátokon túl jelentkezett. Az innen kiinduló mozgásoknak – tekintettel a kivándorlók nemzetiségi összetételére – nagyjából az Erdélyt elhagyók üresen maradt helyének a betöltésére kellett irányulniuk. Így a regáti betelepülés többlete a tizenkét és fél év alatt – mint azt korábban kimutattuk – több mint negyed millióra becsülhető.

Az 1977. évi népszámlálás születési hely szerinti statisztikájának tanúsága szerint *a regáti népességi expanzió döntően a városi térségekben zajlott le, s színhelye túlnyomórészt Erdély déli iparvidékének „migrációs ütközőzónája” volt.* Északon – tekintve, hogy e vidék egyes megyéinek természetes reprodukciója erdélyi viszonylatban kiemelkedően

magas – az urbanizáció folyamata inkább a régió amúgy is fölös népességi tartalékát mozgósította. Ez másképpen fogalmazva azt jelenti, hogy a regáti betelepülés jobbra inkább közvetett hatást gyakorolt a hagyományos magyar városok etnikai népesítés szerkezetének alakulására. (A regáti születésűek az Erdély északi városaiban élőknek csupán alig több mint 4 százalékát, de még az itteni románságnak is mindössze 7 százalékát tették ki.) Brassó, Szeben, Hunyad s a Bánság nagyvárosai a migrációs hullámokat lecsendesítve tehermentesítették az észak-erdélyi részeket a déli és keleti beáramlás nyomása alól, ugyanakkor észak-északnyugati irányban is érvényesülő szívóhatásuk jelentős tömegeket vont el Erdély magyarok lakta vidékeiről. Ily módon az ottani ipari és igazgatási központok mintegy szabaddá váltak román többségű vidékük szapora népességének befogadására. Az, hogy az ezt követő nyolc és fél év alatt (mely egyébként már az extenzív városiasítás lecsengésének időszaka) ez a „munkamegosztás” mennyiben módosult, statisztikailag nem mutatható ki. Az évtized elején egyes szakemberek még úgy vélték, hogy a *terjeszkedő fejlesztésnek* az a szakasza, amikor „a belső lakóhely-változtatások vándorvonalai Moldvától Hunyad megyéig és Máramarostól Constanțaig terjedtek”, a befejezéséhez közeledik; a megyéken belüli migráció, illetőleg a szomszédos megyékbe irányuló vándorlás kerül előtérbe, sőt a visszavándorlási folyamat is megindul a régebbi vonzásközpontokból a szülőhely felé. E prognózis beteljesedése helyett azonban az erőltetett urbanizáció végjátékának lehettünk tanúi, s egyes jelzésekből tudjuk, hogy e késleltetett folyamat az észak-erdélyi városokat célba vevő egyre agresszívabb, gazdasági indítékokkal már nem magyarázható telepítési politikával párosult.³⁷ Közvetett bizonyíték erre, hogy 1977–1985 között a népmozgalmi adatok szerint a hagyományos dél-erdélyi vándorlási centrumok mellé (13907, illetve 5607 főnyi vándorlási többlettel) Kovászna és Hargita is felsorakozott; az a két székely megye, ahol a románok betelepítése 1977-ig nem tudott változtatni a városi lakosság alapvető nemzetiségi arányain. (A gyengén városodott Beszterce-Naszód és Szilágy mellett a városok lélekszámának növekedése ugyancsak itt volt a legdinamikusabb.) E két megyében szinte bizonyos, hogy ebben a periódusban a más megyékből érkezettek között a Kárpátokon túliak voltak többségben. A városi népességszám növekedéséhez hozzájáruló betelepülés részaránya (csak a kiemelt déli megyékéhez fogható, 65–70 százalék körüli értékben) ez idő tájt Bihar és Kolozs, valamint 1981-től kezdve Szatmár és Maros megyékben is igen magas volt. Különösen szembeűnő a marosvásárhelyi növekedés, ugyanis a város lakossága a megelőző öt és fél esztendő 11186 főnyi gyarapodásával szemben most négy év alatt 16149 fővel nőtt. Közülük 10–11 ezer lehetett a betelepülők száma. (Feltűnő egyébként, hogy az 1977–1981 közötti növekedésből 7 ezer főnyi az utolsó évre esett. Ebben a rejtett migráció legalizálása is szerepet játszhatott, ami azonban magán a beköltözés tényén nem változtat.) Bihar, Kolozs és Maros megyékben a migráció egyik fő forrásvidéke a megye román nyelvterületének községcsoportja, de a városi lélekszámot a más vidékekről érkezettek is gyarapították.³⁸

1985–1989 között a városodási hullám lecsillapodott. Az erdélyi városok lélekszáma 1977. január 7. és 1981. július 1. között még 424293 fővel (11,9 százalékkal) gyarapodott. A számok alakulása a továbbiakban (évközépi adatot véve alapul): 1981–1985 között 316007 (7,9%), 1985–1989 között pedig 269598 (6,3%). Az utolsó intervallum adatát már új városalakulások (Érmihályfalva, Szinérváralja, Radnót, Aninoszabányatelep, Felek és Nagytalmács) is gyarapították. Nélkülük számítva a növekedés csak 210414 fő (4,9%). Szemléletesebben érzékeltethető a városnövekedés dinamikájának csökkenése a gyarapodás évi átlagának mutatójával: ez 1977–1981 között

2,07 százalék, 1981–1985 között 1,93 százalék, 1985–1989 között pedig 1,53 százalék (az új városok nélkül mindössze 1,2 százalék). Érdeemes párhuzamba állítani e számokat a migrációs mutatókkal is. Ezek szerint a vándorlási különbözet 1977–1981 között 260 ezer körüli (a városi lélekszám gyarapodásának 61,1 százaléka), 1981–1985 között 200,6 ezer (63,5%), 1985–1989 között pedig (az új városalakulások nélkül) hozzávetőlegesen 100 ezer (47%). Vagyis az 1977 óta folyamatosan lanyhuló ütemű városnövekedés félidejében, 1981–1985 között még utoljára megiramodott a betelepítés üteme, ám ezt követően minden korábbinál alacsonyabb szintre zuhant vissza.

Hogy milyenek lehettek az ekkor már „megállapodott” demográfiai viszonyok, valószínűleg nem fogjuk megtudni, hiszen azokat a rákövetkező két és fél esztendő viharos eseményei újra felkavarták. E változások bizonyosan hozzájárultak ahhoz az összképhez, amit az 1992. évi népszámlálás eredményeiből ismerhetünk. A nyilvánosságra került adatok azt mutatják, hogy az 1989. július 1-jén számított lélekszámhoz képest a népszámlálás időpontjáig nem csupán az összes népesség száma csökkent Erdélyben – 310320 fővel –, de ezen belül a városi lélekszám is apadt, mégpedig 138852-vel. (Ugyanez idő alatt a regáti városi lakosság száma 218868-cal lett több.) Ez a meglepő fejlemény, városonként vizsgálva igen változatos képet mutat, amit azonban a helyi viszonyok közelebbi ismerete nélkül nehéz lenne értelmezni. Valószínűleg szerepet játszik benne a telepítési politika helyenként látványos visszahatása (az utóbbi időben kihelyezettek egy része, élve a december 22-i fordulat adta lehetőséggel, azonnal hazaköltözött szülőföldjére), ami a szakemberek által korábban kilátásba helyezett tartósabb visszavándorlási folyamat nyitányának tekinthető. A város-falu irányú mozgások statisztikailag is érzékelhető felerősödése azonban már inkább a népszámlálást követő időszakra esik. (Vö. a 17. sz. jegyzet vonatkozó adataival.) De kézenfekvő magyarázatul szolgál az erősen nemzetiségi színezetű emigráció is. A németek vonatkozásában ez nyilvánvaló, hiszen számuk a városokban 100832 fővel lett kevesebb 1977-hez képest. De ugyancsak visszaesésként könyvelhető el a mindössze 36358 fős városi magyar növekmény is, hiszen az csupán egynegyede az 1966–1977 között (nemzetiségi ismérv szerint) számítható 145845-nek. Persze figyelembe kell vennünk a bevallási eltéréseket és bizonyos népszámlálási torzulásokat is, ám a feltételezhető (és részben kényszerű) asszimilációs veszteségnél bizonyára számottevőbb az a fogyás, amit az országból az utóbbi években távozottak hiánya idézett elő. Ez (nagyságát különböző becslések egyöntetűen 100–150 ezer főnyire teszik) valósággal megtizedelte az erdélyi (köztük a városokban élő) magyarság sorait. Az idegenbe szakadtak statisztikailag még akkor is hiányoznak, ha jó néhányan csak ingázóként, ideiglenes munkavállalás céljából vagy más okokból voltak távol a népszámlálás időpontjában és maradtak ki az összeírásból, különösen a székely kis- és középvárosokban (Sepsiszentgyörgyön például 4 ezren).³⁹

A REGÁTI BEVÁNDORLÁS ÉS TERÜLETI MEGOSZLÁSA AZ 1992. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS SZÜLETÉSI HELY SZERINTI STATISZTIKÁJÁBAN

Az 1992. évi népszámlálás a korábbiaknál részletesebb támpontokat nyújt az országrészek közti vándorvonalak megrajzolásához. A vonatkozó kimutatások feldolgozásával nyert adatokat a 13. táblázat összesíti.

13. TÁBLÁZAT

A népesség születési hely, lakóhely és illetőség szerint 1992-ben szám szerint és százalékban

a) Erdélyben élők születési helyük szerint

	A megyében él	A megyében született	A megyén kívül Romániában született		Külföldön született	Nem nyilatkozott			
Összesen	7723313	6105986	79,0	1564592	20,3	38229	0,5	14506	0,2
Városok	4429697	3163178	71,4	1230138	27,8	29710	0,7	6671	0,2
Vidék	3293616	2942808	89,3	334454	10,1	8519	0,3	7835	0,3

b) Erdélyi illetőségük születési helyük szerint

	Megyei illetőségű	A megyében született	A megyén kívül Erdélyben		Romániában született Kárpátokon túl	Külföldön született	Nem nyilatkozott				
Összesen	7678206	6174802	80,4	876752	11,4	573986	7,5	38202	0,5	14464	0,2
Városok	4344939	3167464	72,9	657633	15,1	482318	11,1	29717	0,7	7807	0,2
Vidék	3333267	3007338	90,2	219119	6,6	91668	2,8	8485	0,2	6657	0,2

c) Erdélyben születettek illetőségi helyük szerint

	A megyében született	Megyei illetőségű		Megyén kívüli illetőségű		Kárpátokon túl	
		a megyében	Erdélyben	Erdélyben	Kárpátokon túl		
Összesen	7318508	6174802	84,4	876752	12,0	266954	3,6
Városok	4042624	3167464	78,3	657633	46,3	217257	5,4
Vidék	3275884	3007338	91,8	219119	6,7	49697	1,5

d) Erdélyben élők illetőségük helye szerint

	A megyében él	Illetőségi helye		Kárpátokon túl			
		a megyében	a megyén kívül Erdélyben	Erdélyben	Kárpátokon túl		
Összesen	7723313	7578223	98,1	76496	1,0	68594	0,9
Városok	4429697	4319447	97,5	56245	1,3	54005	1,2
Vidék	3293616	3258776	99,0	20251	0,6	14589	0,4

e) Erdélyi illetőségük lakóhelyük szerint

	Megyei illetőségű	A megyén kívül él		Kárpátokon túl			
		A megyében él	Erdélyben	Erdélyben	Kárpátokon túl		
Összesen	7678206	7578223	98,7	76496	1,0	23487	0,3
Városok	4390137	4319447	98,4	56245	1,3	14445	0,3
Vidék	3288069	3258776	99,1	20251	0,6	9042	0,3

f) Illetőségüket változtatók Erdélyben, legutóbbi illetőségi helyük szerint

	Új illetőségi helyük	Megalőző illetőségi helyük							
		a megyében	a megyén kívül Erdélyben	Kárpátokon túl	Külföldön				
Összesen	3026125	1604594	53,0	862527	28,5	538120	17,8	20884	0,7
Városok	2242764	1123390	50,1	650258	29,0	453573	20,2	145453	0,7
Vidék	783361	481204	61,4	212269	27,1	84547	10,8	5431	0,7

g) Lakóhelyük változtatása előtt erdélyi illetőséggel bírók, új illetőségi helyük szerint

	Előző illetőségi helyük	Új illetőségi helyük					
		a megyében	a megyén kívül Erdélyben	Erdélyben	Kárpátokon túl,		
Összesen	2765781	1604594	58,0	862527	31,2	298660	10,8
Városok	2019678	1123390	55,6	650258	32,2	246030	12,2
Vidék	746103	481204	64,5	212269	28,5	52630	7,0

Forrás: Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Vol. 1. (1994): 10–21., 28–39., 64–75., 82–93., 112–123., 130–141.

A fenti számoknak a korábbiakkal való egybevetését behatárolja, hogy az 1977. évi népszámlálás születési helyre vonatkozó kereszttáblázatai – bár ez a módszertani megjegyzésekből nem derül ki egyértelműen – jelzett kategorizálásuktól eltérően nem az állandó, hanem a ténylegesen jelen lévő (lakó) népességen alapulnak. A lakónépesség születési helyét ugyan a mostani népszámlálási közlemény is kimutatja, azt azonban már nem taglalja, hogy az adott megyében élők mely más megyékből származtak el. Ilyen típusú részletezést csak az adott megyében illetőséggel bíró (állan-

dó) népességre vonatkozóan találunk. Eszerint 1992-ben 266954 Erdélyben született (közülük 217257 városi) lakosnak a Kárpátokon túl, 573986 Kárpátokon túli megyékben született (közülük 482318 városi) lakosnak pedig Erdélyben volt az állandó lakóhelye. Ez a szám a Regátban az 1977. évi értékhez képest 22837 (a városokban 25013) fővel csökkent, Erdélyben viszont csekély mértékben ugyan, de 41081 (a városokban 47064) fővel növekedett. Ez a növekmény a valóságban nagyobb, mivel az erdélyi megyékben élők száma 45107 fővel több, mint az ugyanott illetőséggel bíróké. (A megyén kívül születettek esetében ez a különbözet már 113854.) Így joggal feltételezhető, hogy az Erdélyben élő másutt születettek száma is magasabb, mint a közülük Erdélyben állandó lakóhellyel rendelkezőké. Ha ebből a feltevésből kiindulva a Kárpátokon túl született erdélyi illetőségűek számát (573986) megnöveljük az Erdélyben élő Kárpátokon túli illetőségűek számával (68594), az így kapott értékből pedig levonjuk a Kárpátokon túl élő erdélyi illetőségűekét (23487), akkor a népszámlálás időpontjában Erdélyben élő valamennyi Kárpátokon túlról elszármazott számát kapjuk eredményül. Ez 619093, a városokban pedig – hasonló eljárással – 521878. E számok azonban csak maximális értéként fogadhatók el, mivel magukban foglalják azokat is, akik illetőségi helyüktől ugyan távol élnek, ám jelenlegi lakóhelyük ugyanabban az országrészben van, ahol a születési helyük is található. Mindenesetre az Erdélyben élő regáti születésűek száma még így is 600 ezerre (a közülük városokban élők pedig 500 ezer fölöttire) becsülhető. Ez a megfelelő értékek két népszámlálás közti különbözetét – évi 11 ezrelékes halálozás figyelembevételével – 95 ezerrel megnövelve tizenöt év alatt kb. 165 ezer fős beköltözést jelent. Noha ez sem kevés, az így számított gyarapodás mégis alatta marad annak az értéknek, amit korábban az 1989. évi állapotokra vonatkozóan megállapítottunk. Becslésünk ingatag voltán túl az eltérésben bizonyára közrejátszik a diktatúra nyomása alól felszabadult ország megbolydulása is. Valószínű, hogy a hatalmas méretű, szinte csak a háborús évekéhez hasonlítható külső és belső népmozgások az országrészek közötti népcseré nyolcvanas évek végére kirajzolódó erővonalait részben át- (és vissza) rendezték.

Az elmúlt fél évszázadban Erdélybe költözött regátiak száma végül is – a születési hely statisztikai alapján, az időközben elhunytakat is figyelembe véve – összesen mintegy 800–900 ezerre tehető. Ez óvatos becslésnek tűnik csupán, ha arra gondolunk, hogy különböző publikációk az elmúlt évtizedekben Erdélybe „telepített” románok számát egy-másfél, másfél-kétmillióra, sőt még ennél is többre teszik. Ezek az eltérések nem is annyira az olykor nyilvánvaló publicisztikai túlzásokból, mint inkább a szerzők által alkalmazott módszerek különbözőségéből adódnak. Ha az Erdélybe költözöttek számára vonatkozóan begyűjthető – netán kritika alá sem vett – források adatait rendre összegezzük, nem nehéz milliós nagyságrendű számhoz jutni. Ez a szám azonban természetesen az időközben elhunytakat, esetenként a később már itt születetteket, vagy a többszöri lakóhely-változtatás során szülőföldjükre visszatérteket is magában foglalja. Mindennek ellenére mégsem túlzás azt állítani, hogy az Erdélyből hiányzó nem román népelemek helyét a románságnak lényegében véve a Kárpátokon túlról érkezettek révén sikerült betöltenie. Ha a statisztikai „könyvvitel” rigorózus szempontjai szerint nem is – hiszen a Regátba elszármazottakat leszámítván Erdély feltételezett nettó vándorlási nyeresége alig több mint félmillió –, de fizikai (s mentális) jelenvalóságukkal mindenképpen. E megállapításunk nyomtatékot kap, ha figyelembe vesszük a betelepülés közvetett népességnövelő hatását, vagyis azt, hogy a frissen megtelepedettek többnyire éppen a legtermékenyebb korosztályok tagjai kö-

zül kerülnek ki, akiknek újonnan született gyermekeit a származási statisztikák már értelemszerűen az Erdélyben születettek között tartják nyilván.

A Kárpátokon túlról érkezettek területi elhelyezkedéséről az 1977. évi adatok alapján kialakított összképet a friss információk lényegesen nem módosítják. A regáti betelepülők 81,1 százaléka (465737 fő) változatlanul hat dél-erdélyi megyében található. Itt a más megyében születettek részesedése is a korábbival egyező: az összlakosság 29,3 százaléka (ámbar a Kárpátokon túlról jöttek időközben 12,9 százalékról 14,8 százalékra emelkedett). E dél-erdélyi övezetnek a belső vándorlások révén nyert többlete összesen 657380 fő, ami immár az itt élők 20,5 százalékát teszi ki, szemben az 1977. évi 18,3 százalékos értékkel (ezen belül a regáti népcseré egyenlege 329048 fő, 10,4 százalék; 1977-ben még csak 9,0 százalék volt). A Regátból Erdély városaiba átkerült 482318 lakos 81,8 százaléka (394539 fő) ugyancsak délen összpontosul. Arányuk Brassó és Hunyad megyében csökkent, Temes megyében viszont nőtt.

Északon mind a más megyében születettek, mind pedig a regáti születésűek számaránya lényegében változatlan (12,3, illetve 2,3 százalék). E megyék – Kolozs, Máramaros és most már Kovászna kivételével – még mindig népesség-kibocsátók, bár vándorlási veszteségük némileg csökkent. E veszteség az 1977. évi 218305-tel szemben 1992-ben már csak 188854 fő, a regáti negatívumnak a harmadára (17674-re) történt visszaesése jóvoltából. Ez a fejlemény azonban nem a betelepülés erősödésének a következménye, hanem a Kárpátokon túlra távozottak visszahúzódását jelzi. Ennek megfelelően a kilenc észak-erdélyi megyében összeírt regáti születésű városok száma csak szerény mértékben növekedett; most 67583 fő. Gyarapodásuk csupán Beszterce-Naszód és Kovászna megyében gyorsult fel, ez utóbbi megye városaiban a Regátból érkezettek lélekszáma 9939-re, vagyis a duplájára emelkedett.

Két tényezőre ismételtelen fel kell hívni a figyelmet. Az egyik, hogy az Erdélyben összeírt regáti származásuk számának viszonylag csekély növekedése nem feltétlenül jelenti a két nagy országrész közötti hagyományos vándormozgalmak tényleges stagnálását. Annak bekövetkezése – vagyis a megtelepültek természetes fogyását ellensúlyozó beköltözés elmaradása – esetén az Erdélyben élő regátiak száma csökkent volna (mint ahogy az túlnan ellenkező előjellel meg is történt). A látszólag szerény gyarapodás – fentebbi számításaink szerint, az időközben elhunytak figyelembevételével – legalább további 95 ezer bevándorlót feltételez. Ezenfelül a regáti születésű és Erdélyben élő helyi illetőségűek számához hozzá kell vennünk a regáti születésűek közül állandó jelleggel itt tartózkodó, ám itteni illetőséggel nem rendelkezők számát is. Mint utaltunk rá, őket a születési hely megyei bontású statisztikája nem mutatja ki. Ez a kategória túlnyomórészt a Kárpátokon túli régiókkal határos, nagy népességfelvevő – ipari és oktatási központokkal rendelkező – déli megyék (Temes, Brassó, Hunyad, Szeben és Krassó-Szörény) lélekszámát növeli.

Az 1992. évi népszámlálási kötet újdonsága az életük során legalább egyszer illetőséget változtatók kimutatása, mégpedig új helyre költözésük előtti utolsó állandó lakóhelyük szerint. E táblázatok tanúsága szerint az erdélyi megyékben illetőséggel bíró regáti születésűek száma (573985) nagyobb, mint azoké, akiknek a Kárpátokon túl volt a megelőző illetőségi helyük (538120). A különbség kétharmad részben a városokat gyarapítja. Ez is arra utal, hogy az itteni városokban összeírtak egy része Erdélyen belüli helyváltoztatással kerül lakóhelyére, vagyis a regátiak erdélyi városba áramlása nem feltétlenül ér véget a Kárpátok vonalának átlépésével. A hegyeken túl fordított a helyzet; a regáti illetőségű Erdélyben születettek száma (266954) ki-

sebb, mint az itt megállapodott, előzőleg erdélyi illetőséggel bíró személyeké (298660). Ez visszaáramlást, illetőleg, főként az előzőekben felsorolt dél-erdélyi megyéket érintő folyamatos fluktuálást jelez. A különbség – a megyék összességében – nagyobbra esik.

*

A városokban élő magyarok lélekszáma tizenöt év alatt csupán hat észak-erdélyi megyében, valamint Fehér megyében növekedett. Itt nyert 77474 fős többletük a déli megyék, továbbá Bihar, Kolozs és Máramaros 41116 fős vesztesége kevesebb mint a felére apasztotta. A magyar nemzetiségűek száma Brassó, Kolozs, Szeben és Temes megyében az 1966. évi szintre esett vissza, Arad, Krassó-Szörény és Hunyad megyében pedig a békeévek legmélyebb szintjére zuhant. Viszonylag kiegyenlített népességfejlődést kizárólag a Hargita és Kovászna megyei adatok jegyeznek, bár a háromszéki városokban a magyar lakosság 25914 főnyi többletéhez aránytalanul nagy – 14761 fős – román növekmény társult. (1977-ben a Kovászna megyei románok még mindössze 5545-tel voltak többen, mint 1966-ban; a magyarok száma ez idő alatt is 21100-zal gyarapodott.) Hargita megyében éppen fordított a helyzet: 1966–1977 között 29809, 1977–1992 között pedig 30971 fővel nőtt a városlakó magyarok száma, míg a korábbi 13076 helyett most mindössze 5842 főnyi román pozitívum mutatkozik. Szatmár megye városaiban 1966–1977 között 13298 főnyi volt a magyar növekedés (az összegyarapodás 31,4 százaléka), ez a szám azonban a rákövetkező tizenöt évben 8432-re csökkent (23,8%). Ha azonban figyelembe vesszük az „újsváb” reaszimilációt, és a 3695 főre ugrott német szaporulat nagyobbik felét ideszámítjuk, a magyarság részesedése a városi népességnövekedésből változatlanul 1:2 arányú marad. A Beszterce-Naszód és Szilágy megyei – töretlen – urbanizáció demográfiai áldásaiból a magyarság is részesedett; igaz, 2043, illetve 4385 fős nyereségük csak töredéke a városi lélekszámát ugyanitt megkétszerező románságénak. A korábban még kiegyensúlyozott Maros megyei viszonylatok végletesen eltorzultak. A megye mai városi térségeiben 1966–1977 között a románság gyarapodása 34754, a magyarságé pedig 26525 fő volt. Tizenöt év elteltével viszont a románok egyenlege 50911-re nőtt, a magyaroké ellenben már csupán 5348 lélek. Kolozs megyében még rosszabb a helyzet. Városaiban 1966–1977 között 92820 fővel, 1977–1992 között újabb 104635-tel gyarapodott a románság, a magyarság korábbi szerény, 9621 fős növekedését viszont most 11794 fős csökkenés ellentételezi. Valószínű, hogy e két megyéből vándoroltak el a legtöbben; esetleg még Biharból, melynek városaiban a románok lélekszáma a megelőző tizenegy év – 43416 fős – gyarapodásának ütemét tartva, 62911 fővel közel a másfélszeresére nőtt, míg a magyaroké – korábbi 15705 főnyi pozitívumukkal szemben – most 1544 fővel kevesebb lett. A magyarság részaránya a városi összlakosságon belül Hargita megye kivételével mindenütt kisebb, mint 1977-ben volt; legszembetűnőbb a Maros és Bihar megyei csökkenés (47,9 százalékról 41,0 százalékra, illetőleg 44,3 százalékról 34,8 százalékra). Paradox fejlemény, hogy Fehér és Brassó megye falvaiban a magyarság az összes népességen belüli számarányát tekintve ma már nagyobb súllyal van jelen, mint e megyék városi térségeiben.

A vegyes etnikumú, vagy román környezetben található városok nemzetiségi kiegyenlítődésének folyamata az elmúlt másfél évtized demográfiai hullámverésében kiteljesedett. E változások – melyek végső eredménye, Benkő Samu szavaival, már egy *másik* város – új fejezet kezdetét jelentik Erdély népesedéstörténetében.

JEGYZETEK

- 1 ENYEDI György: *A városnövekedés szakaszai*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 8. p.
- 2 E sokrétű jelenségkör gazdag irodalmából Per RONNÁS alapvető monográfiáját (*Urbanization in Romania*. Stockholm, 1984, The Economic Research Institute Stockholm School of Economics) emeljük ki. A kérdést 1977-ig tárgyaló mű, statisztikai táblaanyagával és gazdag irodalomjegyzékével megfelelő kiindulási pontot nyújt a részletesebb tájékozódáshoz. Ezt követően megjelent, a területfejlesztés, a belső migráció és a társadalmi mobilitás összefüggéseit tárgyaló román szakmunkák: Vladimir TREBICI és Dumitru SANDU tanulmányai a *Satul românesc* c. kötetben (București, 1985, Editura Academiei RSR), valamint Dumitru SANDU két könyve, *Dezvoltarea socioteritorială în România*, illetve *Fluxurile de migrație în România* (București, 1987, Editura Academiei RSR). A továbbiakban még néhány magyar nyelvű címre utalunk. Javarészt erdélyi szerzők cikkeit és tanulmányait tekinti át, alapos bibliográfiai adatlással A. GERGELY András *Nemzetiség és urbanizáció Romániában* c. könyve (Budapest, 1988, Héttorony). Általa is idézett fontos forrás a *Korunk urbanisztikai évkönyve (Ember, város, környezet)*. Kolozsvár-Napoca, 1980) és a *Változó valóság* című szociográfiai gyűjtemény *Városkutatók kötet* (Bukarest, 1984, Kriterion). A vizsgált időszak gazdaság- és politikatörténeti folyamatait a *Románia 1944–1990* című tanulmánykötet (Budapest, 1990, Atlantisz) elemzi, összefoglaló ígérrrel. E kötetből témánkhoz kapcsolódóan HUNYA Gábor *Románia területi fejlődése és regionális politikája* című tanulmányára hívjuk fel külön is a figyelmet. Ugyanő a *Tér és Társadalom* 1989. 2. számában a falurendezi programot ismerteti *Településhálózat és településrendezés Romániában* címmel. Az 1989. decemberi fordulatot követő időszak publikációi közül – a kérdés elevenbeavágó, szociokulturális és interetnikai összefüggéseit is taglalva – VÉCSEI Károly és DÉZSI József *Migráció és urbanizáció Romániában* c. tanulmánya emelkedik ki (Romániai Magyar Szó 1992. április 25–26., május 9–10., 16–17. és 23–24.). Részletezőbb változatát (különös tekintettel az 1977. évi népszámlálás adatainak sokoldalú feldolgozására) lásd VÉCSEI Károly: *A migráció és urbanizáció egyes vonatkozásai Romániában*. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Intézetének történeti demográfiai füzetek 12. sz. Budapest, 1993.
- 3 Az előbbieken felsorolt munkák bőséges, nemegyszer forrásértékű adat-anyagot tartalmaznak, ugyanakkor szerzőik sok esetben kénytelenek számot vetni a „lényegében elérhetetlen és ellenőrizhetetlen” statisztika problémájával, az „információk gyérülésével és esetlegességével”. E tanulmány a témakör egy adott időszakra vonatkozó gyérülő és esetleges információi közül a legátfogóbbak „összegereblyezésére”, rendszerezésére és hozzáférhetővé tételére vállalkozik a szélesebb közönség számára, elsősorban a hivatalos népszámlálási közlemények, illetőleg a román statisztikai szolgálat évkönyvei alapján. E forrásokra a jegyzetanyagban külön nem hivatkozunk. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy tanulmányunk az 1992. évi népszámlálást megelőzően született. Azóta nemcsak a népszámlálás zajlott le, de részletes eredményeit is nyilvánosságra hozták. A dolgozatot néhány fontos vonatkozásában ennek megfelelően kiegészítettük, az eddig ismertté vált adatok átfogó elemzésére azonban nem vállalkoztunk.
- 4 KARDHORDÓ Károly: *Néhány szó a román községekről a 228. számú rendelet törvény figyelembevételével*. Magyar Kisebbség. XXI, 1942. 7–8. sz. 142–143. p.
- 5 ȘERBU, G. R.: *Structura economică și socială a populației localităților asimilate mediului urban din R.P.R.* Revista de statistică. XI, 1962. Nr. 1. 58–59. p.
- 6 OROVEANU, Mihai T.: *Organizarea administrativă și sistematizarea teritoriului Republicii Socialiste România*. București, 1986, Editura Științifică și Enciclopedică. 325. p.
- 7 A statisztikai idősorok legújabbban az 1968-as évet tekintik választóvonalnak. Így azt megelőzően a városi népesség fogalma magában foglalja a peremtelepülések lakóit is, míg 1968-cal kezdődően a municípiumok és városok lakosságára szorítkozik. *Anuarul statistic al României*. București, Comisia Națională pentru Statistică. 49. p.
- 8 Szükségesnek tartjuk előrebocsátani, hogy táblázatainkban szinte kivétel nélkül valamennyi adat Románia jelenlegi területére vonatkozik. A román statisztikai közlemények 1910-re vonatkozó adatai eltérnek az itt közöltől, az előbbieken ugyanis a városi összlélekszám 2079860.

- A különbség oka, hogy e publikációk Nagyszalontát a városok közé sorolják, Segesvár lakosságára pedig az 1910-es magyar népszámlálás adatahoz képest 674-gyel kevesebb főt számítanak.
- 9 *Anuarul demografic al Republicii Socialiste România*. București, 1974, Direcția Centrală de Statistică. 142., 236. p.
  - 10 MEASNICOV, Ioan: *Contribuții la studiul migrației interne în România [1930–1941]*. Revista de statistică. XVII, 1968. Nr. 8. 54. p.
  - 11 Az élveszületéseknek és halálozásoknak – a népszámlálási időpontok eltolódásait figyelembe véve számított – különbözete. A városi térségek természetes szaporulata 1948. január 1. és 1955. december 31. között 291540 fő volt. *Anuarul demografic al Republicii Socialiste România*. 1974. 142., 236. p.
  - 12 A tényleges városok népmozgalmára vonatkozóan Ioan MEASNICOV számításait idéztük: *Contribuții la studiul migrației interne în România. 1948–1956*. Revista de statistică. XVIII, 1969. Nr. 2. 24. p.
  - 13 Az élveszületéseknek és halálozásoknak – a népszámlálási időpontok eltolódásait figyelembe véve számított – különbözete. A városi térségek természetes szaporulata 1956. január 1. és 1965. december 31. között 409640 fő volt. *Anuarul demografic al Republicii Socialiste România*. 1974. 142., 236. p.
  - 14 CUCU, V. – URUCU, V.: *Creșterea orașelor din R. S. România în ultimul deceniu*. Revista de statistică. XVI, 1967. Nr. 5. A hivatkozott tanulmány mellékletében városenként közzétett népmozgalmi arányszámok alapján számított érték.
  - 15 MEASNICOV, Ioan – TREBICI, Vladimir: *Aspecte ale migrației interne și urbanizarea în lumina rezultatelor preliminare ale recensământului din 5 ianuarie 1977*. Revista de statistică. XXVII, 1978. Nr. 4. 36. p. A városok és peremtelepülések természetes szaporulata a tizenegy év alatt összesen 1037043 főnyi volt. *Anuarul demografic al Republicii Socialiste România*. 1974. 142, 236. p., statisztikai évkönyvek.
  - 16 *Geografia României. Vol. 2. Geografia umană și economică*. București, 1984, Editura Academiei RSR. 146. p. Más számítások szerint a legszűkebb értelemben (peremközségek nélkül) vett városi népesség 1948–1981 közötti 7 milliós szaporulatából kb. 3/5 résznyi a vándorlási többlet. LUNGU, Gh.: *Impactul urbanizării asupra structurii populației R. S. România*. Revista de statistică. XXXII, 1983. Nr. 12. 24. p.
  - 17 Az 1993. évi statisztikai évkönyv tanulságos adatsort közöl az utóbbi negyedszázad belső vándorlásairól, s ezen belül a falu-város közötti népességcsere alakulásáról (a lakóhelyüket változtatók illetősége szerint).

Időszak	Lakóhelyet változtattak	Ebből			
		Új lakóhelyükre érkeztek		Korábbi lakóhelyükről távoztak	
		városba	faluba	városba	faluba
1968–1976	2906244	1775906	1130338	831385	2074859
1977–1984	2458404	1954951	503453	614065	1844339
1985–1989	1035676	751109	284567	266089	769587
Éves átlagban					
1968–1976	322916	197323	125593	92376	230540
1977–1984	307300	244369	62931	76758	230542
1985–1989	207135	150222	56913	53218	153917
1990	786471	691803	94668	170381	616090
1991	262903	185459	77444	79670	183233
1992	293182	186172	107010	111471	181711

Az országon belüli népességcserében részt vevők száma 1973–1974-ben 375 ezres értékkel tetőzött és csak tíz év múltán süllyedt ismét 300 ezer alá. Ezen belül a városok javára erős időbeli eltolódás figyelhető meg. A vizsgált időszak kezdetén a falvak még nem csupán kibocsátóként, de befogadóként is jelentős részt vállaltak a migrációs mozgásokból. 1977-ig a lakóhelyet változtatóknak közel a 40 százaléka falvakban telepedett meg. (A legmagasabb értéket 1973-ban regisztrálhatjuk, 150 ezer fővel.) Részesedésük a beköltözők számából azonban 1977–1984 között majdnem a felére zuhant vissza. A falvakat elhagyók száma változatlan, a városba költözőké

- növekedett. A csúcspont 1980 és 1981, 275 ezer körüli értékkel. 1985 után az általános népességmozgás csillapodott; a városok részesedése is csökkent, bár magasabb volt, mint az 1977-et megelőző években. Az 1989-es események szembetűnő fejleménye a falusi népesség – látszólagos – városokra zúdulása. Jó okunk van feltételezni, hogy e statisztikai jelenségben nagyjából nem tényleges helyváltoztatás, hanem a korábban rejtett migráció legalizálása, a bizonytalan helyzetű „jövevények” státusának rendezése nyilvánul meg. 1989. július 1-jén Románia 12311803 városi lakosából 11670175-en bírtak helyi illetőséggel. A városlakók száma egy év alatt 297041-gyel lett több. Ezen belül a helyi illetőségű lakosoké 512987-tel nőtt, míg a csupán ideiglenes tartózkodási engedéllyel rendelkezőké 215946-tal csökkent.
- 18 SEMLYÉN István: *Hétmilliárd lélek*. Bukarest, 1980, Kriterion. 194. p.
  - 19 SALVANU, Marioară – KESZI-HARMATH Sándor: *Város és városiasodás*. Korunk évkönyv 1980. Kolozsvár-Napoca, 1980. 34. p.
  - 20 Ezt megelőzően, 1966 és 1968 között négy település nyerte el a városi rangot. *Geografia României*. Vol. 2. 29, 145. p.
  - 21 Az Ókirályságbeli városi lakosság száma az 1989. évi népszámlálás időpontjában 1125272, 1912-ben 1330132 volt. COLESCO, L.: *Lapopulation de la Roumanie*. *Buletinul statistic al României*. XII, 1915. Nr. 36–37. 431. p.
  - 22 A Kárpátokon túli városlakók száma Románia háborúba lépésekor 1408862-ben számítható, 1930-ban 2087835. Előbbi érték a Caliacra, Durustor megyék és Herța nélkül vett regáti városok 1915. évi, illetőleg a Bukovinától Romániához került városok 1919. évi adatait foglalja magában. *Anuarul statistic al României 1922*. București, Direcțiunea Generală a Statisticii, 1923. 25. p. Bukarest lakossága 347933-ról 639040-re, 1941-ig pedig 992536-ra növekedett.
  - 23 MEASNICOV, Ioan: *Contribuții la studiul migrației interne în România 1941–1948*. *Revista de statistică*. XVII, 1968. Nr. 10. 23–24. p.
  - 24 Measnicov 12. sz. jegyzetben hivatkozott tanulmányának eljárását követve becslésünk során a falusi lakosság 1948–1955 közötti természetes szaporulatának országosan regisztrált 11,64 százalékos arányszámát vettük alapul. Erdélyben a természetes szaporulat alacsonyabb az országosnál. Az eltérés a falusi térségekben 1956–1966 között éves átlagban 3,56 ezrelék volt. E különbség figyelembevételével Erdély falusi lakosainak természetes szaporulata 1948–1955 között 9,15 százalékban feltételezhető. E növekedési arány alapján 1948. évi lélekszámuknak, mely az 1956. évi közigazgatási beosztás szerint (ideértve a peremtelepüléseket is) 4399,2 ezer volt, 1956-ig elméletileg 4801,7 ezerre kellett volna emelkednie. Erdélyben az 1956. évi népszámlálás a peremtelepüléseken élőkkel együtt 4478,5 ezer falusi lakost talált, mely érték 323,2 ezerrel kevesebb az előbbi módon számítottnál. Ez elvándorlásuk becsült különbözete.
  - 25 MEASNICOV, Ioan: *Contribuții la studiul migrației interne în România. 1948–1956*. *Revista de Statistică*. XVIII, 1969. Nr. 2. 27. p.
  - 26 HUNYA Gábor: *România területei fejlődése és regionális politikája*. Románia 1944–1990. Budapest, 1990, Atlantisz. 159. p.
  - 27 *Anuarul demografic al Republicii Socialiste România*. București, 1967, Direcția Centrală de Statistică. 22–25, 82–85. p.
  - 28 Vö. RONNÁS, Per: i. m. 80. p., TREBICI, Vladimir – HRISTACHE, Ilie: *Demografia teritorială a României*. București, 1986, Editura Academiei Republicii RSR. 17. p.
  - 29 KOCSIS Károly: *Mohácstól napjainkig*. Együtt élő népek a Kárpát-medencében. Szerk. Ács Zoltán Budapest, 1994, Auktor. 56. p.
  - 30 SEMLYÉN István: i. m. 210. p.
  - 31 Az élveszületések száma 1965-ben (országosan 278362, Erdélyben 95403) nemzetiség szerint – az apa nemzetisége alapján, amely a kisebbségek szempontjából hátrányosabb szempont, mint ha az anya nemzetiségét vennék figyelembe – a következőképp alakult: román családban az ország területének egészén 247684 (89,0%), Erdélyben 66905 (70,1%), magyar családban pedig 20567 (7,4%), illetve 20398 (21,4%) újszülött látott napvilágot. Az 1966. évi népszámlálási eredményekkel összevetve megállapítható, hogy a román élve születettek számaránya saját nemzetiségüknek az ország összlakosságán belüli 87,7 százalékos, illetve Erdélyben regisztrált 67,8 szá-

zalékos arányánál magasabb, míg a magyar újszülötteké a magyar nemzetiség 8,5 százalékos országos, illetőleg 23,8 százalékos erdélyi arányánál alacsonyabb. A születési arányszám a népszámlálási adatokra vetítve a románok esetében az országos 14,6 ezrelékkal szemben 14,8, az erdélyi 14,2 ezrelékes átlaggal szemben pedig 14,4, míg a magyarságnál már csak 12,7, illetve 12,8 ezrelék lenne. *Anuarul demografic al Republicii Socialiste România*. 1967. 52. p. Hasonló tendenciát mutatnak a magyarság 1966–1977 közötti nyers élveszületési arányszámai is. A 11 év alatt a magyar nemzetiségű családokban világra hozott újszülöttek hozzávetőleges száma 336 ezer volt. Ez a két népszámlálás végeredményének középarányosához viszonyítva évi 18,4 ezreléknek felel meg, az országos 20,8 és az erdélyi 19,4 ezrelékes átlaggal szemben. SEMLYÉN István: i. m. 203. p. A bukaresti statisztikai szolgálat a természetes népmozgások és a migrációs tényezők figyelembevétel 1988 végén 1753,2 ezer főben állapította meg a magyar nemzetiségűek lélekszámát. MARCOVICI, Ion: *Populația României pe structurile naționalităților*. Románia liberă. 1990. Nr. 75. 3. p. Ez az érték a magyar nemzetiségűek 1977. évi 1712,8 ezres számából kiindulva, 1977–1988 közötti 23,1 ezer fős kivándorlásuk hozzászámításával 63,5 ezer főnyi természetes szaporulatot feltételez. A magyarság gyarapodásának évi átlaga eszerint 3,4 ezrelék, míg ugyanez idő alatt az erdélyi átlag 5,5 ezrelék volt.

- 32 A román statisztikai szolgálat belügyi közlés alapján nyilvánosságra hozta az utóbbi két évtized emigrációs adatait. A kivándorlás Romániából 1975–1991 között az alábbiak szerint alakult:

Időszak	Összesen	Román	Német	Magyar	Zsidó	Egyéb	Erdélyből összesen
1975–1976	20037	6475	7492	1460	4175	435	11881
1977–1985	208089	73587	104604	15077	11154	3667	148581
1986–1989	134338	48513	48009	29816	4416	3584	104176
1990–1991	141089	43195	75639	18534	1261	2460	116687
Együtt	503553	171770	235744	64887	21006	10146	381325

Forrás: *Anuarul statistic* 1993. 143. p., Románia. *Date demografice*. 1994. 456–457. p.

- 33 A tartomány viszonylagos nemzetiségi homogenitása következtében az összlakosság népmozgalmi mutatószámai különösebb torzulás nélkül alkalmazhatók lennének az ott élő magyarságra is. Az 1965. évi tartományi születési arányszámok nemzetiségi eltérései alapján azonban a falvakban a magyarok természetes szaporulatát az évenkénti átlagnál 1,5 ezrelékponttal, a városokban pedig 0,5 ezrelékponttal alacsonyabb értékben vettük számításba.
- 34 *Report on the Situation of Minorities in Romania*. Council of Europe, Parliamentary Assembly Doc. 5259. (1984. aug. 6.) 16–17. p. A dokumentum részletezése szerint az Izraelbe kivándorlók száma 1948 május és 1955 között 123001, 1956–1965 között 109268, 1966–1976 között 29234 volt. Az NSZK-ba 1950–1969 között 19748, 1970–1977-ben 49814 romániai német emigrált. Ez utóbbi értéket az 1993. évi román statisztikai évkönyv vonatkozó közlése alapján 9809-cel csökkentenünk kell, ennyi volt ugyanis az 1977-ben Romániából távozott német nemzetiségűek száma. (Más forrás az NSZK statisztikai évkönyvei alapján arra a megállapításra jut, hogy 1955–1979 között mintegy 127,9 ezren vándoroltak ki Romániából Németországba, akik közül 63,9 ezren voltak német nemzetiségűek. RONNAS, Per: i. m. 104. p.)
- 35 A bukaresti statisztikai szolgálat 1991. július elején 23 millió 185 ezer főben állapította meg Románia népességszámát. Ez a szám a népmozgalmi közlések alapján az év végén 23 millió 183 ezer. (Más forrás szerint 23 millió 189 ezer. Vö. NITS Árpád: *Népszámlálási részeredmények*. Romániai Magyar Szó. 1992. május 1. 7. p.) A népszámlálás véglegesített adatai szerint Románia 1992. január eleji lélekszáma a népszámláláskor 22 millió 810 ezer volt, vagyis az előbbi számok középértékénél 376 ezerrel kevesebb. Ez utóbbi – hozzávetőleges – szám elvileg azon távollévőket, vagy véglegesen távozottakat foglalja magában, akikről a központi lakosság-nyilvántartás nem tudott (tiltott határátlépők, illegális kivándorlók, vendégmunkásként vagy más okokból időlegesen külföldön tartózkodók stb.). Az ellenőrizetlen migráció a belügyminisztérium kivándorlási adatainak tükrében lényegesen kisebbnek mutatkozik. Az ország vándorlási vesztesége 1977. I. 5. és 1992. I. 6. között – az 1977202 fős természetes szaporulatot és az 1250125 fős tényleges gyarapodást összevetve – 727077 főnyi, míg ugyanez idő alatt a 32. sz. jegyzet tábláza-

- tának tanúsága szerint 483516-an hagyták el hivatalosan Romániát. A két érték különbözete 243561. A nem hivatalosan távozottak száma eszerint 132,4 ezerrel kevesebb a számított népességszám alapján mutatkozó 376 ezer fős statisztikai veszteségnél. E 132,4 ezer lelkes eltérésre elméletileg a két népszámlálás közti be-, illetőleg visszavándorlás ad magyarázatot. Szembetűnő azonban, hogy ebből a feltételezett immigrációból – a vándorlási veszteséget, a hivatalos kivándorlást és a népesség-nyilvántartás hiányát egybevetve – csak 9,5 ezer lélek esik az utolsó két esztendőre, vagyis e szerint 122,9 ezer személy a decemberi fordulat előtti tizennégy esztendő során vándorolt volna be (vagy vissza) az országba. Ilyen méretű immigráció azonban a diktátúra éveiben szinte elképzelhetetlen. E kérdés tisztázása csak a nemzetközi vándormozgalmak adatainak teljes körű ismeretében lehetséges.
- 36 Az adatokat a román statisztikai gyakorlatban használatos „történelmi országrészek” szerinti csoportosításban összegeztük, azonban e felosztáson a Kárpátokon innen a magyar statisztikai hagyományokat követve némileg módosítottunk. Ennek megfelelően az egyes területi csoportok a következő megyéket foglalják magukban. *Bánság (Tisza-Maros szöge)*: Arad, Krassó-Szörény, Temes. *Partium (Tisza bal parja)*: Bihar, Máramaros, Szatmár, Szilágy. *Erdély (Királyhágóntúl)*: Fehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Kolozs, Kovászna, Hargita, Hunyad, Maros, Szeben. *Olténia*: Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt, Vâlcea. *Munténia*: Argeș, Brăila, Buzău, Dâmbovița, Ialomița, Ilfov, Prahova, Teleorman. *Dobruzsza*: Constanța, Tulcea. *Moldva*: Bacău, Botoșani, Galați, Iași, Neamț, Suceava, Vaslui, Vrancea. *Bukarest municípium*.
- 37 SEMLYÉN István *Városaink kérdőjelei* című alapvető tanulmányában (Uő: Illúziók lázadása. Bukarest, 1984, Kriterion. 101–111. p.) meglepő szókimondással hívja fel a figyelmet arra, hogy „bár gazdasági szempontból ma már kevésbé indokolt, egyelőre még lankadatlan erővel tart országáért is a falusi lakosság városba áramlása.” Az 1977–1981 júliusa közötti időszak adatait elemezve a „terjeszkedő fejlesztés” új terepeken történő nyomulását konstatálja: „A székely városok közül erősen kiugrott a lakosság szám szempontjából az 1977-ben még csak 41 ezer lelket számláló Sepsiszentgyörgy (négy és fél évi növekedés: 17179 lélek, 42%), ami viszonyszámban jóval meghaladja Brassó növekedési ütemét, abszolút számban pedig megközelíti a 116 ezer lélek lakta Pitești vagy akár a 288 ezres lélekszámú Temesvár szaporulatát. Feltűnően nagy volt a népszámláláskor még csak 31000 lelket számláló Csíkszereda növekedése (több mint 9 ezer lélek, közel 30%), valamint Székelyudvarhelyé (7,5 ezer lélek, 26%). Marosvásárhely lakossága ugyanebben az időben 11 ezer fővel nőtt, és elérte a 141262 lelket.”
- 38 Az idevonatkozó számítások forrása a *Mic dicționarul enciclopedic* 1978. és 1987. évi kiadása. A nyelvtérületek leírását, illetőleg elhatárolásuk szempontjait lásd VARGA E. Árpád: *Változás és állandóság. Az etnikai viszonyok alakulása hét észak-erdélyi megye magyar többségű településvidékén*. Honismeret. XVII, 1989. 4. sz. 59-61. p.
- 39 KOMÁN János: *Lefejezett kezdeményezés?* Romániai Magyar Szó. 1992. március 14–15. 1. p.